

A legendás Buza László Intézet

A jogi szemlélet biztonsága

1. Erdély szellemi öröksége és a magyar tudományegyetem

Liberalizmus és nacionalizmus

A 19. század uralkodó eszméi, a *liberalizmus* és a *nacionalizmus*, egymással elválaszthatatlanul összefonódva olyan erővel törtek a reformkori erdélyi társadalomra, hogy minden történelmi örökséget elsodortak. A „*Magyarországgal való Unió*” nemzeti igényét a szabadságeszme szülte, a *Szabadság* viszont elképzelhetetlen volt az *Unió* nélkül. Erdélynek, mint a Szent Korona tagjának, különállása és azon belül az „Erdélyi Hét Szabadság” alkotmányos öröksége, szóba sem kerültek a reform-országgyűléseken, sem Magyarországon, sem Erdélyben. Az 1848-49-es szabadságharc után az a bizarr helyzet állt elő, hogy a magyar történelmi alkotmány mellőzése miatt az Egyesített Monarchia, azaz az Osztrák Császárság kormányának támadtak aggályai. Magyarországnak Ausztriába szervezése nem okozott gondot, de Erdélyországé – különösen a nemzeti privilégiumok miatt – igen. Sőt, a felekezetek vallásbékéje – az erdélyi történelmi alkotmány specialitása – valósággal kapóra jött az akkori Európa legliberálisabb berendezkedésére törekvő Osztrák Császárság számára – egészében magáévá is tette a polikonfesszionális rendszert –, *de a nemzetiségi autonómiák sehogy sem fértek össze a modern szabadelvűség akkori értelmezésével*. Ezért lett elhalasztva az Erdély Uniójára vonatkozó 1848-as törvény végrehajtása a kiegyezés utánra. *Mikó Imrének*, Erdély utolsó kormányzójának, sok nehéz vitát kellett lefolytatnia *Eötvös Józseffel* és a Deák-párt többi korifeusával, hogy az Unió, „a nemzeti egység” 1876-ban a kormányzat és közigazgatás területén helyreálljon. Azonban sok államjogi kérdés megoldása még váratott magára. A jogegység és a törvénykezés különböző maradt, az úrbériség eltörlésére vonatkozó 1848-as törvényt – például – a román törvényhozás érvényesítette Erdélyben az 1920-as években.

A hagyományok korszerűsítésének nehézségei

Erdély történelmi hagyományainak mellőzésében és elfeledtetésében a „nemzeti szabadságtól” megmámorosodott erdélyi magyar polgári közvélemény járt az élen. Jellemző, hogy Erdélyország hajdani fővárosában, Kolozsváron, csak az Uniót szorgalmazó politikusokról neveztek el utcákat, másokról – még a nagy fejedelmekről sem – egyet sem. Gondot okozott a magyar államba illesztett Erdély közoktatásának megszervezése is. A bevett vallásfelekezetek által fenntartott iskolarendszernek modern igények szerinti államosítása nemzetiségi jogokat sértett, és emiatt fél évszázadra elhúzódott, de az egyetemi oktatás ügye azalatt sem nyert megoldást, sőt, az afeletti vita még a 21. évszázadban is folyik. A régi erdélyi rendben a vallásfelekezetek ügye volt a felsőoktatás is. Az Unió után – mivel minden felekezet számára az állam egyetemet nem létesíthetett – kézenfekvő lett volna, hogy egyetlen állami fenntartású intézményben szervezik össze az addigi főiskolákat, tehát *polinacionális* és

polikonfesszionális, azaz többnyelvű és több felekezetű lesz Erdély tudományegyeteme. Azt ugyanis, még az érdekelt nemzetiségek sem igényelték, hogy az egyetem előadási nyelve ne kizárólag *magyar* legyen, hanem *román* és *német* is, a vallási-világnézeti különbözőség figyelembevételét azonban megkövetelték a felekezetek. Ebben a tekintetben pedig az volt a helyzet, hogy egyetemi szintű oktató testülettel csak a *protestánsok* rendelkeztek, sem a *katolikusoknak* nem volt, az *ortodoxoknak* pedig még kevésbé. A liberális állam a felekezetek egyenjogúságának az elvét akarta érvényesíteni, de nem találta az elv gyakorlatba ültetésének a módját. Az erdélyi tudományossághoz méltatlan felekezeti vita indult, amely csak Erdélynek Romániához csatolása után ült el.

Az idegen uralom pártatlanságra kényszeríti a magyarokat

Erdélynek román főhatalom alá kerülése *érdektelenné* tette az erdélyi magyarság számára a Hatvanhetes korban megszokott „*népképviseleti, liberális, parlamenti demokrácia*” szöözönpolitikáját. Teljesült a kossuthista párt programja, megszabadultak a „bitang Habsburgok elnyomásától”, más céljuk nem lévén, azt sem tudták, mihez kezdjenek. Egy szabadkőműves csoport – Páll Árpád, Kós Károly és társaik – a néppártinak tartott Averescu–Goga–Cuza–Groza román szabadkőműves csoporttal szövetkezve, román parlamenti politikával kísérletezett, de csakhamar abbahagyták, mert rájöttek próbálkozásuk értelmetlenségére. Az erdélyi *magyar nép* viszont úgy vette tudomásul az uralomváltozást, mint ahogyan *a nyár után az ősz bekövetkeztét*: az Anyaországban berendezkedett *pártatlan, egységes nemzeti rend* reményteljes jövő-politikájában megnyugodva, az erdélyiek minden erejük bevetésével munkához láttak, a világháború okozta kényszerű szünet után. A kényszerhatalomból kiszorult erdélyi magyar értelmiség, a pártpolitika műproblémáitól is megszabadult, és minden erejét a művelődési élet gazdagítására fordíthatta. Az uralomváltás okozta speciális helyzet, a primitív levantinus román közélet akadályainak elhárítása nem sok energiát igényelt, csak némi ideológiai irányítást. Az állami kényszerhatalmi szervezet a másé lett, Erdély visszakerült az Unió előtti erdélyi alkotmányos helyzetbe, és *természetes volt a magyar-székelly nemzetközösségi céloknak egyházi, vallásfelekezeti szervezet keretében való megoldása*. A három magyar felekezet valóban zavartalan eszményi együttműködésével az erdélyi magyarság példát mutatott az elavultnak hitt keresztyén nemzeti egység megvalósítására. Nem helytelen tehát a világháború két menete közötti korszakot az erdélyi „*Három Püspök Korának*” – rangidősség sorrendjében: *Ferencz József* a matuzsálemkorú unitárius püspök, *Majláth Gusztáv* patriarcha-korú katolikus püspök és az idős *Nagy Károly* református püspökről – nevezni. Ebben, az egyesek által *transzilvánizmusnak* nevezett közéleti hangulatban természetes volt az erdélyi magyar szellemi élet kivirágzása, amely csakhamar társadalmi, jogi, gazdasági keretet is teremtett magának. Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* és az *EMKE* mellé megszületett az *Erdélyi Helikon* és az *Erdélyi Szépművés Céh*, új formában, új élettel telítődött, és az egész erdélyi magyar társadalom számára meghatározó fontosságúvá emelkedett *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület*, de a színművészet, képzőművészet és a zenei élet fellendüléséről se feledkezzünk meg. Ami pedig – énszerintem – az egyetemes művelődéstörténet szempontjából egyedülálló jelentőségű volt, tovább élt és fejlődött a 19. század végén indult minden szervezet nélküli *kolozsvári bölcséleti iskolának* nevezhető, erdélyi szellemi mozgalom, amely nemcsak az idealizmus-materializmus egymással ellentétesnek látszó eszmerendszerének egymással párhuzamos, tudományos művelését tette lehetővé, hanem az azokból levezetett társadalmi, gazdasági és politikai mozgalmak *egymás közötti harcát is együttéléssé szelídítette*.

A két háború között csak román tudományegyetem működött Kolozsváron. A megizmosodott magyar középiskolai oktatás számára nélkülözhetetlen *tanárképzés* csak nagyon csökevényes formában valósult meg a református és katolikus egyházi szervezet keretében. Romániában tehát egyetlen működő magyar főiskola a *Református Teológiai Fakultás* volt, ahhoz kapcsolódóan és annak alkalmas épületében működött az Erdélyi Magyar Művelődés olyan-amilyen központja is.

A Bécsi Döntés után a magyar kormányzat az erdélyi hagyományoknak megfelelően szervezte újjá a Kolozsvárra visszatérő *m. kir. Ferencz József Tudományegyetemet*, és az, zavartalanul is működött az 1945-ben bekövetkezett megszüntetéséig. A román állam által 1945-ben létesített Bolyai Tudományegyetem magát a megszüntetett magyar egyetem jogutódának, szellemi örökösének és egész művelődési hagyománya folytatójának tartotta, és igyekezett a lehetetlenségig leszűkített körülményei között is mindennek megfelelni. Az egyetem keretében megtartotta a hajdan Teleky Pál által létesített *Erdélyi Tudományos Intézetet*, új központi épületében a lehető legjobb helyiségeket adta annak használatára, és a legigényesebb fiatal szaktudósokból állította össze személyzetét. A Román Kommunista Párt nyomására a magyar irodalmi és történelmi stúdiumok elnevezéseit „erdélyire” változtatta ugyan, de a régi tanszemélyzet működési folytonossága megmaradt. *Szociológiai Intézet* létesült a Jog- és Közgazdaságtudományi kar keretében, a népszerű, friss kommunista politikus, *Jordáky Lajos* vezetése alatt. Mindenki helyeselte a győztes antifasiszta hatalom igényének teljesítését, az új intézet létesítését, és annak a Bástyá utcai épület legjobb helyiségeiben való elhelyezését, bár az egyszerűen kizárta a megszüntetett és a Közgazdasággal egyesített Jog- és Államtudományi Kar ottani elhelyezését. Valószínű, a helyszűke miatt nem valósult meg a közvélemény által igényelt Szövetkezeti Kutató Intézet sem.

A Bolyai Tudományegyetem berendezkedése

Az egyetemi tanév 1945 őszén a *Bolyai Tudományegyetem* berendezkedésével kezdődött. A Bölcsészeti, Nyelv és Történettudományi Kar, valamint a Matematika és Természettudományi Kar talán még a réginél is kényelmesebb helyet kapott a két hajdani magyar leányiskola, a katolikus *Marianum* és az alapítványi *De Gerando* intézet épületeiben. A Marosvásárhelyre áttett Orvosi Kar is helyet talált magának, de a Jog- és Államtudományi Karra vonatkozóan csak szóbeli intézkedés történt: költözzék a Közgazdaságtudományi Kar mellé a Bástyá utcai épületbe – a gyakorlati megvalósításról azonban senki sem gondoskodott. A Jogi Kar könyvtárait, ingóságait szeptemberben lerakták a Bástyá utcai épület folyosóin, hátsó kapualjaiban, vagy csak az udvaron a faltövébe, a szabad ég alá, és karácsonyig is eltartott, amíg helyet kaptak irodahelyiségekben és a hátsó traktus altiszti szolgálati lakásaiban. A magánjogi és közigazgatástani könyvtárak maradványai a kapualjban maradtak, onnan vitték az 1948-as bolsevizáláskor a papírmalomba.

A jogi oktatás mostoha sorsa

A jogi oktatásnak mostoha sorsra juttatását mindenki természetesnek tartotta, mert az megfelelt az akkori közfelfogás igényeinek. A 20. század társadalma korszerűtlennek, elavultnak, nyomasztóan terhesnek és bántóan kiváltságosnak érezte a 19. század *jogállam-örökségének* minden formáját, elsősorban magát a jogtudományt, annak művelésével és oktatásával együtt. A magát valamire is becsülő ifjú *nem jogi*, hanem „a nemzet számára

hasznos” orvosi, közgazdasági, műszaki, tanári, természettudományi, papi, művészi vagy néprajzi szakképesítésre vágyott. Tőlem is mindenki elvárta a magyarázatot, hogy mit keresek a Jogon? Diplomáciai pályára készülök, annak feltétele az államtudományi doktorátus, azért iratkoztam ide, de – értelmes ember és jó magyar lévén – egyáltalán nem érdekel a jogtudomány.

1943 őszén szórványmunkásként a kötelendi templomépítési munkatáborában *idős Nagy Géza* professzorral megismerkedtem, ő láthatóan megkedvelt, és megkérdezte milyen szakos vagyok? Amikor mondtam, hogy joghallgató vagyok, vigasztalóan mondta: „*Nem baj, fiam!*” – Ilyen becsülete volt akkor a magyar társadalomban, a világ tudományos életében első helyen álló magyar jogtudománynak! Az 1927-es magyar alkotmányreform minden közigazgatási tisztviselőtől államtudományi oklevelet kívánt. Ezért, az érettségén túlesett és valahol írnokoskodó fiatalember beiratkozott a Jogra, és „mezeiként” öt-tíz év alatt oklevelet szerzett. Ez azonban nem emelte, hanem süllyesztette a jogtudomány társadalmi tekintélyét. Nem véletlen, hogy a magyar társadalom legkiválóbbjait magába foglaló *Népi Mozgalom* követői között csak elvétve lehetett jogászt találni, hiszen „*az úri Magyarország*”, „*a százszor elátkozott Pusztaszer*” és a maradiság szinonimáját jelentő *Werbőczy* közhangulatában senki sem vágyott a „parazita jogász” titulusra. Ennek végzetes következménye már 1940 körül megmutatkozott, amikor a társadalmi reformok igénye megérett, de még az igények megfogalmazására sem volt szakember, nemhogy a reformok megvalósítására lett volna. Később a bolsevik társadalomrombolást segítette elő, 1990 után pedig *a társadalom újjáépítését akadályozta meg* a magyar jogászhiány.

A szovjet-orosz megszállás és az Egyetem

Ahogy az előzőekben láttuk, Kolozsváron a jogi oktatás leépülése, a *m. kir. Ferencz József Tudományegyetem* megszüntetése, és helyébe a *Bolyai* létesítése, azután pedig az egész erdélyi társadalmi élettel együtt, a magyar oktatásügy bolsevizálása, a második világháború elvesztésének velejárója volt. Az 1943-44-es tanév zavartalanul működött 1944. március 19-ig, a német megszállásig. A Fakultásnak gazdag külső, anyagi körülmények között, kiváló professzori kara volt: *Balás P. Elemér, Balogh Artúr, Boér Elek, Bónis György, Buza László, Csekey István, Geöcze Bertalan, Heller Erik, Horváth Barna, Lazar Liviusz, Martonyi János, Nagy Ferenc, Ottlik László, Scheffler János, Schneller Károly, Sövényházy Ferenc, Szászy István, Székelyi István, Túry Sándor Kornél, Vinczi Károly*, mellettük pedig megfelelő asszisztensi garnitúra. A német megszállás miatt a tanévet hamarabb kellett lezárni. Az 1944-45-ös tanév megnyitását pedig a szovjet-orosz-román megszállás odázta el 1945 januárjára. A professzori karból azonban a tanév végéig is csak Bónis György, Buza László, Sövényházy Ferenc, Szászy István, Túry Sándor Kornél jöttek vissza, az azutáni tanévben még kevesebben, úgy, hogy az 1947-48-as tanévben már csak Buza László dolgozott a régiek közül. Az 1943-44-es tanévben egészen a régi magyar tanterv szerint ment az oktatás. Az 1944-45-ös évben is a régi rend volt érvényes, azzal, hogy a magyar nemzeti tantárgyak nevét „erdélyire” változtatták. Az 1945-46-os tanévben induló Bolyai Egyetemen a régi román, francia rendszerű volt a jogi oktatás, az 1946-47-es tanévben szintén, de a világnézeti tárgyakat már marxisták adták elő. Az 1947-48-as tanévre egészen kicserélődött a jogi oktatószemélyzet: Asztalos Sándor, Bors József, Buza László, Demeter János, Incze Miklós, Jordáky Lajos, Kiss Géza, Kohn Hillel, Markos András, Pásztai Géza, Sárosi István, Schilling Ottó, Turnovszky Sándor,

Venczel József és Wenetsek József, de az újak is – a marxisták kivételével – jó képesítésű, jó előadók voltak. Az 1948 őszi bolsevizált Bolyai Egyetemen lényegében megszűnt a jogi oktatás, mert ami ott folyt, azt sem joginak, sem felsőoktatásnak nem lehet nevezni.

A jog leértékelődése az antifasiszta győzelem folytán

Első éves koromban lelkesen hallgattam *Bónis György alkotmánytörténeti* előadásait, de érdeklődéssel figyeltem *Ottlik László politikai* és *Schneller Károly statisztikai* fejtegetéseit is. Magamnak sem vallottam be ugyan, de élveztem *Személyi Kálmán római jogi* előadásainak a logikáját is. Persze, sejtelmem sem volt arról, hogy a *jogtudomány* az, ami annyira lekötötte a figyelmemet. Amikor másodéves koromban először hallottam *Buza Lászlótól* a jog társadalmi nélkülözhetetlenségéről, és azután az erkölcsnek, igazságnak, jognak az ember életében való fontosságáról, egészen magamévá tettem a tanítást, illetve: *én lettem teljes valómmal a tanításé*. A magánjog, büntetőjog, perjog és általában a joggyakorlat azután sem érdekelt. A közjogi tárgyak: az általános államjog, alkotmányjog, közigazgatási jog, nemzetközi jog, egyházjog – és általában az elméleti jogtudomány – viszont annál inkább. Buza László közjogi, *Bónis György* jogelméleti és *Túri Sándor* általános-jogi lelkesen hallgatott előadásait a 20. század sanyarú politika-története is alátámasztotta, és együttesen győztek meg engem arról, hogy *az emberi testvériség megvalósítása csak a jog útján, jogi eszközökkel lehetséges*, katonai, gazdasági, anyagi *fegyverekkel nem*. Hiába próbáltam megértetni azonban diáktársaimmal, barátaimmal és ismerőseimmel, és hiába akarom azóta is felvilágosítani az érdekelteket, hogy a jog a társadalom működését lehetővé tévő szabályok rendszerezése valóban a művelődéstörténet első szaktudománya, amely annak idején elsőként önállósult volt szaktudománnyá – a mózesi és a muzulmán teológia máig is megőrizte a hittudomány *tora* = törvény, illetve *hukük* = igazság elnevezéseket –, mindenki csak szakelfogultságként vagy éppen tréfaként fogadja és utasítja el magyarázataimat. Hogy én nem voltam képes a jog fontosságáról senkit sem meggyőzni, annak nincs társadalomtörténeti fontossága. Annak azonban, hogy ez másnak sem sikerült a világon, nem sikerült a 20. század egyetlen jogászának sem, és az emberiség a mostani végzetes általános válságba került, már a *Homo Sapiens Antropus életének vagy halálának az alternatíváját* állítja a gondolkodó ember elé.

Jalta fantomprogramja és a sztálini gyakorlat

Az 1945-1946-os tanévet nagy várakozással, bizakodással, reményekkel kezdtük és kezdtem. Kolozsvár város és benne az Egyetem „az új kezdet forradalmi lázában égett”. Azaz, *úgy tűnt*, hogy forradalmi lázban ég. Azonban, nem is tűnt úgy, mert csak *úgy tűntették fel*, mintha forradalmi újítás lázában égne. Hogy *forradalmi*, azaz főhatalom-ellenes, lázadó lett volna, ez is csak az „ifjúsági regény szintjén” volt érezhető, amennyiben a román sovinizmus támadásainak kivédésére törekedett, hiszen az egész „forradalmiságot” a legfelső kényszerhatalom, a *Szovjetunió Kommunista Pártja* parancsolta, a megszálló Vörös Hadsereg közvetítésével. Hogy valaki is *lázban égett* volna, ez csak úgy értendő, mint ahogyan a katonaság meghatározásában van: „a katonaság a tétlenségnek az a formája, amely lázas tevékenységnek tűnik”. Nem akart itt senki semmi újat, legkevésbé azt, amit a főhatalom parancsolt, hiszen mindenki *a régít vágyta vissza*, azt a régít, amit a szovjet megszállás sepről el. Még azok is, akik annakidején „forradalmi újítást” sürgettek – ahogyan az akkori szólás mondta volt –, *nem ilyen lovat akartunk*. A forradalmiság karmestere az egyetemen *Jordáky Lajos*, a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar szociológia professzora volt, aki – állítólag –

magától a *Párttól* kapta a „direktívákat”. A hatalmi kezdeményezésre a megfelelő *társadalmi választ* György Lajos igyekezett megadni nagyszámú hallgatóság előtti irodalomtörténeti előadásain. Ezt azért helyezte mindenki, mert közismert volt, hogy a kommunisták György Lajost „szélsőségesen reakciós klerikális” meggyőződésűnek tartják, tehát mindenki tudta, hogy kell értelmezni a sztálinizmus szolgálatára buzdító szavait. Jordáky Lajos azonban *őszinte és becsületes* ember volt, ő valóban hitte is azt, amit hirdetett. Azt hitte, hogy a *kommunizmust* hirdeti, holott az még „idealista kommunizmus”, „forradalmi szocializmus” sem volt, hanem „kommunista gyermekbetegség”, „undorító, oportunista, mensevik, szociáldemokrácia” volt, de ezt a Párt csak évekkel később közölte vele, miután átmeneti propaganda szolgálatát elvégezte, és meneszthető, tehát menesztendő lett a Pártban.

Demeter János nem volt okosabb, csak romlottabb, mint Jordáky. Ő tájékozottabb lévén, tudta, hogy az igazi bolsevik kommunizmus az nincs megírva Marx, Engels, Lenin, de még Sztálin műveiben sem, még a Párttörténetben sem, mert azt – a *Talmud* élőszóiban továbbítandó tanításaihoz hasonlatosan – a mindenkori *párttitkár (diktátor) jelenti ki beszédeiben*. Demeter – a diákság *Lótetűnek* becézte – arról is értesült, hogy a Kommunisták Romániai Pártjának hajdani központi bizottsága, *Foris* és társai, még az 1944-es Átálláskor eltűntek volt a semmiben, és az újnak, *Gheorghiu Dejnek* és társainak egyelőre még *Hallgass!* a neve, amíg *Groza* és jordákyjai túl nem lesznek előjátékukon. Groza pedig nem siet. Megvárja, amíg minden lehetséges ellenfél elő nem bújik, és le nem bukik. Majd csak akkor adja át a kormányt a kommunistáknak, ha azok románok lesznek.

Magyarországon a Vörös Hadsereg már a „szabad” választásokat is megrendezheti, mert ott már a megszállás első órájában minden olyan erőt, társadalmi tényezőt felszámolt és megszüntetett, amely zavarhatta volna a bolsevizálást. De Romániában itt van az egész hadseregével együtt átállott király, akik fegyvertelenek ugyan, de *jelen vannak*. Magyarországot kunbéli terror alá „kellett” adni, mert a huszonöt év alatt öntudathoz szokott *magyar népet* semmiféle hatalommal vagy trükkel *nem lehet bolsevizálni*. A románok *bolsevizálása* pedig *felesleges*, mert a román nacionalizmus – a szerbhez hasonlóan – még könnyebben összeegyeztethető a bolsevizmussal – sőt, *része is lehet* a bolsevizmusnak –, mint az orosz. Hadd fejlődjék hát együtt a román nacionalizmus és az internacionalista bolsevizmus, egyelőre a zsidókkal és a magyarokkal. A *zsidókkal* azért, mert – úgy-e – övük Moszkvában a főhatalom, profitálhat abból is a románság. A *magyarokkal* pedig azért, mert a bolsevizáláshoz a népből való janicsárok kellenek: legyenek azok magyarok. Most hadd szerepeljenek, aktiváljanak, „építsék a kommunizmust” Romániában, hadd gyűlölje meg őket még alaposabban a román nép, hogy azután majd ők vigyék el a balhét a kommunizmus miatt. Legyen csak az egész Securitate zsidó, nyírjanak ki minden antiszemitát, aki olyan ügyetlen volt, hogy nem állott át idejében, a kommunista ideológiát pedig magyar latajnerekre kell bízni, ott elfoglalhatják magukat a reakciós magyar értelmiségiek leleplezésével és felszámolásával, még azt sem fogják észrevenni, hogy ők nem a kommunizmus, hanem a román nemzeti otthon építését segítik. A magyar proletár fiatalok pedig, akik nem tudtak szakmunkás képesítést szerezni – nagy dolog volt ugyanis akkoriban, hogy szegény szülők gyermeke *iparosinas* lehessen – éppen janicsárnak valók, hadd legyenek rendőrök, fegyőrök, hivatásos katonák, párt-pulikutya, jól kell lakatni őket étellel, itallal, szexszel, néptársai feletti hatalmaskodással, elő is kell léptetni őket, ha népellenes munkájukat jól végzik. Legyen jól hangzó rangjuk, pompás

egyenruhájuk, hogy viselkedésük emlékezete fennmaradjon úgy a román, mint a magyar nép lelkébe, hogy majd, ha a románok *ellenségként* elűzik őket, *árulóként* a magyarok is kiközösítsék.

A *tisztelt Olvasó* talán azt hiszi, hogy mindez túlzó, reakciós, sovíniszta belemagyarázás Groza Péter „emberséges, magyarbarát” politikájába, de *az akkori idők tanújaként*, átélőjeként – inkább átszenvedőjeként – nagyon határozottan kijelentem, hogy ezt akkor Groza Péterrel együtt minden értelmes román ugyanilyen tudatosan látta, akarta és tervezte. Sőt, csak helyileg nevezhetjük Groza-politikának, mert az *csak része volt* az antifasiszta, cionista-bolsevik stratégiának, hiszen a Csehszlovákiában, Kárpátalján, Jugoszláviában és főként Magyarországon akkor eluralkodott, Beneš kezdeményezéséhez kapcsolt, *totális magyarellen*es terror árnyékában, annak *pozitív kontrasztjaként* Groza jól hangzó bizantin szólamokba csomagolt hungarofób intézkedései valóban magyarbarátnak tűnhettek fel, és nagyban hozzájárultak – mint a későbbiekben látni fogjuk – a *csonka magyar* politikai ideológia kialakulásához, és végső fokon a kunbéliista-bolsevik hatalomnak magyarországi megszilárdulásához. – Persze, mi magyarok is láttuk és tudtuk, és politikai meggyőződésünktől függően viszonyultunk hozzá akkor is, azóta is, ma is, hiszen Európa és a Föld antifasizálási folyamata – amelynek a *Jalta-program* Churchill-el, Sztálinnal, Grozával együtt is csak a kezdetét jelentette – megvalósítási hadjárata most van igazán teljében.

Fogyatékos jogi oktatás a Bolyai Egyetemen

A Bolyai Egyetem jogtudományi előadásai olyannyira a tanárok politikai beállítottságának a függvényei voltak, hogy a *jogtudományi licenciátus* – amit én is megszereztem volt – nemhogy a jog ismeretanyagának felsőfokú a birtoklását nem jelentette, de még a jogi kérdésekben való általános eligazodás képességét sem. A jogtudomány törzsanyagát, a *magánjogot*, talán, elő sem adták. Kiss Géza kiváló felkészültségű professzor volt – 1919-ben a debreceni egyetem elismert tanára volt –, de a huszonöt éves bukaresti sikeres ügyvédeskedése leszoktatta a tudományos igényű előadás rendszerességéről. Az Erdélyben akkor bevezetett román *Cod civil* magyar nyelvű fordításán dolgozott, és valóban kitűnő gyakorlati érzékkel, de teljesen rendszertelenül, a jogi fogalmakat azon melegében, a magyar szakkifejezés megtalálásakor, a szó exegézisével együtt ismertette hallgatóságával. *Wenetsek József* és *Sáry István* a törvénszöveg paragrafusait biflázták, illetve bifláztatták értelmező magyarázatok nélkül. *Túry Sándor Kornél Összehasonlító magánjogi* előadásai viszont olyan kiválóak, tartalmasak, precízek és meggyőzőek voltak, hogy még ötven esztendő múlva is jó emlékeket támasztottak bennem. Csak dicséret illetheti *Turnovszky Sándor Büntetőjogi és kriminológiai* előadásait, amelyeknek a hallgatók előtti osztatlan sikeréhez asszisztensének, *Dáné Tibornak* a segítsége is hozzájárult. A polgári és büntető perjogot nem is adták elő a Bolyai Egyetemen, mert *Pásztai Géza* előadásai egyáltalán nem érdemelték meg elnevezésüket. Hasonló volt a helyzet a *Munkajoggal* – Pásztai másik szaktárgyával – is, amelyről egy esztendő alatt azt sem tudtuk meg, hogy egyáltalán micsoda? Viszont Pásztai Géza olyan kedves, rokonszenves ember volt, hogy hallgatói inkább nyelvüket vágatták volna ki, hogysem rosszat mondtak volna róla, de perrendtartásból senki sem tudott semmit. Ezt nagyon nehezményezték ugyan ügyvédnek készülő kollégáink, Áján Albin, Betuker Ferenc, Czellecz Jenő, Dániel Gusztáv, Felszegi József, Germán János, Gyenge Pál, Gyöngyi István, Kerecsendi János, Keresztúri József, Keszy-Harmath Sándor, Kiss András, Kovács István, Kulcsár Ferenc, Lax

Tibor, Leitner Emil, Margocsy Géza, Mikó László, Nagy Ernő, Nagy László, Szabó Béla, Szentágotai Árpád, Széplaki Kálmán, Tamás Gábor, Tóth Sándor, Vántsa László és a többiek, de Pásztairól tőlük is csak jót lehetett hallani.

A *Statisztikát* Venczel József professzor, azelőtt EMGE titkár és intézeti tanár adta elő valóban kitűnően. Később a börtönben cellatársak lettünk, és kacagva mondta, hogy ő sohasem foglalkozott statisztikával, csak az *Actio Catholica* javaslatára történetprofesszori kinevezése után okult francia tankönyvekből. De az sincs kizárva, hogy csak szerénykedett.

Az Alkotmányjogot és az általános közigazgatást *Demeter János* adta elő, illetve neki kellett volna előadnia. Soha nem derült ki az sem, hogy valóban ismeri-e az anyagát, de unja előadni, vagy nem is ismeri. Én közjog szakos voltam, számomra nagyon fájdalmas volt, hogy Demeter időtlenkedéseivel kellett vesztegetnem az időmet. Sokat segítettek a *gazdasági adminisztráció* tárgyainak – pénzügytan, ipari és agráradminisztráció – *Asztalos Sándor* általi előadásai, mert szigorúan precízek voltak és nagyon szárazak. Mint szaktárgyamat, a közigazgatást *Martonyi János* kurzusából, *Tarangul Eraszt* és *Magyary Zoltán* tankönyvéből sajátítottam el. És – szégyen, nem szégyen – eljártam a közgazdász *Rajty Tivadar* és *Markos András* vállalat-gazdaságtan előadásaira, akik ugyancsak Magyary Zoltán kiváló szakmunkái alapján adtak elő.

2. A Buza László Intézet

Buza László közéleti tekintélye

Buza László professzor – akinek neve akkoriban egyet jelentett a kolozsvári magyar jogi oktatással – Sárospatakon született 1885. február 8-án, Buza János református kollégiumi tanár fiaként. 1903 és 1907 között a sárospataki református jogakadémia hallgatója volt, azonban – az akkori magyar felsőoktatás remek gyakorlata szerint – féléveket töltött Európa szakmaszerinti leghíresebb egyetemein: Kolozsváron, Berlinben, Párizsban, Heidelbergben. 1907 júniusában még diákként vizsgázott a sárospataki Jogakadémián, szeptemberben pedig már ugyanott a magyar közjog előadója volt. Onnan hívták meg 1923-ban a Szegedre menekült kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem nemzetközi jogi tanszékére professzornak, és 1940-ben az egyetemnek Kolozsvárra visszakérülésével jött hozzánk, Erdélybe. Bár kora legkiválóbb jogtudósait hallgathatta – mint öregkorában is jókedvűen mesélte –, *alkotmányjogi meggyőződését a kolozsvári lovasrendőrök kardlapozása alapozta meg*. Részt vett ugyanis a Mátyás király szobrának leleplezésekor rendezett *Gotterhalte* elleni diáktüntetésen, ekkor verték a tanítást a rendőrök a hátára: el kellett gondolkodnia azon, hogy a kossuthista magyar Függetlenségi Párt, bár az egész magyar nemzet áll mögötte, még egy ilyen jelentéktelen politikai tüntetés megszervezésére sem képes. Évtizedek óta folyik, inkább hömpölyög a szónoklat a Habsburgok ellen, különösen kiemelve azt a veszedelmet, amely *Ferenc Ferdinánd* trónörökös uralkodásával a magyar alkotmányt fenyegeti, de még javaslatot sem terjesztettek elő a veszedelem elhárítására. A téma feletti gondolatait írta meg *Buza László Az obstructio jogtana és A magyar trónörökösben megkívántató kellékek* című, nagy elismerést kiváltó dolgozataiban. A világháború két menete között, a nemzetközi jogot gazdagító tudományos munkásságával a magyarságnak elismerést, saját magának hírnevet szerzett ugyan,

ő maga azonban inkább oktatási tevékenységét, és kiváló tanítványai – Csiky János, Szabó József, Bibó István – szellemi fejlesztését értékelte többre. A Ferencz József Egyetemen még csak egyike volt „a nemzetközi hírű kiváló tudósoknak”, de tárgya, a nemzetközi jog, nem tartozván a jogtudomány törzsanyagához, a nagyközönség nem is hallott felőle. Feleségének és fiának 1944 tavaszán történt tragikus halálakor tanúsított, római jellemet is felülmúló *puritán* viselkedése már bizonyos keresztyén mártír-aureolájába vonta. Országos hírre pedig 1944 őszén emelkedett, amikor a Vörös Hadsereg-parancsnokság segítségével a kolozsvári Egyetem épületeit a románoktól visszaszerezte. Ezt hallottuk mi is, szilágysági diákok, és ezért jöttünk 1945 januárjába a kolozsvári egyetemre tanulni. Ez az egyetem ugyanis nemcsak az akkor egyedül működő magyar egyetem volt, de *egyáltalán volt*, létezett, működött – nem egészen, de nagyrészt – Buza Lászlónak köszönhetően. Akkor és tőle hallottam először előadni a jogtudományt úgy, ahogyan azt előadni kellett: szerényen, hivalkodó, felsőfokú jelzők használata nélkül – nála semmi sem volt soha „legjobb”, „legrosszabb”, mindig csak „helyes”, vagy „helytelen” –, de a magyar nyelvtan szabályainak legszigorúbb alkalmazásával, gondosan fogalmazott, és mindig befejezett mondatokkal, pontos, szabatos, magyar szakkifejezésekkel és nagyon érdekesen. A Jogi Kar legjobb, legnépszerűbb előadója lett. Akkor, a tanárhiány idejében, ez nem számított nagy dolognak, mert ő volt a kar zsoli-zsokéja, mert ő vállalt minden előadást, amire más nem jelentkezett – hallgatóinak nagy szerencséjére. A nemzetközi jog mellett előbb az alkotmányjogot is ő adta elő, sőt, a szaktanárok elmenetele után, még az általános államjog, egyházjog, jogbölcselet előadása is Buza Lászlóra maradt. De ezeken felül még a Bevezetés a közjogba című stúdiumot is ő adta elő az elsőévesek számára. Éppen az ebben a tárgyban tartott *szabadegyetemi* módszerű előadásainak volt olyan nagy *közönségsikere*, hogy bizony más professzorok és tanszemélyzeti tagok, még más fakultásokról is eljártak meghallgatni. Mert így a jognak azokat az alapfogalmait ismerhették meg, amelyek nélkül – ezt, persze, addig éppen az érdekeltek nem tudták, de akkor megtanulták – senki sem érezheti magát művelt embernek. De az, amivel Buza László nevét a magyar történelembe – a hozzáillő szerénységgel, de – beírta, az, az általa 1945-1948 között vezetett *Nemzetközi Jogi Szeminárium* volt.

Az Intézet megszervezése

Színhelye, a *legendás Buza László Intézet*, az azelőtti Közgazdaságtudományi Kar Bástyai utcai épületének jobb szárnyában, az udvarra nyíló hátsó lépcső fölött volt az első emelet két helyiségében. A nagyobb belső terem volt a Professzor dolgozószobája és szükség esetén, előadó terme is. A „*Plosz Sándor könyvtár*” nevet viselő külső szoba az asszisztensek munkahelye volt, és a Professzor látogatóinak várószobájaként is szolgált. Voltaképpen két könyvtárterem volt: a belső teremben komoly kivitelezésű könyvszekrényekben az Egyetem alkotmányjogi, jogtörténeti, jogbölcseleti és nemzetközi jogi könyvtára volt elhelyezve, a külsőben – mint említettük – Plosz Sándor perjogi könyvei fedték a falakat mindenütt. Bent, a Professzor íróasztala előtt, nagy, öt-hat személyes bőr ülőgarnitúra, amely karosszékekkel nyolc-tíz személyesre volt bővíthető. A termek közötti kétszárnyú ajtó kinyitásával pedig tizenöt-husz hallgató is kényelmes ülőhelyet kaphatott. Ha egy-egy szemináriumon még többen összejöttek, de nem annyian, hogy egy nagy előadóterembe kellett volna átköltözni, öt-hat embernek állnia kellett, vagy a külső szoba nagy íróasztalára körbe ülhetett.

A világpolitikai helyzet a nemzetközi jogra irányította a közérdeklődést

Történelmi idők voltak azok az erdélyi magyarság számára, és természetes volt a nemzetközi jogi szeminárium iránti általános érdeklődés, hiszen itt tárgyalták, ismertették és beszéltek Erdély jövődől politikai sorsának a kérdéseit. A szeminárium előadások tárgya az akkori nemzetközi politika jogi megvilágítása volt, de ez nemcsak az előadások idejére tette a kolozsvári magyar értelmiség számára találkozóhelyül az Intézetet. Mert minden napon bárki benézhetett ide – személyesen vagy diákismerősük közvetítésével – szót váltani a Professzorral, az asszisztensek valamelyikével, más látogatóval vagy ott lézengő diákkal, mert mindenki tudta, hogy nemcsak a hiteles híreket, hanem azoknak Buza László általi minősítését, kommentárjait is meghallhatja. Nyilvánvaló, hogy a híreknek itteni szétáradásához előbb azoknak ide kellett gyűlniük, és ezért egész Erdélyben mindenki kötelességének érezte, hogyha valami komoly dokumentum, könyv, folyóirat, hírlap birtokába jutott, vagy csak nyugati ismerősei leveléből értesült *az erdélyi kérdésre vonatkozóan*, azt jutassa el a kolozsvári Buza László Intézetbe.

Az első időkben az *Erdélyi Tudományos Intézet* lett volna az erdélyi magyarság információs központja, de a súlyos történelmi kényszer, Erdély politikai sorsának bizonytalansága a mindennapi gyakorlatban szükségképpen ide, a Buza László Intézetbe tette a központot. Amit akkor a nagyközönség nem – tehát én sem – láthatott, de évek multával egyre valószínűbb lett, hogy az erdélyi magyarság élenjárói tudatosan alakították ki ezt a szigorúan politikamentes, párt-független, hiteles közéleti tájékoztatási és tájékozódási forráshelyet, hogy az erdélyi magyar nép ne váljon a gátlástalan sajtópropaganda zsákmányává. És úgy, hogy azt nemcsak a világháborút megnyerő antifasiszta szövetség – Európának ezen a felén, a Szovjetunió – eltűrhesse, hanem még a sovinszta román politikai erőket is annak eltűrésére szorítsa. A sajátos erdélyi viszonylatokban ilyen tevékenység kezdeményezésére csak az első világháború óta itt bevált, az azóta szervezetét vesztett, *nemzeti keresztény szellemi szabadkőműves* mozgalom volt képes. Az erdélyi magyarság számára ugyanis csak ez a halvány lehetőség nyílt a többretegű, egymásfeletti kényszerhatalmi szervezet nyomása alatt. Nem láthatta ezt akkor még az értelmiségi közvélemény sem, ezért kapaszkodtak és kapkodtak az ambiciózusabbak az egyházak és az internacionalista pártmozgalmak után, persze, a siker minden reménye nélkül. Csak találgatni lehetett, hogy személy szerint kik volnának, ezért a nagyközönség egyszerűen szabadkőművesnek mondott minden befolyásosnak látszó személyt. Bármik voltak is, az ő körükben támadhatott az a kitűnő gondolat, hogy a mindenoldról megtagadott, és hatóságilag hivatalosan üldözött, gyakorlatban annál inkább megtűrt mozgalom – a bolsevik uralom alatti Románia első államfői, Parhon, Sadovianu és Groza Péter is szabadkőművesek voltak – tényleges tevékenységi színhelye a Buza László Intézet legyen, a Nemzetközi Jogi Szeminárium programjához kapcsolódva.

Buza László munkatársa lettem

Az Egyetem és elsősorban a Jogi Kar minden ambiciózus embere, tanárok és diákok, mind a Buza László Intézettel való kapcsolatra vágytak és törekedtek, hiszen ennek még a híre is tekintélyt adott akkor minden értelmiségi és sznob társaságban. Én is a Buza László közelébe vágytam – őszintén állítom, nem azért, hogy engem is irigyeljenek társaim, bár ez sem volt később tetszésem ellenére –, *az Ő tanítványa, követője akartam lenni*, amióta 1945 januárjában, első előadásán megismertem. Minden tölem telhetőt megtettem – minden előadásán ott voltam,

vizsgáztam, kollokváltam nála mindenből –, és elértem, hogy meghívott szemináriumába, ott a legnagyobb témát adta nekem, és a második-harmadik összejövetel után maga intézkedett felőlem: „Jó lenne, ha Dobai úr, szemináriumunk szorgalmas tagja, intézetünk munkatársa lenne”. Ki is jelölte a helyemet a külső terem nagy íróasztalánál, Berényi Ádám tanársegéd mellett, és utasította asszisztensét, Oriold Bélát, hogy nekem kulcsot adjon a bejárat ajtóhoz. Oriold kelletlenül ugyan, de engedelmeskedett, és nekem teljesült az egész későbbi életemet meghatározó vágyam, *Buza László közvetlen tanítványa, asszisztense lehettem*. Oriold Béla nem fogadott szívesen. Ingerülten magyarázta, mennyi bajt okozok én neki: hogy neki életével kell felelnie mindenért, ami Buza Lászlóval vagy körülötte történik. Hogy hol és kinek kell felelnie, azt sokat sejtetően elhallgatta akkor is, azután is. Egy évnél tovább dolgoztam egy helyiségben Oriold Bélával. Fölényesen, lekezelően bánt velem, bár én mindig a megfelelő tisztelettel viselkedtem vele szemben, és minden tőlem telhetőt megtettem viszonyunk javítása érdekében. Hálát is éreztem iránta, mert ő vezetett be, vagy tőle leshettem el a tudományos munka technikai módszereit és fogásait. Annak ellenére, hogy a tanársegédek legelső szolgálati feladata a hallgatóknak a tudományos munka módszereibe való beavatása volt ugyan, de velem szemben Oriold ezt is csak kelletlenül, vonakodva, felületesen teljesítette. Nemhogy munkatársi, de elfogadható főnöki viselkedésre sem volt képes velem szemben. Képtelen volt nyugodt maradni, ha a Professzor valamiért elismerően szólt hozzám. És mindenfelé, még ismerőseimnek is, mindig csak rosszat mondott rólam, bizony, még rágalmazott is. Velem szemben való viselkedését én csak kicsinyes, irigy alaptermészetével magyaráztam akkor. Azóta többször is átgondoltam, és már nem tartom kizártnak, hogy valóban valamilyen titkosszolgálati kötelezettsége lehetett Buza László mellett. Sokszor ejtett el erre utaló szavakat, mondatokat – például: mit gondolsz, miért halt meg a fia és a felesége? –, emlegette a szabadkőművességet, és ez magyarázhatta állandó rendőri zaklatását is. Lehet azonban, hogy csak politikai múltja miatt – talán a kelleténél szorosabb kapcsolatban állott azelőtt valamelyik jobboldali politikai párttal – üldözte a bolsevik hatalom.

Hozzám való negatív személyes viszonyulása ellenére, Oriold Bélára én mindig csak a legnagyobb elismeréssel és személyes hálával gondolok vissza: imponáló szakmai felkészültsége, tudományos alapossága, nagyszerű, szabatos, rendszeres előadásmódja valóban a legnagyobb jogtudósi hírnév elnyerésére is érdemessé tette. Tudatosan, alaposan, szorgalmasan készült egyetemi tanári hivatására. Széleskörű jog- és politikaelméleti tudományos irodalmi ismeretekkel rendelkezett. Mintaképe láthatóan *Ottlik László* professzor volt. Gyakran idézte, és sikeresen utánozta is Ottlik finom, szellemes előadási modorát. A hozzáforduló érdeklődőknek remek tömörséggel ismertette Horváth Barna professzor publicisztikai munkáit, amelyeket én is végighallgathattam. Bizony, Orioldnak köszönhetem jogelméleti ismereteim alapjait, és talán az ő befolyásának hatása alatt lettem jogbölcész – Buza László intelme ellenére.

Végül is „komprimálták”, azaz indokolás nélkül elbocsátották tanársegédi állásából, és ő nyugatra disszidált. – Hogy hírét sem hallottam azután Oriold Bélának, abban nincsen semmi rendkívüli: ő is egyike lehetett annak a több százezernyi fiatal magyar értelmiséginek, akik nyomtalanul tűntek el a 20. század katalizmaiban.

Híre ment a városban, hogy Buza László a nemzetközi jogi előadásain az 1945-46-os tanévben az *Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányát* fogja bemutatni. Már az első előadásra sok érdeklődő jött – elsősorban, persze, a Karról és az Egyetemről –, és általános volt a csalódás, mert a Professzor nem a nemzetközi politika nagy újságával, az ENSZ megalakulásával kezdte, hanem a jogtudományi előadások klasszikus módszerének megfelelően, *a jog fogalmával*: a jog azoknak a társadalmi szabályoknak az összessége, amelyek érvényesülését a legerősebb társadalmi hatalom, az állam szavatolja – mondta a 19. század végére az európai tudományosságban általánosan elfogadott, klasszikus, pozitivistá meghatározást. Az utána következő néhány magyarázó mondatban sem említette a több ezeréves jogbölcselet különböző szakaszainak különböző definícióit, mint ez akkoriban szokás volt, hanem a jogfogalom differencia specifikájára, a meghatározás formai, nem *tartalmi voltára* hívta fel a figyelmet: mindegy, hogy a társadalmi viszonylatok melyikére, milyen emberi viselkedést szabályoz a szóban forgó norma, ha annak érvényesülését kényszerhatalom szavatolja, akkor van jogszabállyal dolgunk. Persze, a jogszabályokat azután *tartalmuk szerint* csoportosítjuk, aszerint, hogy milyen emberi viselkedésre vonatkoznak: *magánjogi és közjogi* csoportokra osztjuk. Így, a tartalmi definíció alapján jutunk el az alkotmányjogi szabályokhoz: *a közhatalom szervezetére és a szervek működésére vonatkozó szabályok összességét alkotmánynak nevezzük*, függetlenül attól, hogy milyen alakissággal – például: melyik jogalkotási szerv milyen szótöbbséggel – fogadta azt el. A *nemzetközi jog* fogalmát is meghatározta a Professzor: nemzetközi jog két vagy több állam által együttesen alkotott jogszabályok összessége. Sietett kihangsúlyozni, hogy ez a meghatározás *sem tartalmi, hanem formai*: mindegy, hogy az emberi társadalom milyen viszonylatára, az élet milyen eseményére, tárgyára vonatkoznak a szabályok, ha azokat több állam együttesen alkotta, nemzetközi jogról beszélhetünk. Ez után, az előadás végéig azt részletezte, hogy mi nem tekinthető nemzetközi jognak, de említésre sem méltatta a laikus publicisztika erre vonatkozó véleményének mérhetetlen tömegét, nagy csalódást okozva a hallgatóság jórészen. Viszont, a művelt, gondolkodó hallgatóinak az érdeklődését – bármilyen távol is állottak azok a jogtól – felkeltette a Buza egyszerű, világos, logikus, szabatos okfejtése, és – ha tehették – a következő előadásra is eljöttek, bár tudták, hogy még várni kell az Alapokmány ismertetésére. Amikor az Alapokmány ismertetésének az ideje eljött a nemzetközi jogalkotás és végrehajtás tárgyalásakor, Buza László enyhe unalommal futott át a magasztos, magasztosabb és legmagasztosabb jelszavakból álló preambulumon, de a szaktudományát szenvedélyesen tisztelő tudósnak olyan gyermekhez illő örömeivel jelentette be, hogy azt hallgatói is érzékelhették: megszűnt a nemzetközi jog eddigi nagy hiányossága, végrehajtásának szervezetlensége, mert az ENSZ Alapokmánya kényszerítő erejű intézkedési hatáskört adott a *Biztonsági Tanácsnak* – akár fegyveres erő alkalmazását is elrendelheti –, ha azt a *béke és a biztonság* megóvása és helyreállítása indokolja. A Biztonsági Tanács *vétőjogára* – amely a közvéleményben lehangoltságot okozott – vonatkozóan kijelentette a Professzor, hogy éppen ez teszi joggá, kötelező normává a Biztonsági Tanács határozatát, mert nem az a jogszabály, amelyet a társadalom egyik vagy másik része, vagy akár az egésze óhajtana – legyen az akár minden ember által elfogadott erkölcsi szabály –, hanem azok, amelyek mögött szavatolóként ott áll a legerősebb társadalmi kényszerhatalom: az ún. vétőjoggal rendelkező nagyhatalmat

nem lehet kényszeríteni, tehát meg sem kell alkotni a neki nem tetsző rendelkezést, mert az nem a békét és biztonságot, hanem viszályt és háborút eredményezne. –

A történelem azóta teljességgel igazolta Buza László akkori megállapításait, bármennyire is vitatta vagy elutasította azokat a világsajtó és a közvélemény. Bizony, már-már azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy létezik-e egyáltalán nemzetközi jog?!

Sikeres szemináriumi szereplésem

Az egyetemi szemináriumok az egyes szaktudományoknak a rendes előadásokon ismertetett, rendszerezett, magyarázott ismeretanyagának alaposabb elsajátíttatására, elmélyítésére szolgáltak és szolgálnak, a tudományág akkori előadásai irodalmi forrásmunkáinak közvetlen ismertetésével, bemutatásával, megvitatásával, és a tárgy részletkérdéseit külön rendszerező szemináriumi dolgozatok megírásának és előadásainak a megszervezésével. A Nemzetközi Jogi Szeminárium az általában megszokott program szerint működött: az évi tantervnek megfelelő program szerinti feladatokat – könyv, dokumentum ismertetését, egy-egy téma kidolgozását és előadását – a vezető tanár kiosztotta a szemináriumi tagok között, akik azután azt kidolgozták, és az órarend szerint előadták. Abban a tanévben maga a Professor ismertette az akkor legfontosabb nemzetközi jogi dokumentumot, az ENSZ Alapokmányát. A Szeminárium tagjainak maradtak viszont a legérdekesebb témák: a román fegyverszüneti egyezmény és a szovjet szövetségi alkotmány, hogy majd a következőkben a nemzetközi büntetőbíráskodás után pedig az ENSZ nagyon várt intézkedéseinek dokumentumai kerüljenek sorra. Az érdeklődés gyújtópontjában a román fegyverszüneti szerződés állt, mert ebben egyenes utalások voltak Erdély jövőjére vonatkozóan. De mindnyájan tudtuk, mert megtanultuk rövid tíz hónapi bolsevik megszállás alatt, hogy nekünk, erdélyi magyaroknak már érdeklődésünket sem szabad elárulnunk, és mindenki közönyt tettetett. Az első szemináriumi összejövetelen Buza László elővett egy vékony gépelt iratsomót, és közönyös hangon bejelentette: megkaptuk az 1944. szeptember 12-én aláírt román fegyverszüneti egyezmény hiteles magyar fordítását. „Ennek ismertetése lesz ez évi első feladatunk. Dobai úr, új tagunk, lesz szíves elvállalni ismertetését.” – Nyújtotta felém a vékony iratsomót, de alig vettem át, máris folytatta más témáról beszédét, a tagok figyelmébe ajánlva a Vörös Hadsereg románnyelvű hírlapját, a Graiul Nout. Sajátos helyzetünkben – magyarázta – világnyelveken nem juthatnak el hozzánk a nemzetközi jogi események dokumentumai, de a Graiul Nou közvetítésével román nyelven mégiscsak tájékozódhatunk. Maga elé tette az újságot, majd átcsúsztatta Orioldnak, ujjával megmutatta a helyet, amit fel kell olvasni, mondván: a Tanársegéd úr tud románul, jobban fel tudja olvasni. A Potsdami Konferencia határozatait ismertette a cikk olyan rendszertelenül vagy úgy átszerkesztve, hogy nem sokat érthettünk belőle. Azután a háborús bűncselekmények ügyében létesítendő nemzetközi törvényszék felállításának a hírei következtek. – Ez lesz majd szemináriumunk további témája – fejezte be Buza László az összejövetelt. A Professor és asszisztensei kivonulásához, Oriold felszólítására, én is csatlakoztam hozzájuk, és velük együtt bementem az Intézetbe, hogy megkaphassam a dolgozatomhoz szükséges, ilyenkor szokásos tanácsokat, útmutatásokat és forrásmunkákat. Olyan nagy jelentőségű volt ez a szemináriumi feladat, hogy még engem is – persze, nagy öröömöm mellett – megdöbbentett, mások viszont nem értették, hogy a Professor miért nem maga végzi az ismertetést, vagy miért nem valamelyik tanársegéddel végezteti, miért adta oda egy gyakorlat nélküli kezdő diáknak? Nehéz két hetem volt az első előadásig. Egy francia nyelvű tanulmányt kaptam forrásmunkául, annak

a megértésével kínlódtam. Tudtam én franciául annyira, hogy szépirodalmi műveket élvezettel olvashattam, de a jogi nyelvben járatlan voltam. Bizony, szótároznom kellett, sőt gyakran kellett igénybe vennem *Simon István* – vulgo: Simon márkí – tizenhatalas FIKE-s barátom segítségét, aki perfekt francia volt. Végül is az egész tanulmányt írásban magyarra kellett fordítanom, hogy a Buza-követelte pontossággal tudjam idézni. Már az első előadásomnak is váratlan sikere volt, és a siker azután még csak fokozódott az *érdeklődők számával* és az *általános elismeréssel*. Két, három hónap elmúltával – mert az egyszerű ismertetésből tavaszig elhúzódó előadássorozat lett – nemcsak a Jogi Kar, hanem az egész Bolyai Tudományegyetem legtöbbet emlegetett előadóinak sorába kerültem. Buza László minden előadásomról a legnagyobb elismeréssel beszélt, részletesen elemezve annak minden részletét. Hogy milyen jól megláttam a lényegét ebben és ebben a részletben, és mennyire felkeltette a véleményem iránti érdeklődését ebben és ebben a másik részletben, és kéri, hogyha lehet, a következő előadásban térjek majd ki ezekre is. És így ment ez hónapokon át. Végül, 1946 őszén külön füzet alakjában, nyomtatásban is megjelent a Román Fegyverszüneti Egyezményről írott szemináriumi dolgozatom.

Persze, én akkor olyan gyerekesen naív ifjú voltam, hogy az elismerést és a dicséreteket mind természetesnek vettem és elfogadtam, és az egész sikert valóban magaménak tulajdonítottam. Azt is természetesnek vettem, hogy diáktársaim, FIKE-s barátaim megkülönböztetett tisztelettel bánnak velem, és hogy figyelemmel hallgatnak meg a kolozsvári értelmiségi társaságokban, amelyekbe éppen szemináriumi előadásaim híre révén kaptam meghívást. Csak évekkel később, börtönbeli magányomban elmélkedve döbbsentem rá, hogy nem szerzője, hanem *csak eszköze voltam* az erdélyi magyar közvélemény tájékoztatásának. Az akkori súlyos, többrétegű bolsevik elnyomás alatt, a minden magyar értelmiségit akkor minden oldalról körülvevő gyanakvás között, nem lehetett kifejezni másképpen népünknek saját politikai sorsához való viszonyulását, sem sajtóban, sem konferencián, hanem csak így, egy teljesen tekintély nélküli egyetemi szemináriumi előadáson, méghozzá egy olyan diák közreműködésével, aki talán nem is tudja – mint ahogyan én valóban nem is sejtettem –, hogy nem is a saját, hanem a Buza László gondolatait hozom nyilvánosságra. Bár ezt rajtam kívül akkor valószínűleg mindenki más tudta, én sem jártam rosszul, mert – ha országos tekintélyem nem is lett, de – *jogásznevem* megalapozódott, és megmaradt nemcsak rövid egyetemi pályafutásom végéig, hanem egész életemben, ezért hálát adok érte Istennek, és soha nem múltó tiszteletteljes köszönettel gondolok vissza Buza Lászlóra és mindazokra, akik népünk érdekének előmozdítására akkor engem eszközül felhasználtak.

A Buza László Intézet tevékenysége

Kétségtől, az erdélyi politikai helyzet az anyaországánál kedvezőbb volta miatt, az erdélyi magyarság a realitásoknak megfelelőbben viszonyulhatott a kérdésekhez, sőt – ha az egész magyarság érdekeinek a képviselőjére a megszálló hatalmak tilalma miatt nem is vállalkozhatott – a Buza László Intézet a *hiteles tájékoztató szolgálatával elősegítette a magyar közvélemény egészségének* a fennmaradását. A tevékenység ténylegesen a Nemzetközi Jogi Szemináriumban folyt a számunkra fontos politikai dokumentumok ismertetésével. Az élet-halál alternatíváját, az *Erdélyi kérdést* a politikai életben nyilvánosan sehol fel sem lehetett hozni a Föld feletti uralmat birtokló antifasiszta hatalmak tilalma miatt (a magánéletben annál inkább tárgyalta mindenki). Amikor ugyanis, 1944 őszén Erdély a magát felszabadítónak

nevező *Vörös Hadsereg* megszállása alá került, ennek tényével *fel lett függesztve a megszállt területeken az alapvető emberi szabadságjogok érvényessége*: sem szólás-, sem gyülekezési, sem szervezkedési, sem sajtószabadsága nem maradt az itteni lakosságnak, sem egyéni, sem testületi vonatkozásban. Középeurópa népe *nem alanya, hanem tárgya* lett az új antifasiszta világrendnek. Az új világrend reánk vonatkozó szabályainak ismertetése, tudományos értelmezése és magyarázata viszont nem, hogy tilos lett volna, hanem egyenesen szakmai kötelessége volt a jogi intézményeknek. Biztosra volt vehető, hogy Buza László professzor sok, megfontolt mérlegelés, latolgatás után állította össze a munkaprogramot: a rendes nemzetközi jogi előadásainak keretében a Professzor maga fogja ismertetni és elemezni az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányát. A Nemzetközi Jogi Szeminárium pedig a *fegyverszünet és a békeszerződés* dokumentumait, utána a *Szovjetunió Alkotmányának* nemzetközi vonatkozásait, és végül a kialakulóban lévő *nemzetközi büntetőjog* kérdéskörét fogja feldolgozni.

3. A közéleti kérdések jogi vizsgálata

A Román Fegyverszüneti Egyezmény vitája

Az első téma, a Román Fegyverszüneti Egyezmény ismertetése éppen az én feladatom lett. „A Szövetséges Kormányok az Erdélyre vonatkozó bécsi döntés határozatát semmisnek tekintik, s egyetértenek azzal, hogy *a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának*” – rendelkezett az 1944. szeptember 12-én Moszkvában aláírt román fegyverszüneti egyezmény. Előadásomban erről én akkor csak annyit mondtam, hogy ez a jogfolytonosság elvének megfelelően, a háború előtti jogállapothoz való visszatérést jelenti, és nagy jelentőségű a Trianoni határvonaltól való *eltérés lehetősége*: Erdély nagyobb része tehát Romániáé, kisebb része Magyarorszáé lesz, ha majd a békeszerződés úgy látja jónak. Szabad volt hát a szemináriumi előadásokban és hozzászólásokban *nyilvánosan* – ha szigorúan politikamentes, tudományos szempontból is – *beszélni az országhatárok kérdéséről*, hogy utána az Intézetben és ehhez kapcsolódóan másfelé is mindenütt, zártkörű magánbeszélgetésekben a kérdéskör politikai alapjairól is véleményt cserélni. Akkor még csak sejteni lehetett azt, ami később *bizonyossá lett*: az Antifasiszta Szövetségesek által a második világháború végén megállapított *sztálini országhatároknak* nevezhető és nevezendő vonalak *változtathatatlanságáról* megelőzően – valószínű, még a háború megindítása előtt – döntöttek a Szövetségesek. 1944 augusztusában, Románia átállásakor, ezt még taktikai okokból elhallgatták, nehogy Magyarországot a fegyverletételtől elriasszák, de az 1945. januári magyar fegyverszüneti szerződés már nem említi a sztálini határoktól való eltérés lehetőségét. Sőt, a feltételezett jaltai határozatok már véglegesen döntöttek – mint ez Csehszlovákia intézkedéseiből bizonyossá lett – a németeknek és a magyaroknak emberi jogaiktól való megfosztása felől is. Abból a tényből, hogy a szlovákiai magyarok deportálását UNRRA teherkocsikkal bonyolították le, arra következtethetünk, *hogy a magyarellenes intézkedések pártfogói a NATO tagjai, azaz a nyugati Antifasiszta Szövetségesek voltak*, és nem a Szovjetunió. A békeszerződés előkészítése során Masaryk csehszlovák külügyminiszter ezért bátorkodott még a nemzetközi kötelező udvariassági

szabályok áthágásával is rendre utasítani a magyarok pártjára álló nyugati diplomatákat. Hogy a Szovjetunió miért mérsékelte az eredetileg szélsőségesen magyarellenes politikáját, annak az is magyarázatául szolgálhat – amit később sokan emlegettek –, hogy ezzel nem a magyaroknak, hanem a Magyarországon a proletárdiktatúrát előkészítő kunbéli listáknak akart kedvezni. Viszont, hogy a magyarokkal szembeni óvatosság mennyire indokolt volt, azt az Ötvenhatos forradalom fényesen igazolta.

Én részleteztem volna a Fegyverszüneti Egyezménynek, a Bécsi Döntésre vonatkozóan használt „*semmis*” kifejezésének helytelenségét, a Professzor azonban ezt helytelenítette, mondván, hogy az egyezmény későbbi szövege pontosítja, hogy csak a magyar-román országhatárra vonatkozik a semmisség. Ismertetésemben részleteztem a Fegyverszüneti Egyezmény 8. szakaszának, „*az ellenséges javak zár alá vételéről*” szóló rendelkezéseit is, Buza László azonban az ezek feletti szemináriumi vitát is leállította. Akkor úgy gondoltuk, a románokkal szembeni politikai tapintatból, esetleg szerénységből. Csak évtizedek múlva sejtethettük meg, hogy – bár a konkrét okokat azóta sem ismerjük – milyen veszedelemből menekült meg akkor az erdélyi magyarság.

A magánbeszélgetések lehetősége

Az erdélyi magyar értelmiség élt a nagyon halvány reménységet adó lehetőséggel, és a gyülekezés és sajtó nyilvánossága nélkül, széltere tárgyalta az Erdélyi kérdésnek nemcsak az országhatárokon vonatkozó problémáit, hanem annak egész kérdéskörét is. Melyik és mennyi az Erdélyből Magyarországnak maradandó és maradó terület? Milyen változik a lakosság jogi helyzete? Valamint, hogy mit kell és lehet tenni a magyarság érdekeinek előmozdítására. A magyarság, bár fájdalommal, de tudomásul vette, hogy engednie kell a *Mindent vissza!* – követelésből. A románok viszont hallani sem akartak a *Nici-o brazdă!* – álláspontjuk megváltoztatásáról, tagadták az *Erdélyi kérdésnek* még a létezését is, álláspontjuk szerint, az Erdélyi kérdés említése is bűncselekménynek számított.

1957-ben vallatásaim során *Oprea Ioan* anketator – magyarul: bűnügyi vallatótiszt – annyit sem volt hajlandó megérteni, hogy a *magyarok nem akarnak román uralom alatt élni*. Végül annyit kénytelen volt tudomásul venni, és a jegyzőkönyvbe írni, hogy *ugyanannyi magyar akar román uralom alatt élni, mint amennyi román nemzetiségű kíván magyar fennhatóságot maga fölé*. Ez azt jelenti, hogy az országhatárok módosításakor az *átcsatolt terület lakossága számára elfogadható jogállást kell biztosítani*. Az első világháború végén a párizsi békekonferencia ezért rendelkezett általánosan a *kisebbségek kulturális autonómiájáról*. Hogy ez a kisebbségek számára nem volt kielégítő, mert csak növelte a népek közötti feszültséget és a második világháború legfőbb okozója lett, azt keserűen tapasztalták Európa nemzetei. 1945-46-ban az országhatárok módosításával párhuzamosan ezért irányoztak elő a Győztes Hatalmak esetleges *lakosságcserét*. Ennek a *rosszhiszemű*, egyoldalú és kötelező alkalmazása viszont elviselhetetlenné fokozta a népek közötti feszültséget. Bizony, indokolt a gyanú, hogy a győztesek szándékosan – a legyőzöttek politikai elnyomásának és gazdasági kizsákmányolásának megkönnyítésére – fokozták elviselhetetlenné a népek közötti érdekellentéteket.

Nemzetszeretet, hazaszeretet, lakosságcsere

A 19. század uralkodó eszméi: a szabadság- és nemzeti eszme társadalmi gyakorlatba ültetése nem sikerült, mert nem sikerülhetett a *Szabadság Századának* nevezhető korban – éppen ezért

lett a következő, a 20. század a *Gyűlölet Százada* –, mert *racionálisan közelítették meg az irracionális témát*. A szabadságszeretet és a nemzetszeretet az egyént a maga társadalmi csoportjához kötő *vonzalom, társadalmi erő*. Egyaránt *érzelem*, alanyi életerzés, tárgyi valóságként nem mérhető, nem mérlegelhető, értelemmel nem elemezhető. A fizikai pszichológia nyelvén, az ember tudatalatti, érzelmi erőterének a jelensége, nem lehet hát értelemmel felfogni, mérlegelni, megoldani, a legnagyobb jóhiszeműséggel sem, rosszhiszeműen pedig – ahogyan a kényszerhatalom birtokosai erőltették volt – még úgy sem. Eredetileg a családi közösséget összetartó tényezőből bővült a legtágabb természetes közösség, a nemzet iránt érzett vonzalom, és abból tárgyiasult a fogható valóság, a haza iránti *indokolatlan – mert indokolhatatlan – érzelemmé*. Rendes, hétköznapi körülmények között szunnyad, éppen csak van, de tárgyának veszélyérzésére felébred, építő vagy romboló hatás kiváltására válik képessé, sőt, szenvedélyessé fokozódva önmagát sem kímélő pusztító erőtenyezővé válhat. A történelemből ismerjük az Egyház sok szentjének, vagy közelebbről, Kőrösi Csoma Sándor *egyéni önfeláldozásának* a példáját, vagy hajdan az európai országokat létrehozó honfoglaló seregek, valamint a keresztes háborúk katonáinak kollektív önfeláldozását, mint a közösségszeretet bizonyítékait. Hogy korunkban is indokolatlanul és indokolhatatlanul vakon él és hat valamely közösség iránti szeretet, annak olcsó bizonyítéka a football-huliganizmus.

Távlatilag, nincs arra ésszerű magyarázat, hogy az *erdélyi szászok* és más nemzetiségek miért viszonyultak ellenségesen 1848-49-ben Magyarországhoz, amelyet a hazai svábok, rutének, örmények és zsidók *házajukként szerettek*, és fegyverrel is készek voltak harcolni érte. A szigorúan racionális gondolkozásáról ismert *Buza László* közjogi előadásában a hazaszeretetről nem mert saját szavaival beszélni, hanem – a különben nagy költőként általánosan el sem fogadott – *Szabolcska Mihály* verséből idézte azt a párizsi kávéházi jelenetet, amelyben az ottani magyar társaság könnyezve hallgatja a cigány zenekar által játszott nótát: „*Tudja azt a Mindenható,/ Mi van azon sírni való,/ Hogy a gulya ott delelget,/ Valahol a csárda mellett.*” – mert a hazaszeretetet nem lehet érteni, tudni, hanem csak *érezni!* Bizony, a nemzetszeretet és a hazaszeretet vágyait a legjobb szándékkal alkalmazott, legmesszebb menő jogalkotással – nem mintha a győztesek ilyesmire törekedtek volna – sem lehet kielégíteni. Nagy körültekintéssel, gondos előkészítéssel és alapozással tervezett, és minden kényszer alkalmazása nélkül végrehajtott lakosságcsere lehet a megoldás az ilyen esetekben. Ezért vitatta, beszélte a magyar értelmiség két évszázada a lakosságcserét, mint a nemzetek közötti békeszerzés eszközét. A szakirodalomban *Wesselényi Miklósnak* egy 1848-as levele kapcsán került, de valószínű, hogy a gondolat megfogalmazója és első propagátora nem Wesselényi, sem nevelője, *Pataki Mózes*, nem volt, mert azt már a 18. század közepén, a magyarországi nagy telepítések időszakában széltére tárgyalta a Szilágyság és más érintett vidékek lakossága. És a reformkor nagy magyar gondolkodóinak mindegyikét foglalkoztatta „*a magyarság nemzeti erőinek összpontosítása a Kárpát-medencében szétszórtságban élő nemzetrészeknek összetelepítése általi lehetősége*”. Az pedig, hogy Trianon után, elsősorban az elcsatolt területek magyarságának mindennapi beszédtemája volt a lakosságcsere kérdése, az természetes. A második világháború utáni kétségbe ejtő politikai helyzetében a magyarság a lakosságcsere lehetőségét – a németeknek és a magyaroknak lengyelországi és csehszlovákiai

szörnyű kiűzetése dacára – legpozitívabb megoldásnak látta. Mert a lakosságcsere abban a szükséghelyzetben *nem a legjobb, hanem a legkevésbé rossz alternatívának* látszott.

Édesapám, *Dobai Bálint*, vidékünkön a korszerű mezőgazdaság sikeres szervezője szerint *vegyes lakosságú faluban* még leelő közösséget sem lehet szervezni, nem, hogy ésszerű, belterjes, minőségi termelési ágazatokkal próbálkozni lehetne. Az ismert számképcs, *Venczel József*, a lakosság nemzetiségi heterogenitása egészséges társadalmi életet lehetetlenné tévő *együttélési harcra* készíteti az embereket, amelyet csak lakosságcserevel lehet elkerülni. A kommunista diktatúra alatti lakásínség korában mindenki értette, hogy *nem szabad senkit haragosával* – lehet az különben akár a legkiválóbb ember is – *közös albérlésbe kényszeríteni*, sem pedig *szeretteitől lakásfalakkal elzárni*. Mert az ember csak *szerettei közösségében érezheti otthon magát*. Hogy miért? – arra nincs ésszerű magyarázat.

Az ember erkölcsi lény

A szeretetről, a társadalmi vonzalomról szólva, Buza László soha nem mulasztotta el az *érmeknek értelmi irányíthatatlansága* mellett az *erkölcsi kontrol elengedhetetlen* voltát is kihangsúlyozni. Mivel az ember idegrendszerébe ültetett természeti törvény, az *ösztön* nem képes megakadályozni, hogy az Ember élete megtartásához szükséges érzelmi indíték *életellenes túlzásba, gyűlöletbe ne torzuljon*, az emberi faj élete csak ösztönének *erkölccsel* való kiegészítésével biztosítható, erkölcs lévén az embernek az eszmei értékek: a jó, igaz és szép szabályai alapján, a *helyes viselkedésről kialakított saját meggyőződése*. Az ember akarati cselekvése pszichológiai folyamatának mehanikai szabályai szerint, a célképzet megvalósítására irányuló *törekvés az erkölcsi meggyőződés próbája* után, mint *szándék* kerül csak az *értelmi mérlegelés* próbája elé, hogy annak kialakulása után válhasson *akarattá*. Egyszerűen kifejezve tehát, a *Homo Sapiens Antropus* egyéni és társas *élete*, nemkülönben *fejlődése, a nevelésével kialakított erkölcsének a függvénye*. Ezért mondjuk az embert erkölcsi lénynek.

A határok légiesítése

A világháború két menete között, Trianon revíziója ellen kardoskodó kisantant politikusok – közöttük a leghangosabb *Titulescu Miklós* román külügyminiszter volt – mindig *a határok légiesítésének ígéretével* próbálták azok módosítását elkerülni. Hogy 1914 előtt Középeurópa országhatárai átjárhatók voltak, miért kellett azokat módosítani és útlevelekényszerrel átjárhatatlanná tenni 1918 után? – arra nem tudtak feleletet adni. Ennek ellenére, 1945 után *Groza Péter* ismét arról szónokolt, hogy az országhatárokat *nem módosítani, hanem légiesíteni kell*, amit – állítólag – a csíkszeredai gyűlésen egy öreg székely lelkesen támogatott, ha a határt a Kárpátokon légiesítik. A történelem egésze bizonyítja, hogy „légies” határok közötti ország nem szolgálhat otthonául a nemzetnek, mert a lakoságnak nem adja meg a védettség biztonságának érzését. Köznyelven: falak nélküli ház nem lehet családi otthon. Ez azt jelenti, hogy az uniók és federációk tagállamait csak akkor *szereti hazájaként* a lakosság, ha abban elkülönülhet azoktól, akiket *idegennek érez*.

Tehát 1945-48-ban sem a lakosságcsere elvi elfogadása körül volt a vita, hanem annak *mértéke felett*. Az pedig az országhatárok kétféle elv valamelyike szerinti meghúzásának volt a függvénye: a Wesselényiről elnevezett elv szerint, minél rövidebb országhatár húzandó – lehetőleg a vízvázasztókon –, a *Teleki Pálról* elnevezett elv szerint viszont úgy osztandó meg Erdély területe, hogy – bármilyen hosszú is legyen a határvonal – mindkét részen abszolút többsége legyen az illető nemzetiségnek.

Az *erdélyi kérdés* megoldása érdekében az ENSZ-hez küldendő ügyszeret – amelyet Tófalvi Zoltán „Memorándum”-nak nevez – mellékletéül az 1957 februárjában készült ismertető elaborátumomban én a mindkét elv szerinti lehetőségeket próbáltam megrajzolni. 1990 után Tófalvi Zoltán az 1956 *erdélyi mártírjairól* szóló művében úgy ír, mintha Erdélyben néhány elszigetelt egyén és szűk csoport foglalkozott volna az *Erdélyi kérdés* problémáival, és készítettek volna térképvázlatokat a megoldási lehetőségekről. Az igazság ezzel szemben pedig az, hogy 1945-47-ben nem volt Erdélyben magyar értelmiségi, aki ezzel a kérdéssel nem foglalkozott volna. Viszont, tudomásom szerint – és ezt perirataim is igazolják – sajnos, csak egyedül én írtam le az Erdélyi kérdés megoldási lehetőségeit.

Az Erdélyi kérdés megoldásának lehetőségei

Ezek a kérdések nyilvánvalóan mindenkit foglalkoztattak az 1944. augusztusi román átállás óta, de most a Buza László Intézet mintegy aktualizálta és konkretizálta a kérdést. Heteken át érkeztek a hírek a legkülönbözőbb kolozsvári társaságok és Erdély mindenféle magyar népcsoportja felől a fenti kérdések megválaszolására. Előkerültek a *kérdés* megoldására irányuló régi tervek, elkeveredtek az újakkal, hetenként vagy még gyakrabban különböző irányba terelve a közvéleményt. Mi, az *Intézet* munkatársai, tudomásul vettük, megbeszéltük, és Buza László utasításai szerint számontartottuk minden tekintélyes erdélyi magyar személyiség véleményét és álláspontját, minden vidék lakosságának és minden népcsoportnak a hozzáállásával együtt. A nagy tömegű, minden féle erre vonatkozó információt az *Erdélyi kérdés* megoldásának országhatár-keretei szerinti rendszerezését én kíséreltem meg 1957 februárjában az ENSZ-hez küldendő emlékirat-tervezetben: 1. Erdély legyen Romániáé, 2. Erdély legyen Magyarországé, 3. Erdélyország legyen független állam, és 4. Erdély területe méltányosan megosztandó Románia és Magyarország között. Minden esetben biztosítani kell az idegen uralom alá kerülő lakosság számára a minden *kényszer nélküli és minden anyagi, szellemi és erkölcsi károsodás nélküli áttelepedés lehetőségét*. A kisebbségben maradó minden nemzetiség *megőrzi egyéni és csoportos történelmi szerzett jogait*, részesülnek az alapvető emberi *szabadságjogok* minden előnyében, és biztosítani kell számukra a nemzetközi hatalom által szavatolt *teljes művelődési autonómiát*.

A Bolyai Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Szemináriumának elsőrendű feladata volt és maradt az *erdélyi kérdés* megoldásával kapcsolatos minden probléma vonatkozásában a *közvélemény pártfüggetlen, tudományos tárgyilagossággal való tájékoztatása*. Folytatja tehát az aktuális nemzetközi politikai dokumentumok és az ide vágó szakirodalom tudományos feldolgozását, persze, a politikai véleménynyilvánítási többszörös korlátozás lehetőségei között. Ennek megfelelően, a szeminárium következő témája *Buza Lászlónak* a megszálló antifasiszta hatalom és a kommunisták által nagy elismeréssel fogadott *A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, mint összetett állam* című dolgozata lesz, azaz a népek békés együttélésének biztosítása az államkapcsolatok nemzetközi jogi intézménye által. A közvéleményt – nemcsak Erdély, hanem egész Európa közvéleményét is – a kirajzolódó, kirajzolandó különböző uniós és federációs tervek foglalkoztatták, minket pedig – az otthoni, tiszántúli kuruc-kossuthista társaság hatása alatt engem is – elsősorban a sokat emlegetett *Dunai Konföderáció*-tervek érdekeltek. A fegyverszüneti egyezmény megtárgyalása után tehát ezek kerültek a Nemzetközi Jogi Szeminárium műsorára.

Intézetünkkel párhuzamosan, a *Jordáky Lajos* vezetése alatti *Szociológiai Intézet* nagy apparátusával a kommunizmus ideológiájának, a *történelmi materializmusnak* a tudományos igényű propagálását vette programjába. A két előadássorozat jól kiegészítette egymást, és résztvevőinek egy része is azonos volt.

A magyar közönség társadalomtörténeti érdeklődése *László Gyula A honfoglaló magyar nép élete* című, 1943-ban megjelent könyve nyomán, a vérségi társadalmi szerkezet, az ún. *aul-rendszer* felé fordult, amelynek a kommunista ideológia még a létezését is tagadta. A nagy érdeklődéssel várt tudományos vita azonban elmaradt, mert *László Gyula* ugyan egyetemünk professzora volt – régészetet és művészettörténetet adott elő –, de politikailag kockázatosnak tartotta a régi társadalmi rendszer ismertetését. Végül is *Török Imre*, egy rendkívüli képességű közgazdászhallgató – volt zilahi diák és később Március-köri tag – ismertette a *László Gyula* által *újra felfedezett* vérségi társadalmi rendszert. *Török Imre* meggyőző érveivel szemben a seregnyi materialista-kommunista ideológus, de maga *Jordáky* sem volt képes megfelelő súlyú ellenérvet felhozni, és ezért a Szociológiai Intézet kénytelen volt a témát törölni programjából. A vérségi társadalmi szervezet témája politikai kényes volta miatt került le a Szociológiai Intézet műsoráról, és ez vont maga után az államkapcsolatok nemzetközi jogi szemináriumai tárgyalásának a végét is. Az a tény azonban, hogy a Bolyai Tudományegyetem 1946-ban a materialista világszemlélet diadalának csúcsidejében nyilvános és párhuzamos vitát rendezett erről a két a kérdéstről, az erdélyi magyar értelmiség tudománytörténeti jelentőségű érdeme volt és maradt.

Az államkapcsolatok eszköze

Mielőtt a szeminárium ismertetés-sorozatnak vége szakadt volna, sorra kerültek a Szovjetunió alkotmánya mellett az akkor létesült Jugoszláv Szövetségi Köztársaság és annak *Dimitrov* által Magyarországgal, Erdéllyel, Romániával és Bulgáriával való kibővített változatának alkotmánytervei, valamint Helvécia, az USA és az 1870 utáni Németország alkotmányai, sőt – *Csiszár Ádám* ismertetésével – Erdélyország hajdani *Hét Szabadság* alkotmánya is. A *Palacky*-, *Czartorisky*-, *Wesselényi*-, *Popovici*-, *Jászi*-tervek valamelyikét én szerettem volna ismertetni, de a Kar nálam tekintélyesebb tanszemélyzeti tagjai – alkalmi, lelkes új tagok: *Berényi Ádám*, *Dáné Tibor*, *Incze Andor*, *Incze Miklós*, *Markos András*, *Szakács Gusztáv* – minden témát elvittek előlem. *Bereczki András*, *Demeter János* gyakornoka megkapta főnökétől a Tito-Jugoszlávia-témát, Intézetünk doktorjelöltje, *Szabó Pál Endre* is az Orosz Federáció témát, nekem csak a kellemetlen „a német nemzeti szocializmus nemzetközi jogi tervei” maradtak. Politikai volta és „utópisztikus, a tudományos rendszerezésre kevésbé alkalmassága” miatt a *Professzor* nem lelkesedett ugyan az *államkapcsolatok témaköre* iránt, de a közvélemény tárgyilagos tájékoztatása szempontjából fontosnak tartotta részvételét és szükség szerinti véleménynyilvánítását: a békére vágyó, jóhiszemű emberek az államok valamilyen föderatív összekötésétől remélik a népek békés együttélésének biztosítását. Ez azonban hiú remény, mert *nem a szövetségi kötelék eredményezi a békés együttműködést, hanem a békés együttélés teremti meg – akár írásos szerződés nélkül is – az államok közötti jogi kapcsolatot*. Jó példáját adják ennek a Skandináv országok: évtizedek óta összehangolják nemzetközi ügyeik intézését, semmit sem tesznek, ami sérthetné a szomszédok érdekeit, de nincs közöttük semmiféle formai unió vagy federáció, viszont a történelemben nagyon sok a rossz példa. Hozzánk legközelebb áll Jugoszlávia, ahol milliónál több embert kellett

meggyilkolni ahhoz, hogy a szerb-horvát szövetségi szerződést – még ilyen ingatag, bizonytalan és ideiglenes formában is – meg lehessen kötni. Viszont, nekünk, jogászoknak szent kötelességünk az államok közötti szövetségi kapcsolatok létrehozásán munkálkodni mindaddig, ameddig a legkisebb remény fennáll a nemzetek békéjének ezzel az eszközzel való előmozdítására!

A legendás hírnév

Az 1945-ös magyarországi választás és kormányalakítás okozta csalódás hatására és orvoslására kelt ismét szárnyra – többszörösére bővítve és színezve – a Buza László Intézet legendás híre. Híre jött ugyanis annak, hogy *Gyöngyösi János* magyar külügyminiszter – esetleg a szovjet főhatalom tilalma miatt – nem hajlandó, vagy nem képes a béketárgyalásokon a magyar ügy védelmére. A lehangoltság viszont el sem uralkodhatott a magyar közvéleményen, mert az a reménykeltő hír is elterjedt, hogy a magyar érdekek védelmének ügyét a kolozsvári Buza László Intézet karolta fel, és most ott teljes erőbedobással folyik a békeszerződés előkészítése. Ez azért reménykeltő, mert így, erdélyi védettségben, a magyar kormányra kényszerített fakutya-diplomácia korlátai nélkül, a magyar érvelés szabadon kialakulhat. (A „fakutya-diplomácia” kifejezést valamelyik ott beszélgető öreg baloldali vendégünk – *Gyalui Farkas, Kiss Géza, Böszörményi Sándor* vagy más valaki – említette az 1919-es, Jászi-Károlyi diplomácia minősítésére. Mint tudjuk, a fakutya régen azt a csizmahúzó szerszámot jelentette, amelyet használat után visszarúgtak az ágy alá, és onnan nagy széles pofával, szolgálatkészen „vigyorgott” kifelé. Általában az olyan ügyvédi magatartást értették alatta, amely nem a saját megbízójának, hanem *az ellenfélnek a tetszését keresi*. Bizony, ez a magyar diplomáciára azóta is jellemző.)

Ezzel szemben Buza László – a kolozsvári csaknem *lehetetlen lehetőségek között* – a legkiválóbb magyar nemzetközi jogász, óriási tudásával, de nagyon szerényen, nagyon következetesen és kitartóan kelt a magyar nemzet, a magyar nép érdekeinek a védelmére úgy, hogy az a Béke, azaz az egész emberiség érdekének is megfeleljen – híresztelték mindenfelé. Hivatkoztak Buza László 1944. őszi diplomáciai bravúrára, amely méltán hasonlítható Leó pápának Attila elé vonulásához, hogy Róma Város megkímélésére kérje a hódítót. Buza László is a kolozsvári magyar egyetem védelmét kérte a szovjet parancsnoktól, és elérte *a magyarellenés román sovíniszta támadás leállítását és a román adminisztrációnak Északerdélyből való kiharcolását is*.

Hiábavalóvá lett a magyarság megrontására szervezett egész román nemzeti összefogás, az egész román nemzet a hadsereggel együtt, a királlyal az élén, és minden politikai párt részvételével, a szélsőbaltól a szélsőjobb – még maga Antonescu diktátor is beleegyezett saját hatalma megdöntésébe – egyetértett *Románia* 1944. augusztusi *árulásával*, azzal, hogy Románia szegje meg Középeurópa többi népeivel történt, *a háborúból való együttes kilépésre vonatkozó előzetes megegyezését*, ha ezért az Antifasiszta Szövetségesek a Csehszlovákokéhoz hasonló szabad kezét biztosítanak a románságnak a magyarokkal szembeni végső leszámolásra. Ennek érdekében szervezték meg az Erdélybe bevonuló román hadsereg mellé az ún. *Maniugárdát* olyan rémtettek elkövetésére – Szárazajta és többszáz más eset –, amelyeknek a hírére az erdélyi magyarok majd elmenekülnek szülőföldjükről. Ennek jogi gyümölcsöztetésére foglaltatták bele a Fegyverszüneti Egyezmény nyolcadik szakaszába az ún. CASBI

rendelkezést is. Ezek után pedig jön Buza László és megakadályozza Romániát *árulása hasznának* kiaknázásában.

Tény, hogy a Vörös Hadsereg sehol Európában nem kelt úgy a lakosság védelmére, mint Erdélyben, de hogy *Sztálin Generalisszimuszt* Buza László bírta volna rá erre a döntésre, az csak a fizikai megsemmisülés szélén álló magyarság csodaváró fantáziájának a szüleménye. Később a börtönben rabtársaimmal is találgtattuk, hogy miből keletkezhett az akkori Európában ez az egyedülálló hírnév? Nem találtunk a vallási legendák keletkezési okain kívül más magyarázatot: a társadalomban annyira felerősödik ínség idején a szebb jövő iránti sóvárgó vágy, hogy *ténynek veszi a vágyott célképzetet*. Nem lehetett ugyanis józan ésszel elfogadni azt, hogy Magyarország számára nemhogy menekülési lehetőség nincs, de még a menekülés tervezgetését is megtiltotta a győztes Antifasiszta Szövetség. Erre alkotta meg az életben maradni akaró magyarság a *Buza László Intézet legendáját*.

Megerősödnek a remények

Mint a vallási legendák esetében a legenda keltette életremény megmarad a várt csodák helyett bekövetkező szürke hétköznapi idején is, a Buza László nemzeti legenda csodáinak be nem következése után is maradt annyi reménység, hogy a magyarság *tovább tudott élni* a Gyűlölet évszázadának megpróbáltatásai között. Amikor 1946. május 8-án, a kolozsvári román napilap külön kiadása hírül adta a párizsi külügyminiszteri tanács döntését egész Erdélynek Romániához való csatolásáról, nem lett vége a világnak. Az Intézetből hazafelé tartva megvettem a különkiadást, elolvastam és megilletődött szomorúsággal, de nem kétségbeesetten folytattam az utamat a Kolozsvár főterén diadalmámban órát táncoló román tömeg között. A Teológián, a 18-as szoba előtti folyósón ott várta érkezésemet vagy száz főnyi érdeklődő diák: mi van, és mi lesz? – kérdezte reám függesztett tekintetük. *Semmit sem tudok azonkívül, hogy Isten nem könnyű sikerekkel, hanem nehéz próbákban való helytállással vezet választott népét a pusztán át az Ígéret Földjére.* – vagy ennek megfelelőjét mondogattam a csoport között áthaladva, hiszen ezt várták tőlem, az ő tekintetük is ezt tükrözte felém. Kevéssel azután, egyszerre érkeztek a városból *Komáromi Jóska* és *Izsáki Zoli*. Előbb csak könnyes szemmel álltak a szoba közepén, majd némán egymás vállára borultak, és csak idő múltán mondta Komáromi az akkor és az azutáni évtizedekben még sokszor elhangzott szöveget: „*Fiúk, ha meghalok, írássátok a fejfámra: Itt nyugszik Komáromi József. Született 1924-ben, meghalt 1990-ben. Élt négy évet.*”

Másnap délelőtt Buza László a tőle megszokott magabiztos nyugalommal jött be az Intézetbe: Uraim – mondta –, most jött el a mi időnk, a jogászi munka ideje. Az új körülmények között hosszú és nehéz megpróbáltatások várnak népünkre, amelyben csak a mi segítségünkre számíthatnak. Nekünk, jogászoknak, kell a velünk szembenálló társadalomban népünk számára kimunkálnunk, és jogi szabályozással biztosítanunk a mindennapi élet lehetőségeit. Adja Isten, hogy népünknek ne kelljen bennünk csalódnia! A ma délutáni szeminárium témája amúgy is a Szovjetunió töredéknépeinek autonómia-kérdése, akkor részletesebben beszélhetünk ezekről. Most pedig, menjünk öszülő hajú növendékeinkhez! – És már indult is legnépszerűbb -, de számára is legkedvesebb előadására, amelyet a munkás-szabadegyetemen „*Bevezetés a közjogba*” címen tartott. Számomra a legélénkebb szemináriumi viták sem adtak olyan élményt, mint ezek a meglelt korú férfiak és nők feszült érdeklődésével kísért, és elég gyakran logikai örömeiben tapsoló közönség előtt tartott előadások. Itt már nem a világhírű tudós vagy a sikeres

diplomata volt Buza László, hanem a növendékeit a jövő élet feladataira felkészítő nevelő mester. És ez tovább terjesztette legendás hírét a következő nemzedékben is.

Nemcsak a Buza Lászlóhoz hasonló kivételes személyekre volt jellemző ez a céltudatos viselkedés, hanem az egész erdélyi magyarságra is. Egy kicsit mindenki érezte Erdélyben, hogy nekünk kell példamutatással, a kilátástalan elnyomás alatt sínylődő anyaországi testvéreinknek is, erőt kölcsönöznünk. A politikai hírek hatása alatt a kolozsvári egyetemi ifjúság sem hangolódott le, hanem nagyon is lendületbe jött: *csak azért is!* – keményítette mindenki saját maga és egymás elhatározását, és már nemcsak tervek rajzolódtak ki a jövőre vonatkozóan, hanem a kivitelezéshez is nekiláttak. Apáik Trianon utáni viselkedésének analógiájának követésére buzdítandó, Reményik Sándor *Eredj, ha tudsz!* című versét sokszorosították és terjesztették az egyetemen, és a reggel még komor közhangulat délre már diákos jókedvre változott: Simon Pista „Márki” már azzal jött haza a matematika karról, hogy ki van írva a hirdető táblán „Menjen, aki tud!”, mert innen senki sem képes elmenni – főként nem az anyaországi nyomorúság növelésére – csak, ha majd az elmenetel segíthet népünk és az emberiség jövőjének építésében. És akkor is csak minden lépést előre jól megfontolva és kiszámítva – azért vagyunk Erdélyiek. Most pedig lássunk tanuláshoz, mert itt vannak az év végi vizsgák, azután pedig a nyári vakáció programjai.

Románia politikai lehetőségei

Az államhatárok kérdésében hozott párizsi határozat céltudatosabb tevékenysége bátorította a Groza-kormányt. Groza Péter előtt egyedülálló világtörténelmi lehetőség nyílt a románságnak az európai nemzetek közösségébe való beillesztésére. Erre ugyan az 1920-as nemzetközi politikai helyzet kedvezőbb lehetőséget adott volna, de az akkori nemzeti diadalmámborban a Groza Péterhez hasonló, nem balkáni, hanem európai méretű román politikus nem juthatott szóhoz. A világháború második menete után, a hagyományos európai jogrend megszűnése után, Középeurópa hatalmi rendje olyan plazmaszerű állapotban került, amelyben Groza katalizatori szereplését nemcsak elfogadta volna, hanem egyenesen el is várta a nemzetközi politikai szükségesség. Groza döntésén múlt, hogy Sztálin kényszerűen belévetett bizalmának felhasználásával, merre vezeti a románságot: a Jorga szerinti levantei, balkáni, bizánci-moszkvai-ortodoxia magyarelles – azaz Nyugat-Európa ellenes – irányába, vagy a nagyhatalmi döntéshozók tétovázását kihasználva, a finnek útját követi. Vagy elkerüli a Beneš és Tito helyi érdekű, tömegeknek tetsző, kis stílus irányát, nem engedi a nemzeti szenvedély tehetetlensége által is hajtott eseményeket a jövőtlenség felé tovább hömpölyögni, megakadályozza, hogy a román nemzet és Középeurópa sorsa véglegesen a keleti hódító tetszéséhez köttessék. Groza azonban hagyta elmúlni a lehetőséget, hogy Nagy Konstantin császár útját követve, a SPQR, a Római Impérium középpontját a muzulmán lett Bizáncból és a dzsingiszida Moszkvából a középeurópai Romániába hozza, hogy az európai jogrend számára az 1945-ös antifasiszta győzelem-hozta halál helyett újabb ezerhatszáz éves fejlődési lehetőséget, adjon. Másfél évezrede csak most nyílt erre lehetőség, amikor az örök akadály, Germánia nincs többé, sőt, a helyében maradt Hungária, Polonia, Ausztria és a többi nemzet is mind Európa újjáélesztésére vágyik. Ezen túlmenően, a magyar közvéleményben hangadó *csönkamagyarság* pedig egyenesen Groza Péter személyében látja a jövő emberét. Lehetséges azonban, sőt valószínű, hogy Románia nem dönthetett másképpen, mert nem is volt döntési lehetősége. Csak a véglegesen elmúlt Európa utáni nosztalgia képzelte Európa

továbbélése számára ezt a lehetőséget is. A mammonitának látszó társadalmi erő és mozgalom nem azért fektetett annyi szellemi, gazdasági energiát, annyi tőkét a régi, idealista rendű társadalom lebontásába, hogy a maga *akratikus*, magánhatalmi, csak profit érdeken felépült rendje helyett más valami alakuljon ki a Földön. És a dzsingiszida-pánortodox-pánszláv-pánbolsevik Sztálin sem azért nyert mozgalmának részt az antifasiszta győzelemből, hogy most nyereségét másnak – Romániának vagy Groza Péternek – engedje át: annyit enged másnak, amennyivel az neki, Sztálinnak szolgálhat. Ha Európa sorsát nem is lett volna képes befolyásolni Groza Péter, a magyar-román viszony normalizálásával – Hohenzollern I. Károly politikáját folytatva – kétségkívül előnyösebb politikai pozícióban hagyhatta volna a románságot, ha véget vet a magyarofóbiának, leállítja vagy lefékezi a románok nemzeti vallásháborújaként minden eszközzel végbemenő totális hadjáratot. Csak annyit kellett volna tennie Grozának, illetve *nem tennie az ellenkezőjét annak, amit szónoklataiban hirdetett*. Az erdélyi románok nagyon szívesen fogadták volna, ha a közhivatalnoki állások betöltésének feltétele Erdélyben a román, magyar és német nyelv ismerete maradt volna. A sovinszták is megértették volna, hogy ezzel le lehetett volna szerelni a magyarok számarányos közhivatali igényét. Ha a második világháború utáni benesista magyarellenesség hajszában a románok a magyarok mellé álltak volna, talán a *zsidók sem* fordultak volna a magyarok ellen – számunkra ez volt 1945 legérthetetlenebb és legfájdalmasabb csapása –, nem áldozták volna fel Izrael fiainak a népek rokonszenvére alapozott jövődjét az ultracionisták antropofób politikájáért. 1956 után, a börtönben sokat vitattuk ezeket a dolgokat a román politikai elittel, de ők is csak sajnálták, hogy Románia „Európa Szélkakasa”, az Árulás szinonimája maradt a *Pax Romana* kezdeményezője helyett.

A kommunista pártszervezkedés

1944 őszén, Északerdély szovjet-román megszállása kezdetekor a „*Világ proletárjai egyesüljete!*” bolsevik mozgalom aktivistái munkához láttak volna, ha azt a Román Királyság szélső nacionalista reakciós erői engedték volna. Groza Péter kormányának kellett ahhoz jönnie, hogy a társadalomhoz hozzáférhessenek. Az ideológiával ekkor sem állhattak még elő, kénytelenek voltak a társadalom nincstelenjeivel, a proletárokkal kezdeni. Ezeket csábították az új hatalom szolgálatába „keves munka, biztos fizetés” ígéretével mentek is a fiatalok ezrével – köztük nagyon sok magyarral – rendőrnek, fegyőrnek, altisztnek, hivatalszolgának – később szekusnak – úgy, hogy csakhamar erdélyi egyenruhások biztosították a közrendet a Regátban is. Ez keltette fel a magyargyűlölő román lumpen elemek féltékenységét és attól kezdve olyan tömegekben, foglalták el a félelmet gerjesztő fegyveres rendfenntartói helyeket, hogy ott magyarok számára többé hely nem maradt. A proletariátusnál bevált módszert azután a fizetésből élő, tehát szintén kiszolgáltatott értelmiség átcsábításához is felhasználták, teljes sikerrel: előbb a magyar értelmiséget kellett a kommunista pártnak megnyernie, hogy az felkeltse a románok nemzeti féltékenységét, és maguk tartsák nemzetszolgálatnak a pártszolgálatot.

A sok évszázados reálpolitikai tapasztalatokkal rendelkező erdélyi *magyar értelmiség nem hitt Groza Péternek*. Inkább a román sovinszta, szélsőséges nacionalista véleményt fogadta el, miszerint Groza csak a bolsevik diktatúra romániai megszervezésének szovjet eszköze. Hogy a folyamat végeredménye, a román proletárdiktatúra a magyarok feletti vitathatatlan román

uralmat állandósítja – ahogyan ezt Groza kezdettől fogva ígérte –, azt örömmel fogadták a románok, a magyarok viszont annál kevésbé.

Az antifasiszta megszállók 1944 őszén elsőként a véleménynyilvánítás, a szólás- és sajtószabadságot függesztették fel. Nyomtatványok előállításához, főként hírlap előállításához a szovjet parancsnokság engedélye kellett. Az engedélyezés monopóliuma Groza kormányra kerülésével a Román Kommunista Párt birtokába került. 1946 májusában, az országhatárookra vonatkozó párizsi döntés után, a Kommunista Párt, forradalmi tapasztalatai szerint, a sajtómonopóliumra támaszkodva vonta a maga szolgálatába a magyar értelmiségieket. Először a *szóműveseket*, zornalisztákat, lapszerkesztőket, írókat, költőket, *jellemgyengességük sorrendjében*. Régi kommunisták és szimpatizánsok, Balogh Edgár, Bányai László, Kovács Katona Jenő, Nagy István, Simó Gyula, Asztalos István, Kacsó Sándor, Robotos Imre voltak az első kommunista lapszerkesztők. A megalakult Írószövetség magyar hetilapja, az *Utunk* főszerkesztői állása csábította át a Kommunista Pártba az addig *harmadikutasként* ismert Kiss Jenőt. Ezzel megtört a jég, mert utána már jött mindenki az éhhalál széléről a biztos megélhetést adó szerkesztőségekbe, ahol már *párttagságot sem kívántak, de annál inkább elvhűséget*. Elvhűségből is előbb csak *szocialistát*, és csak 1948 után a *bolsevikot*. A Párt számára egy újságíró propaganda értéke nagyobb volt, mint százezer fizikai munkásé. Kiváltságos jogi helyzettel, átlagfeletti javadalmazással és esetenként – népük elleni pártszolgálatuk bűnössége arányában – előléptetéssel, Állami Díjakkal és más kitüntetésekkel fizettek szolgálataikért. A bolsevik párthierarchiában *a sajtó dolgozói az állampárt legfelső vezetői*, és közvetlenül a politikai rendőrség, az AVH, Securitate után következtek megelőzve a propaganda-szemponctól szintén fontos *más művészeket, egyetemi kádereket és hétköznapi pártaktivistákat*, messze előtte a szintén kivételezett *katonatiszteket és köztisztviselőket* és a szakmai specialitásuk miatt kivételes helyzetű *orvosokat*. A dolgozó nép egésze: gazdasági és műszaki értelmiségiek, középkáderek, adminisztratív dolgozók, tanárok, hivatalnokok, szakmunkások, segédmunkások, kollektivisták és mindenki más társadalmi rang nélkül maradt. Jellemző a proletárdiktatúra hazug ellentmondására az, hogy a magát a „munkások államának” nevező rendszerben, a párttagok számára kiszabható legsúlyosabb büntetés a *munca de jos* besorolás volt, a fizikai munka, azaz bármilyen tényleg hasznosnak mondható tevékenység. Ezek szerint, magyar nemzetiségű számára társadalmi felemelkedési lehetőséget csak a művelődési élet adhatott Romániában. Politikai hatalmat saját nevük alatt nem gyakorolhattak. Induláskor Luka László, Vincze János, Mogyorós Sándor még magyar név alatt működhettek, később már Vasile Luca, Ion Vincze, Alexandru Moghioros lett ezekből is. A kiváló pénzügyi szakember, *Sólymos Iván*, sohasem dolgozhatott saját neve alatt, egész életében csak egy román főaktivista szakrabszolgája lehetett. Ugyanakkor a szóművesek egész sora, mint Sütő András, Balogh Edgár, Bányai László, illetve Szabédi Lászlótól Beke Györgyig, a Román Kommunista Párt legfelső tisztségeit tölthették be.

Az erdélyi magyar társadalom általánosan elfogadott nézete szerint, *becsületes magyar ember nem viselhetett semmiféle kommunista párttiszséget*.

Az egyszerű párttagság nem számított, hiszen azt még a legalsó szakmunkási besoroláshoz, a csoportvezetőséghez is megkövetelte a rendszer, de közönséges halandó nem is vágyott pártméltóságra. Olyan szakadék támadt a *kiváltságosak és a dolgozók* között, hogy az még a családi, testvéri közösségeket is szétszakította. Mindennapos volt 1990 előtt, hogy a

szomszédságban lakó régi iskolatársak ismeretlenként, köszönés nélkül mentek el egymás mellett, ha a párt okozta szakadék különböző oldalára, kerültek.

4. A Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület újjászervezése

Az IKE Erdélyi specialitása

Erdélyben az *Ifjúsági Keresztyén Egyesület*, az angol eredetű, nemzetközi mozgalomtól (*Young Mens Christian Association* = Y.M.C.A.) némi árnyalati eltéréssel, inkább hitéleti-világnézeti, mint társadalmi célkitűzéssel indult a húszas években, egyike lévén az akkori erdélyi keresztyén megújulási mozgalmaknak. Nem hozott létre független szervezetet, végig a református egyház keretei között maradt. A művelődési, társadalmi kérdéseket még az egyházon belül is más szervezetek, mozgalmak vállalták, azon kívül, pedig ott volt az *Erdélyi Fiatalok*, később a *Hitel* és a *Termés*.

A harmincas évek közepére hitelüket veszítették és kifulladásra kényszerítve a társadalompolitikai ideológiák, petyhüdtén lógó vitorlákkal való stagnálásra kényszerítve a hajtóerejükre építő mozgalmak hajóit. A Harmadik Oldal, a népi mozgalom – ha használható még ez a kifejezés – már csak az IKE-t találta a porondon, és olyan természetes szövetségesként ajánlkozott a vallási-világnézeti mozgalom kelléktárába, mint a 16. században a szépirodalom. Mivel Erdélyben akkorra az IKE már az egész fiatalságot befolyása alatt tartotta, nem kell csodálkozni azon, hogy itt a népi gondolatrendszernek, a népi művelődési értékek optimalizálásának egyszerűen nem maradt ellenzéke. Viszont a népi mozgalmat is elvonta a gazdaság- és társadalompolitika mezejéről a maga erkölcsi értékrendi térfelére, megtisztítván egyúttal minden materialista szeplőjétől. Az élcsapat, a kolozsvári Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület tagjai egyszerűen nem tudták, hogy a programjuk – az ige fényével megvilágított úton kell a mindennapi célok megvalósítására törekedni, amely a hetenkénti bibliaórákon állandó életmelegen volt tartva – jelenthet egyebet a gyakorlatban, mint tevékeny szóránymissziót, falumunkát, külvárosmissziót, népfőiskolát, cserkészek és középiskolások, falusi és proletár ifjak nevelését a keresztyén népiség értékei szerint a magyar nemzeti múlt, jelen és jövő érdekében. A nyári táborozások is – a szárszóihoz hasonlóan – előbb csak szigorúan vallási témákat tárgyaltak, később „a magyarság sorskérdései” is hasonló súlyt kaptak, végül pedig az egész egy ifjúsági népdalfesztivál külsőségeit sem mellőzte. Mind a hitbuzgalmi és nemzeti-világnézeti, mind a kegyességi és népi művelődési megnyilvánulások hű tükrére volt az *Ifjú Erdély* folyóirat és könyvkiadó, amely az erdélyi művelődési élet egészében is számottevő volt.

A szovjet-román megszállás

A német megszállás miatt elmaradt 1944 nyarán a XVI. konferencia. A szovjet-román megszállás és a háború elvesztése pedig magukat az addig követett célokat tette vitathatóvá. Az erdélyi magyar fiatalságot katonai, levente- vagy munkaszolgálatra vitték, még ténymegállapításra való sem maradt itthon, nemhogy tájékozódásra. Az életben maradtak, akik fogságba sem kerültek, '45 januárjától jövogettek hazafelé. Itthon a győztesek szervezetei, a Kommunista és Szociáldemokrata Párt, a *Magyar Népi Szövetség* és ifjúsági vonatkozásban a legfontosabb, a *Kommunista Ifjak Szövetsége* (később: Haladó Ifjúság) nemcsak minden

üldözéssel szembeni védelemmel, de érvényesülési lehetőségekkel is csábították az itthoni nincstelenség nyomorába hazaérkezőket. A kolozsvári diákok – az egyetem a front átvonulása után azonnal folytatta működését – csak az egyházi intézményekben, a Református Teológián és a Báthory-Apor Szemináriumban („Szent Jóska”) találhattak otthonra, a politikai szervezetek ugyanis elhanyagolták ezt a kérdést. Nem csoda, hogy a háborúsodorta, elmaradt vizsgálóival vívódó, valósággal éhező diákok szívesen jártak el az egyetlen diáktársadalmi összefüggésre, a Teológia diákotthonában „csak úgy, magától” indult péntek esti főiskolás bibliaórákra. Itt maguk között voltak, a Szentírásról kívül sem vezér, sem felügyelő, sem oktató nem lévén, a maguk kérdéseit vitathatták és vitatták szabadon. Természetes hát, hogy a politikai szervezetektől viszolygó diákok mind a FIKE tagjainak érezték magukat, felekezeti különbségektől függetlenül (még zsidók is).

Az anyaországi népi kollégiumok mintájára, a kommunista kezdeményezésű Móricz Zsigmond Kollégium is csak a FIKE védnöksége alatt szerveződhetett, persze, elhallgatva politikai irányzatát, különben tagok nélkül maradt volna. (Így viszont még otthont is kapott a Teológián.)

Szilágyság-Székelőföld ellentét

A kolozsvári egyetemi ifjúság életét régóta zavarta a *székelyek és a szilágyságiaknak nevezett nem székelyek* rivalizálása, amely a FIKE-ben is sok esetben gátolta a másik kezdeményezésének megvalósítását. Most, a megújuló FIKE szellemében ez a kérdés is megoldódott: a főszékely, a marostordai *Gálfy Zoltán*, nem látván más lehetőségét annak, hogy az ifjúság tekintélyesei közé bekerüljön, Virág Károllyal elintézte, hogy mindkét csoport hangadói egyszerűen összeköltözzenek a Teológia 18-as szobájába. Akik már lerakott matracokra sem fértek be a 18-asba, a szomszéd szobákban aludtak ugyan, de a napot – mármint szabad óráikat – a 18-asban töltötték. Mint a Móricz Zsigmond Kollégium alapító tagja, Virág Károly, Nagy András és a FIKE-szeniorok befolyását felhasználva, a Kollégium használatára megszerezte a Teológia Internátusának egyik épületszárnyát, és ezzel annak lakói is a 18-asok köréhez csatlakoztak. A Teológia épületében, a földszinti professzori lakásokban, a háborút követő inség több szobát megüresített, amelyekbe a FIKE ajánlatára kerültek albérlőként diáklányok. Ezek, valamint a FIKE városban lakó tagjai tovább bővítették a 18-as központ körét. A FIKE-t felosztató 1948-as bolsevizálásig a kolozsvári magyar egyetemi ifjúság társadalmi életének egészét ez a minden kényszer nélküli, csak a tagok spontán szolidaritásán nyugvó közösség befolyásolta.

A 18-as tagjai

Íme a *18-asok koncentrikus körének tagjai*: Bartha Kálmán teológus, Dobai István jogász, Gálfy Zoltán teológus, Izsáki Zoltán bölcész, Komáromy József matematikus, Nagy Pál bölcész, Sipos János teológus és Virág Károly teológus. Ezekhez csatlakozott: Adorjáni Albert teológus, Antal Sándor teológus, Bíró Emma bölcész, Csizsár Ádám jogász, Fülöp András matematika–fizika, Gábos Zoltán matematika–fizika, Hirsch Éva teológus, Kiss Rózsa bölcész, Kovács Ferenc bölcész, Kovács Tibor vegyész, Kozma Endre teológus, László-Bencsik Sándor bölcész, Lőrinc János teológus, Nagy Aranka teológus, Orbán János jogász, Pálffy Gizella teológus, Simon István bölcész, Varga László jogász – és a szélesebb körben: Almásy Anna bölcész, Benkő András zeneművész, Benkő Samu bölcész, Bódis Sándor geológus, Czédly József bölcész, Czédly Károly bölcész, Erdey Irén közgazdász, Felszegi

József jogász, Gellért Sándor bölcseztan, Guttmann Mihály zeneművész, Havadtőy Sándor teológus, Jeney József teológus, Kelemen Zoltán közgazdász, Kertész Gábor jogász, Kiss András jogász, Kovács Katalin teológus, László Anna bölcseztan, Margocsy Géza jogász, Marosi Pál geográfus, Mártha Judit bölcseztan, Nagy Márta közgazdász, Páll Árpád bölcseztan, Pap Zoltán közgazdász, Papp József bölcseztan, Sütő András bölcseztan, Szabó István közgazdász, Sente László bölcseztan, Tóth Ilona közgazdász, Török Imre közgazdász, Vántsa László jogász. A ténylegesen az ifjúság mellett álló és mindenben készségesen segítő fiatal szeniorok: Juhász István, Nagy Géza, Sárközi Endre, Tonk Emil és Tőkés István – és még vagy százötven-kétszáz diák, az időközben Marosvásárhelyre átvitt orvosok nélkül a kolozsvári egyetem akkori legjobbjai.

A FIKE külső körei

Ezek sorában első helyen maga a kolozsvári Református Teológia, utána az itt lakó Móricz Zsigmond Kollégium, és átmenetileg a saját épületéből kirakott Állami Tanítónőképző Intézet. A Teológia Internátusában száznyolcvan fős rendes férőhelyén, legalább kétszázötvenen voltak mindig, főként diákok, de mellettük Kolozsvárra ügyeit intézni jött vidéki pap, tanár és egyéb. Ha tehát, Gálffy Zoltán tényleg „jól informált” akart lenni, zseniális gondolat volt a részéről a 18-as megszervezése, mert így ott volt Kolozsvár minden egyetemi intézete, katedrája, és minden művelődési intézmény közelében vagy akár belsejében. Innen lehetett mozgósítani negyedóra alatt Kolozsvár ifjúságát. Ha valamely fontos rendezvénynek nem volt elég közönsége, elég volt beüzenni a teológiára, és időben ott volt a közönség. Nemcsak a színház, opera, hangverseny, képzőművészeti tárlat, sportesemény kapott megfelelő társadalmi támogatást, de az Egyetem közismert tudósai érdekes előadásainak a híreit is ezen a központra át lehetett legkönnyebben elterjeszteni. „Magyar ügy” volt az ifjúság számára a parancs erejű jelszó. Így működhetett egész éven át, telt házzal a Zeneművészeti Főiskola Nagy István által kezdeményezett és vezetett Bartók Bélát népszerűsítő hangversenysorozata, pedig a Bartók-zene őszintén csak nagyon keveseknek tetszett. Ezeken át minden kolozsvári és erdélyi református középiskola növendékei, minden református tanár, pap, tanító és a Református Egyház minden tagja – ha minimális mértékben is, de – kapcsolatban állhatott a FIKE-vel. És itt volt a FIKE és a Jó Pásztor Misszió mellett a háborúból, menekülésből, fogságból hazatérők kolozsvári eligazító központja is.

Assistencia Anonyma

Mint előbb már említésre került, az akkori postahiányos, sajtóhiányos időben nagy fontosságúvá nőtt Assistencia Anonyma, az egész Erdélyt behálózó spontán szóbeli hírközlítés központja is a Teológián volt. Előbb ifjabb Nagy Géza tanár intézett mindent ifjú barátai segítségével, amíg Dobri János, volt erdélyi cserkész főparancsnok a hadifogságból haza nem jött, és az Assistencia Anonyma szervezését át nem vette. Dobri évtizedek alatt az egész Földre kiterjesztette, és haláláig a világ minden magyar cserkészét közvetlenül vagy közvetve a hálózatához kapcsolva az egész magyarság érdekében működött.

Erőteljes világnézeti és társadalmi tevékenysége

A kolozsvári Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület 1945 őszétől nyugodt, rendes körülmények között folytatta tevékenységét, és az – a háború utáni bizonytalanság kontrasztjaként – nagyon fellendült, úgy, hogy a péntek esti bibliaórákat három teremben lehetett csak elhelyezni, olyan sok volt a résztvevő. A nagy érdeklődést az is indokolta, hogy a

FIKE bibliaórákon az ifjúságot érdeklő kérdések között rendszeresen előkerültek az erdélyi magyarság jövőbeli politikai sorsára vonatkozó kérdések is. Hogy pedig ezek a beszélgetések és viták az Ige fénye által megvilágított úton járni akarók higgadt hozzáállásához igazodjanak és azon megmaradjanak és ne fajuljanak napi politikai pártvitákká, abban már én is hasznos szolgálatot végezhettem: hozzászólásaimban minden kérdésben a Buza László Intézetben kialakult, tudományosan megalapozott véleményt ismertettem. Ezzel a módszerrel a legfontosabb közéleti kérdések nemcsak eljutottak minden érdeklődő fiatalhoz, hanem még alaposan, tudományosan meg is voltak szűrve, hogy a bibliaóra keresztyén erkölcsi szűrője válogassa tovább. A FIKE-seken keresztül tehát az információ az intézet jogi és a bibliaóra erkölcsi véleményével együtt került ki a társadalomba, és hatott a közvélemény alakulására. Persze, a bibliai viták konklúzióit én visszavittem az intézetbe, hogy a következő kérdésekben tanulságaink felhasználhatók legyenek. A közvélemény hozzáállása pedig hatott magára a szeminárium programjára. Rendes körülmények között, a véleménynyilvánítás, a sajtó- és gyülekezési szabadság rendjében nem volt szükség ilyen tájékoztatásra, de – mint tudjuk – nálunk és egész Közép Európában a megszálló Vörös Hadsereg legelőször ezeket a szabadságjogokat függesztette fel. Nyilvánvaló, hogy az Ifjúsági Keresztyén Egyesület elsőrendű feladata az eredeti, száz éves Y.M.C.A.-programnak megfelelően a *fiatalok közötti személyes kapcsolatok elősegítése* – a 21. század szóhasználatára szerint: az általános társadalmi elidegenedés, a szingelizmus elkerülése – volt és maradt.

A legközelebbi nagy feladat, az 1946 nyári konferencia előkészítése, szervezése és megrendezése volt. A megszokott állandó tevékenység mellett, ez éppen elegendő volt az egyetemi tanulmányait komolyan vevő ifjúság számára.

A református túlsúly miatti gondok

A FIKE egész működésének gyenge pontja volt a *református túlsúly*, de ezen nem lehetett segíteni, mert nemcsak Kolozsvár, de az egész Erdély magyar művelődésének alapot adó társadalmi helyzetre is a református túlsúly volt a jellemző. Ha kívülről közelítjük meg kérdésünket: az 1945-ben antifasiszta-ateista megszállás alá került Európa minden népe a tradicionális keresztyén nemzeti értékrend alapján állt, és annak szervezeti egységeiben, országokban és egyházakban működött. Az erdélyi magyarság vonatkozásában, a helyi természeti-társadalmi adottságoknak megfelelően, az európai tradicionális nemzeti keresztyén értékrend itt református magyar jellegű volt. Ezzel a ténnyel kellett számolnia annak, aki ezen a helyzeten változtatni akart. Az antifasiszta megszállók pedig nagyon is akartak változtatni rajta, a maguk *materialista* értékrendjüknek akarták a hegemon *világnézeti befolyást biztosítani*. Ezért kellett Erdélyben a református ifjúság átnevelésével kezdeni, hogy utána a katolikus és más *magyar és román keresztyén* fiatalság meghódításához láthassanak, hogy végül – a külső társadalmi kényszer minden eszközének felhasználásával – *az egész társadalmat a gazdasági érdek kizárólagos szolgálatába lehessen állítani*.

Más ifjúsági szervezetek

A református jellegű FIKE mellett, a *Báthory–Apor Szeminárium*, vulgo: *Szent Jóska*, katolikus diákotthona is jól működött, de – hiába szervezték meg a katolikus *Majláth-kört* – társadalmi befolyása csak szatelit jellegű lehetett. Arra azonban alkalmas volt, hogy a Román Kommunista Párt kezében eszközül szolgáljon a társadalom idealista egységének a megbontására. Hiába szervezték meg a *Haladó Ifjúságot*, mert az első időben oda becsületes

magyar fiatal – tudomásom szerint, az egyetlen kivétel *Tóth Imre* a Bolyai Egyetem matematika szakos hallgatója volt – a lábát be nem tette. Ott volt viszont a Móricz Zsigmond Kollégium, amelyet – mint később kiderült – éppen a kommunista pártszervezettől idegenkedő magyar ifjúság baloldalra történő átcsalogatására létesítettek volt. A *Lakatos István* és *Nagy Géza* által szervezett *Szociáldemokrata Párt Magyar Csoportja* is próbálkozott ifjúsági tagozat szervezésével. Ennek – főként *Dáné Tibornak* a hadifogságból való hazatérése és szocdem-szervezésben *Dánér Lajos*, *Bányai Miklós*, *Jánosházy György* és *Prágay Dezső* mellé állása után – voltak is sikerei, de mindezek együttesen sem voltak képesek a FIKE általános elfogadottságát kikezdeni. Ez a helyzet azután sem változott meg, hogy a Móricz Zsigmond Kollégium megkapta székházul a Mátyás király szülőházát, elköltözött a Teológiáról, és nyíltan a marxizmus propagandistájává lett. Csak az 1946-47-es tanév végén sikerült a kommunista pártnak a kolozsvári magyar egyetemi ifjúságot a *Bolyai Demokratikus Diákszövetség* osztályharcos, marxista aklába betereni, és a FIKE kizárólagos befolyása alól elvonni. Ezután már könnyen ment minden: egy naptári év alatt – a Világ és Európa nagypolitikájának megfelelő alakításával párhuzamosan – a polgári államrendet *proletárdiktatúrává* változtatták, az iskolákat és az egész nevelésügyet *államosították*, azaz *bolsevizálták* az egész gazdasági és társadalmi élettel együtt, nemcsak nálunk, Erdélyben, hanem egész Romániában, Magyarországon és Középeurópában is mindenütt. – Ezek azonban már későbbi dolgok.

Az 1945-46-os tanévben a mindennapos állandó tevékenysége mellett, a FIKE minden erejével az 1946-os nyári konferencia megszervezésére és megrendezésére készült.

A szucsági nyári FIKE-tábor és az 1946-47-es tanév

Nagyon komoly előkészítés után, a FIKE 1946. július 31-augusztus 4. között, a Kolozsvár melletti Szucságon tartotta XVIII. nyári konferenciáját, amely – mint később bebizonyosodott – rendkívül nagy jelentőségű, több évtizedre kiterjedő hatású eseménye volt az erdélyi magyar művelődési életnek. Azok a kérdések, amelyek az 1943-as szárszói konferencián fogalmazódtak meg, amelyeket a 20. század első négy évtizede tett fel, és amelyekre a második világháború olyan kétségbeejtő választ adott, Szucságon reményteljes, távlati célra mutató, konstruktív erkölcsi feleletet kaptak, a pozitív történelmi és népi értékeknek az Ige világosságába helyezésével.

Világnézeti sokféleség

Mint a mellékletek között megtalálható *Útkeresés a Gyűlölet zátonyai között* című dokumentum tanúsítja, az előadások és tevékenységek rendjén nemcsak a kolozsvári egyetemi ifjúság, hanem az egész erdélyi magyar értelmiség választ kaphatott a korszak legégetőbb világnézeti kérdéseire. Az előadókat úgy hívták meg, hogy minden világnézet szószólót kapjon. Az előadásokon ott volt az egyetemnek nemcsak az ifjúsága, de minden igényes professzora is és minden addigra hazatért erdélyi értelmiségi – talán csak az addigra párttaggá szervezett kommunisták hiányoztak. Az előadókon kívül, kitűnő közkedvelt vezetői voltak a Tábor más tevékenységeinek is. Például: az esti tábortüzeknél *Gellért Sándor* szavalt, és a leglelkesebb népdaloktató *Incze János* festőművész volt, a kirándulásokat pedig *Tulogdy János* professzor vezette. Sajnos, *Karácsony Sándor*, *Németh László*, *Kodolányi János* – akiket az ifjúság hallani szeretett volna – nem tudtak eljönni, pedig részvételük talán a magyarság egészére kiterjeszthette volna a Szucságon megtörtént népi mozgalmi „zárszámadás” hatását.

A konferencián előadott a református teológia kiváló professzori „hatosfogata” – Gönczy Lajos, Imre Lajos, Maksay Albert, Nagy András, Nagy Géza, Tavaszy Sándor – mellett Benedek Marcell irodalomtörténész, Buza László nemzetközi jogász, László Gyula régész, Szabédi László költő, Szász Pál közgazdász, László Dezső és Sárközy Endre lelkészek és nagyon sok más értékes hozzászóló. Minden előadás a „jó előadás” legelső rendű kellékével bírt: minden hallgató úgy érezte, helyette mondják.

Legszebbnek a *Maksay Albert* előadása nyilvánított az Énekek énekéről, nem hiába költő mondta költeményről.

Legvitatottabb volt *Szász Pál* előadása az egymással ismét versengő gazdasági rendszerekről: a liberalizmus híve lévén, a szabad verseny elengedhetetlen voltát hangsúlyozta, óva intett a szocializmusnak mind a náci, mind a kommunista változatától, de nem bízott a harmadik út eredményességében sem. Mi a legutóbbi oldalán nevelődtünk, és ellenérzéssel hallgattuk „a vén kapitalistát”. Diákok próbálkoztak a harmadik út védelmével, persze, gyenge eredménnyel.

Nagy Miklós, kiváló mezőgazda, remek okfejtéssel bizonyította, hogy – az iparban nem tudja, de – a mezőgazdaságban annak specifikus, természeti korlátai miatt – melyeket sem a tőke, sem a tulajdonjog át nem léphet – a szabad verseny egyszerűen azonos a harmadik úttal.

Páll Árpád, Móricz-kollégista diák (több társa biztatásával) a kommunizmus álláspontjának kifejtésére vállalkozott, az akkor egészen friss frazeológia merész használatával. A hallgatóságban olyan visszatetszést keltett az őszinte köztiszteltben álló Szász Pál útszéli hangon való sértegetése, hogy még azok is szembefordultak a kommunizmussal, akik addig rokonszenvvel kezelték. (Maga Szász Pál annyira úriember volt, hogy egyszerűen észre sem vette a sértegetést.) *Kováts Tibor*, *Újvári Ferenc* és mások hozzászólása sem döntötte el a vitát – ami természetes –, úgy, hogy az folytatódott minden szünetben a konferencia végéig, más, terítékre került kérdésekkel együtt.

Benedek Marcell az erdélyi irodalomról szóló előadása – az előadás egyszerűen tökéletes volt – végén említette, hogy nemrégiben megindult az Utunk, a Romániai Magyar Írószövetség lapja. Hozzászólásában *Dobai István* kifejtette, hogy az „utunk nem a mi utunk”, mert szerkesztői a kommunista hatalom szolgálatára vállalkoztak minden „keresztyén, emberi, erdélyi, magyar, népi és minden szent érték ellen”, és különben sincs első rangú író az *Utunk* szerkesztőségében. *Gálfy Zoltán* egy vitathatatlan tekintélyű alkotó hiányát állapítva meg, javasolta *Tamási Áron* hazahívását. *Nagy Pál* pedig már kezdeményezte is a kivitelezést, hogy most rögtön írjunk hazahívó levelet Tamási Áronnak. A közönség általános tetszésétől kísérve, a levél a következő ebédszünetben aláírásokkal ellátva meg is lett írva. Hogy foganatja miért nem volt, azt ezután kell kikutatni.

A legvitathatatlanabb előadást *Buza László*, világhírű jogtudós mondta „Kelet és Nyugat határán, Erdély Európában” címmel. A cím nem szabatos, mert arra utal, mintha Kelet és Nyugat helymeghatározások volnának, holott azok csak irányt jelölnek, hiszen a Föld gömb alakú – mondta Buza. Tiszteletreméltó, hogy Erdélyt a középpontba – a választóvonal középvonalat is jelent – akarja helyezni, de ez is ellenkezik a tények objektivitásával, mint ahogyan népünk *bűnös nemzetté minősítésének sincsen objektív alapja, hiszen a jog csak egyéni*

bűnösséget ismer, kollektívet nem. A döntéshozó győztes hatalmak elhatározását nem a magyarság bűnös vagy ártatlan volta, hanem egyedül csak a magyarokéval ellentétes saját állami érdekeik irányították. Lengyelország és Bolgárország osztozik a mi sorsunkban, mert a főhatalmi övezethatárok a háború következtében eltolódtak. A háborúnak részünkről való elvesztését viszont *felszabadulásnak* titulálni, nemcsak gyermekes, de káros is, mert kötelezettségeink súlyosságán nem változtat, viszont logikai érveinktől fosztjuk meg vele magunkat. Abban reménykedni, hogy a nemzetközi jog igazságot fog szolgáltatni valakinek a hatalmi kényszerrel szemben, naivitás, hiszen a jog mögött a hatalom kényszere áll. A jogot garantáló kényszerhatalom felett csak egyetlen befolyásoló tényező létezik, a jog értékmérője, az erkölcs, az embernek a helyesről alkotott meggyőződése. A mai emberiség esetében az erkölcs a keresztyénség vallási tanításain alapszik (Sztálin is sajátjaként hivatkozik a Tízparancsolat „Ne ölj!” és „Ne lopj!” parancsaira). Senki sem tagadja a Szeretet parancsát, sem pedig a Béke és Méltányosság egyetemes kívánatos voltát. Mindenki elfogadja a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavait, bár különböző értelmezéssel: Nyugat a szabadságra, Kelet az egyenlőségre helyezi a hangsúlyt. Mi, akiket nem terhel a mások feletti uralom felelőssége, hirdessük a Testvériség primátusát. Hogy kié legyen Erdély az egymást gyűlölő embercsoportok közül? – annak eldöntése nem rajtunk áll. De élhetünk azért, munkálkodhatunk azért, hogy az Isten törvénye szerinti Szeretet, Béke és Méltányosság elkötelezettjei legyen. Tehát „Erdély legyen Isten országa!”

Megilletődött csend fogadta a roppant jelentőségű kijelentést. Én voltam a tábor protokoll-szolgálata, nekem kellett – azaz kellett volna – illendően megköszönnöm az előadást. Én azonban megszólalni is alig voltam képes: ma sem tudom, mit is mondtam akkor. Végül is *László Dezső* végezte el az elhangzottak méltatását a mindennapok nyelvén: “Hányszor mondjuk el a Miatyánkot és benne az *Isten országa* iránti vágyunkat, mi, hívők és prédikátorok anélkül, hogy egyáltalán tudatosulna bennünk, mit is mondunk, de megdöbbenünk, ha egy nagyhírű jogtudóstól halljuk ugyanazt, és méltán, mert annyira szokatlan számunkra a nem hivatalból mondott bizonyágtétel. Külön köszönet illeti meg ezért is a Professzor Urat! És persze, az elhangzott tanítás megszívlelésére, követésére, folytatására sarkall mindnyájunkat.”

A táborozás hátralévő részében így lett a konferencia központi mondanivalójává *Legyen Erdély Isten országa!*, és szünetekben, illetve előadásokon is mindenki ennek az értelmét feszegette. Szállóigeként egész Erdélyben elterjedt azután, és még az iskolaév alatti összejövetelek beszélgetéseiben és vitáiban is e köré a mondat köré csoportosították a szucsági konferencia eredményeit.

Minden konferencián, találkozáson az aktív résztvevők legalább olyan fontosak, mint az előadók. Nemcsak hozzászólásaikkal fokozták az előadások hatását, de még inkább azzal, hogy a szünetekben spontán kialakuló beszélgető csoportok az ifjúság előtt tekintéllyel bíró, de hozzájuk közelebb álló értelmiségiekhez csatlakoztak. Legalább néhányukat feltétlenül meg kell említenem: Asztalos Sándor jogász, Borbély Samu matematikus, Csík Lajos biológus, Dezső Lóránd csillagász, Fényes Imre fizikus, Gellért Sándor költő, Gyűjtő Sándor, Imreh István, Markos András közgazdászok, Ferenczi Júlia, Fuhrmann Károly, Gy. Szabó Béla, Incze János képzőművészek, Nagy Miklós és Szövérdy Ferenc mezőgazdászok, Jakó Zsigmond és Juhász István történészek, Grépály András, Kállay Ernő, Szabó Péter orvosok, Szabó T. Attila nyelvész, Ferencz János, Morvay Pál, Nagy Géza, Sárközy Endre, Sipos Géza tanárok, és külön

kiemelendő „a legszeretetre méltóbb IKE-s szenior”, Tonk Emil orvos. – Ezek, és a hozzájuk hasonló, semmiféle politikai és ideológiai kényszert nem szolgáló értelmiségiek részvétele biztosította a konferencia építő, szabad, keresztyén gondolatrendszerének kialakítását és hosszú időn át való érvényesülését.

Talán, ha a szucsági konferencia után a *Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület* nem fordult volna ilyen határozottan az erkölcsi megalkuvás ellen, a kommunisták és a kollaboránsaik sem kezelték volna olyan ellenségesen sem a mozgalmat, sem az abban résztvevő személyeket. A Móricz Zsigmond Kollégium tagjait eltiltották a további részvételtől, és nem engedték sajtónyilvánosságához a mozgalmat. (Ekkor derült ki, '44 ősze óta, hogy a sajtó a kommunista párté.) *Iklódy-Hirsch Éva*, a „legaktívabb fikés”, hiába gyorsírta le a szucsági konferencia egész anyagát, nem lehetett megjelentetni. Egy „Ifjú Erdély” próbaszámban is hiába kísérelték meg a konferenciának legalább az ismertetését, azt annyira átjavította a „jóindulatú” cenzúra, hogy rá sem lehetett ismerni: egyszerűen kihagyták mindazt, ami érdekes volt, és közöltek helyette olyasmit, ami ott el sem hangzott.

A száraz 1946-os nyár Ákoson

A társadalom életlendülete nem akart helyreállni még az 1944-es szintre sem. A politikusok legfőbb beszédtemája már tavasz óta a *szárazság* volt: hogy Romániában, de főként Moldáviában, a *Csángóvidéken*, éhínségre kell számítani a szárazság miatt. A Magyar Népi Szövetség végre valami hasznos tevékenységbe is kezdett: csángó és székely gyermekek számára szervezett többhónapos ellátást a Párciumban, valamint csángó és székely mezőgazdasági munkásokat szervezett hozzáuk betakarítási munkára. Groza Péter még a szárazság nyomorúságát is felhasználta magyarellenes távlati tervéhez: felfedeztette az erdélyi magyarokkal a *csángók problémáját*, bizonyítandó, *hogy a Kárpátok vonulata nem határolja a magyarlakta területeket*. Meg is indult a lelkes magyar fiatalok körében a mozgalom a csángók megmentésére és azóta is folyik – a sajtó szerint – sikerrel. Sajnos, a csángóügy felkarolása a magyarság fontosabb kérdéseinek – főként a határon túliak ideológiai, művelődési, társadalmi, politikai, népesedési, gazdasági kérdéseinek – az elhanyagolásához vezetett, de szerencsére, csak szűk keretek között maradt.

Mire vakációra hazaérkeztem, Ákoson már a cséplésnek is vége volt. Először történt tízéves korom óta, hogy nem én voltam a cséplés családi felügyelője. Nemcsak a családnak, hanem az aratóknak a viszonya is megváltozott az egész betakarítási tevékenységhez. Az aratók már nem *részesek*, hanem *munkások*, bér munkások, bérszolgák voltak. A régi végzési áldomás hangulata már nem volt sehol. Régen ott ült a gazda családja a részesekével együtt – még néhány külső vendég is került – az asztal körül estig, eszegetés, iszogatás közben beszélgetéssel, nótával és a fiatalok táncával, mindig emelkedett vidám hangulatban. '46-ban az étel lenyelése után már szedelőzködtek is, előbb az asszonyok, azután a férfiak. Édesapámnak kora délután gyűlésbe kellett mennie, én ott beszélgettem Nagy Lajos bácsival, az aratógazdával, amíg neki is el kellett mennie. Szegény nagyapám ott maradt egyedül a nagy asztalnál, senki sem volt kíváncsi a beszédére, mert akkor már senki nem volt kíváncsi senki más beszédére, véleményére, még a hírekre sem, a közeliekre éppen úgy nem, mint a távolabbiakra, pedig semmi okát nem lehetett látni az érdektelenségnek. A betakarítás sikeres és eredményes volt, volt már kenyér, étel, ital a másfél éves inség után. Estére Nagy Józsi sógorom házában összejöttek a szokásos úri vendégek: Szatmárról Sarkadi Sándor, helyből Költő László, Csók László és esetleges

vendégeivel, leányával, vejével. Itt élénk volt a beszéd, elsősorban a párizsi békekonferenciáról, a Groza-kormány lassú, de erőteljes térhódításáról és az anyaországi eseményekről. Vidékünk népe akkor már túl volt a Romániához csatoltatás májusi sokkján. Már vidáman mondták, hogy *Tătărescu* kíséretében „két vagon dokumentum és négy vagon kurva ment Párizsba” a román érdekek szolgálatára. A magyar delegáció viszont a vártnál is siralmasabb volt. Még rajtam is számonkérték, hogy a Buza-Intézet sem tett meg minden tőle telhetőt. A Magyar Népi Szövetség szereplése pedig egyenesen katasztrófális, az Erdélyi Magyar Tanács azonban nincsen sehol. Nagyon rosszul állnak a magyarok ügyei, még szerencse, hogy nem kell sokáig várni a dolgok jobbrafordulására.

Különben az erdélyi magyar közélet sem tétlenkedik. Minden faluban lendületesen működik az EMGE gazdakör, és folyik a *Hangya Szövetkezet* újjászervezése. Baj van a helyi románokkal, mert szövetkezeti tagok akarnak lenni, és nincs törvény, amivel ezt meg lehetne akadályozni, hiába tudja mindenki, hogy a *Hangya* magyar szövetkezet. Erdei Traján és Peres László eljárnak a Gazdakörbe, hogy ők is tagok akarnak lenni. Miért ne lennének, hiszen a békési svábok mind gazdaköri tagok. Édesapám nagyon veszélyesnek tartotta ezeket a román próbálkozásokat, mert rövid időn belül vegyessé teszik a magyar szervezeteket, és akkor azok már elvesznek nemcsak a mi számunkra, hanem eredeti kitűzött céljuk megvalósítására is alkalmatlanná válnak. Még jó, hogy a református egyház még nem vegyes, de Szatmáron a németi magyar görögkatolikus templomban már románul folyik a szertartás. Csak a vegyes lakosságú falvakban van baj, mert, ahol egészen magyar a lakosság ott minden rendben van. Például a sarmasági Hangya Szövetkezet cséplőgépei megmaradtak, pedig a szomszéd román falvakban is dolgoznak. Hogy ott a Hangyának két pálinkafőzője is van, és most alakítja át a szövetkezet a megszűnt uradalom istállóját községi kultúrházzá. Jobb volna egyházi tulajdonban, de a pap nem akarja, mert nem akar „bálrendező” lenni.

Édesapámat, Dobai Bálintot, Csók László jegyző mindig beszéltette, ha erre alkalom nyílt. Fejébe vette ugyanis, hogy az ügyek rendeződése után, Édesapám legyen a vidék képviselője az országházban is és másfelé is. Most is az erdélyi magyar szervezetek vezetőiből álló Magyar Tanács szükségességéhez akart eljutni, de a beszélgetés közben az anyaországi állapotokra terelődött. Költő László, volt törvényszéki bíró – eddig nem ismertem, most meglepődve hallottam alapos és széleskörű műveltségre valló szavait – a siralmas anyaországi állapotokról szólva mondta: semmi érdekessége sincs a magyarok politizálásának. Európa fővárosa Budapest lesz – lehet, hogy már Sztálin idehelyezi a Szovjetunió fővárosát –, de az nem magyar lesz, hanem zsidó. A zsidóktól, a Ciontól függ minden. A keleti bolsevik forradalmár zsidók egyesülnek a nyugati kapitalista zsidókkal – bár eddig sem voltak valójában szemben egymással –, és kezükbe veszik a világ kormányát. Ne higgyétek, hogy az rosszabb lesz a német, a francia-angolszász vagy orosz szupremáciánál, mert mindegyiknél – legalább is a mi számunkra – jobb lesz. Csak még kell egy kicsi türelem – fejezte be Költő László.

Szóval, vidéken átmeneties, várakozási hangulat volt.

Varga László barátsága

Szokásos nyári kusaly vendégeskedésem alatt Sípos Jancsival végiglátogattuk tövisháti ismerőseinket. Kusalyban *Oláh Tiborékat*, Erkeken *Vereséket*, Mosolyán *Kun Lászlóékat*, Sámsonban *Tatárékat*, Diósadon *Tóth Jánosékat* és Goroszlón *Varga Lászlóékat*. Jancsi

barátom nem tehettem meg, hogy ne vigyen el ismerőseinkhez, mert a Buza Lászlóhoz fűződő kapcsolatom híre – persze, tetemesen kibővítve és kiszínezve – már ott keringett a társaságokban és egyszerűen kötelességem volt mindenki kíváncsiságát kielégíteni, mindenkivel megbeszélni a világpolitikai helyzetet és lehetőleg mindenkit megnyugtatni, hogy a magyarok ügye reményteljes. Bár nem voltam, mert nem lehettem olyan derűlátó, mint a szilágysági magyarok, lelkesen oszlattam el a jövő felüli aggodalmakat, hiszen én is őszintén bíztam népünk sorsának jobbrafordulásában. Ott volt érdekesebb a látogatásunk, ahol ifjúság is volt a háznál, mint Tóthéknál és Vargáéknál. Tóth Mária és Márta, valamint Varga Piroska azon a tavaszon konfirmáltak, és így én voltam az „első fiatalember látogatójuk”. Számomra a legnagyobb fontosságú a Vargáéknál tett látogatás volt. Ezzel kezdődött ugyanis a Varga Lászlóval, idősebb Varga László református lelkész, goroszlai szőlőbirtokos és Kovács Erzsébet fiával való közelebbi kapcsolat, amely később egész életemet meghatározó tényezővé lett.

Ezt a fiút zilahi Wesselényi Kollégiumban ismertem meg, mint nyápic gyereket. A cserkészletben megnevelődött, megedződött, és 1946-ban, mint frissen érettségizett, kiváló, reményteljes fiatalember állt előttem. Mondta, hogy ő is diplomáciai pályára készül, és az én tanácsaimat, eligazításaimat, szívesen venné. Őszinte örömmel fogadtam a kérését és megígértem, hogy nemcsak idősebb szaktársként és Buza László munkatársaként, hanem a kolozsvári magyar társaságban szerzett előnyös helyzetemmel is, mindenben a segítségére leszek. Ígéretemet beváltottam, mert beválthattam. Varga László akkor ősszel iratkozott be a kolozsvári egyetemre. A Főiskolás IKE-be már, mint wesselényistát is tárt karokkal fogadták, és az egyetemi életbe is olyan gyorsan és olyan jól beilleszkedett, hogy rövidesen a professzoromnak is bemutatthattam. Bár ő csak első éves volt, és a szemináriumnak csak harmadévesek lehettek a tagjai, *érdeklődőként*, hallgatóul a szemináriumba is meghívtam. A továbbiakban a Gondviselés már nélkülünk is alakította egyéni és közös sorsunkat: néhány hét múlva maga Buza László professzor kérte fel Varga Lászlót *román sajtófigyelői szolgálatra*, a nemzetközi konferenciák határozatainak az ismertetésére, nevezetesen az akkor még egyedül publikus *potsdami határozatokéra*. Ki sejtette volna 1946-ban, hogy az emberiség ennyivel is marad, mert a többi – a teheráni, jaltai és kitudja még, hogy mi minden egyéb nemzetközi hatalmi döntés – szigorú *üzleti titokként* továbbra is rejtve maradnak azok előtt, akiknek a sorsát ezekkel meghatározták.

A sajtóismertetés olyan sikert hozott László számára, hogy már első éves korában kulcsot adhattam neki az Intézet ajtajához. Jó megjelenése, jól nevelt viselkedése még Oriold Béla tanársegéd általános féltékenységét is legyőzte, Varga László a Buza Intézet munkatársaként indulhatott el életpályáján.

A következő iskolai évben a nemzetközi jogélet szűkös állapotában felértékelődött a potsdami konferencia, és Varga László szerény munkája és a kialakulóban lévő nemzetközi jog legérdekesebb témáját, a nemzetközi szerződések *harmadik felet kötelező* voltának kérdésköréből kapott szemináriumi feladatot. Pályája kezdetben fényesnek tűnt, azután borús és komor lett, de mindig reménykeltő maradt. Igaz, hogy az egyetem bolsevizálása folytán, 1950 januárjában, hét félév lehallgatása után Varga Lászlót a jogról eltávolították, de ez is javára vált küldetésének, mert sikerült tanulmányait a református teológián tovább folytatnia, és befejeznie. Éppen akkor, amikor a Földön eluralkodott materializmus a jogtudomány

művelését a társadalomban lehetetlenné tette, és annak – illetve, elvi erkölcsi alapjainak – a hittudományba vissza kellett szorulnia. Református lelkészként, a keresztyén hittudomány apologétájaként és Istennek a materialista világba akkreditált diplomatájaként, szolgálta végig életét népe és az emberiség javára. Nem tökéletesen, hanem gyarló emberi módon, ahogyan a Gyűlölet századának ellenséges körülményei megengedték. Kiváló tudományos felkészültségével, társadalomelméleti és jogelméleti munkáiban, nekem is így segíthetett a legtöbbet. Nem is lehet tudni, hogy az én eredményeimben mennyi része van Varga Lászlónak, mint ahogyan azt sem, hogy nekem mennyi a részem az Ő eredményeiben. Mert nemcsak munkánk, hanem sorsunk és életünk is elválaszthatatlanul összefonódott, úgy, hogy csak egymás összefüggésében vagyunk és maradunk érhetőek a világ számára. Sokat segítettem neki párhuzamos életpályánkon, de Isten úgy adta, hogy minden adott segítségem többet gyümölcsözött nekem, mint neki. 1950 őszén házasságot kötöttem Varga László húgával, Varga Piroskával.

Azután már természetes volt egyéni életünk összekapcsolódása is, együttes közéleti szereplésünk is a 20. századi Erdély és Európa zimankós életében, a börtön és a kényszerszermunka különböző viszonylagos rabságában, illetve szabadságában.

Hatvan esztendő elteltével nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Varga László élete nemcsak jellemző tükre az erdélyi magyarság és a közép-európai keresztyénség 20. századi súlyos próbákkal terhelt küzdelmének, hanem a hívő ember olyan sikeres helytállásának is, amely munkásságát kortársait messze felülmúlóan eredményessé tette.

Erdély legyen Isten Országá!

Buza László Szucságon meghirdetett programját, hogy *Erdély legyen Isten országa!* nagyon komolyan gondolta, és további munkásságát ennek megfelelően folytatta. Az *Egyesült Nemzetek Szervezete* megalakult ugyan 1945 júniusában, az *Alapvető Emberi Jogok* meghirdetődésére kerültek, az ENSZ első közgyűlése is megtörtént 1946 januárjában, az új jogrend várva várt kialakulása azonban késett. Helyette és Európa felszabadítása helyett jött az antifasiszta katonai megszállás, Európa területi megosztása a győztes hatalmak között, Magyarország kiszolgáltatása a kunbéli hiénák prédájául, az új országhatárok hihetetlenül szeszélyes meghúzása, Tito rác martalócainak balkáni nagyhatalma, Benes magyarellenessége, sakál-hadjárata és a jogtörténetben addig ismeretlen nürnbergi nemzetközi büntetőper.

Lehet-e mindennek döbbenetesebb kontrasztja annál, hogy a román uralom alá adott *Erdély legyen Isten országa?* Pedig Buza László ezt nagyon komolyan meggondolta, valószínű részletesen megbeszélte barátjával *László Dezső* kolozsvári lelkésszel, az erdélyi pártatlan politika szószólójával és folytatta társadalmi gyakorlatba ültetésének jogi megalapozását. „*Isten Országá*” nem az anyagvilágában, hanem az emberek meggyőződésében, hitében létezik, ott, ahol Isten szuverénitását feltétlenül elfogadják és törvényeinek érvényesítését a maguk számára kötelezőnek vallják. A materializmuson nevelkedett mai ember számára ez az afirmáció bizarr anakronizmusnak tűnik, mert elfelejteti, hogy 1944 előtti 1620 esztendőn keresztül Európa közéletét ez az életszemlélet határozta meg. Ennek folytatására éppen olyan többszörös idegen kényszerhatalom alatt élő nép vállalkozhat, mint az erdélyi magyarság. Ennek a programnak a megvalósítására használta fel Buza László a kolozsvári egyetemen tartott közjogi és társadalomelméleti előadásait, a vezetése alatti nemzetközi jogi szemináriumot, és ennek a

népszerűsítésére szervezte László Dezső Kolozsvár-belvárosi református lelkész a kolozsvári Református Teológián Buza László és munkatársai számára a *Tízparancsolat a mai társadalomban* című előadássorozatot.

A Tízparancsolat a mai társadalomban

A nyitó és a záró előadást Buza László tartotta. A megnyitóban elmondta, hogy *Isten szuverénitását, legerősebb társadalmi hatalom voltát* tudatosan vagy tudat alatt minden ember elfogadja – elsősorban éppen a magukat ateistának hirdető diktátorok –, hiszen a szuverén hatalom fogalma éppen isteni tulajdonságként került a Homo Sapiens Antropus szellemi eszköztárába. A világ politikatörténetében nem is vonta ezt eddig senki kétségbe, hiszen azzal saját hatalmát tette volna kétségessé, és ezért általános Isten jogalkotó hatalmának és törvényének, a Tízparancsolatnak – Európa vallása, a krisztianizmus ennek a normarendjén épül fel – általánosan elfogadott tekintélye is.

A sorozat második előadását *Oriold Béla* tanársegéd tartotta a büntetőjogról a *Tízparancsolat és az élet védelme* címmel. A harmadik előadást *Berényi Ádám tanársegéd* általános magánjogi témáról tartotta a *Tízparancsolat és a vagyon védelme* címmel. A sorozat negyedik előadását én, *Dobai István* egyetemi gyakornok, tartottam a *Tízparancsolat és a családi élet* címmel.

A *Tízparancsolat és az igazmondás kötelessége* című záró előadásában *Buza László* kifejtette az emberi beszédnek, a tanítás, a nevelés, az erkölcsépités eszközének végtelen fontosságát. A Szentírás nem hiába nevezi a hazugságot, a hamis tanúzást megbocsájthatatlan, Szentlélek elleni bűnnek, mert az képes megingatni és megrontani a társadalom egész erkölcsi rendjét. Minden vallás alapja a tanítás, a nevelés, az Élet törvényének az ember génjeibe ültetése. Az igehirdetés *tájékoztatja* az embert az anyag feletti létezés világa felől, amerre a fejlődésre vágyó ember törekszik. A tájékoztatás, meggyőzés kezdetben csak élő szóval történt, azután az élő beszédet írásban rögzítették és terjesztették. Az Írás terjesztésének, gépesített sokszorosításának, a *sajtónak* a feltalálása a hírközlés, a tájékoztatás mennyiségi kiterjedésével arányosan növekedett a tiszta tájékoztatást megrontó, emberi gyarlóságból eredő hiba lehetősége, a hamis propaganda, a *rosszhiszemű tájékoztatás*, az igehirdetői hamis tanúbizonyosság.

Ez az előadássorozat – mint Buza László egész munkássága – „nem nyitott új fejezetet az emberiség művelődéstörténetében”, nem volt „korszakalkotó”, mert nem is akart az lenni. Az volt, ami volt: az európainak nevezett keresztyén, monoteista értékrend *utolsó művelődéstörténeti akkordja*. És lényeges része a kolozsvári bölcséleti iskola által hirdetett erdélyi organikus polikonfeszionális életszemléletnek.

Késik a materialista propaganda sikere

A Teológián és a FIKE-ben a szeptemberi tanévkezdéskor még eleven volt az az érdeklődés – sőt, az általános politikai hangulat még fel is fokozta azt –, amely a világnézeti tájékozódás iránt a szucsági konferencián előtérbe került. *Szász Pálnak* a klasszikus kapitalizmus *szabad versenyét* méltató előadása és az azt követő hozzászólásokra is emlékezett az ifjúság, de az állandóan tárgyalt téma Buza László Erdély legyen Isten Ország! programja volt. Egyesek szerint már Szucságon „*Krisztus erdélyi mandátumának*” nevezték – vagy László Dezső, vagy Nagy Géza – ezt a programot, mások szerint csak a FIKE bibliaórák vitáiban alkalmazták az

Isten Országá programra ezt az elnevezést. Ezt állították még az 1980-as évekbeli beszélgetéseinkben is a FIKE CE-s különítményének a tagjai, Adorján Kálmán és Lőrincz János is. Én is emez utóbbi véleményhez csatlakozom, mert csak a bibliaórákon történt sokszori emlegetés bővítette az Isten Országá programot „*általános gyakorlati békeprogrammá*”, és tette a Főiskolás IKE mindennapi használatába a *Krisztus erdélyi mandátuma* kifejezést. Mindenesetre én onnan vettem címül a 2008-ban megjelent könyvemhez.

A Jordáky Intézetnek a múlt tanévben kezdődött és most folytatódó társadalomtörténeti előadássorozata – egyoldalú materializmusa miatt – nem elégítette, mert nem is elégíthette ki a keresztyén ifjúság érdeklődését. A teológus ifjúság az év elei csendesnapok programjára tűzette a társadalomtudományi problémákat, a FIKE pedig heti bibliaóráin tárgyalta. Közkézen forgott *Max Beernek* az osztályharcok történetéről írott többkötetes munkája, amelyet, valószínű, a kommunista ideológia bevezető tankönyvéül ajánlottak az illetékesek. Évtizedek múlva visszagondolva és más „ideológiai alapvetéssel” összehasonlítva, szembetűnő, hogy *Max Beer nem ateista*, de annál vehemensebb propagátora az osztályellentétnek, osztálygyűlöletnek és az osztályharcnak. A Biblián felnőtt ifjúság nem értette, hogy miért volnának osztályharcosok a társadalmi igazságtalanságot bíráló ószövetségi próféták? Mint a Jordáky szemináriumán, *Török Imre* szigorló közgazdász a FIKE-ben is felvetette és tárgyalási alapul, összehasonlításként ajánlotta, *László Gyula A honfoglaló magyar nép élete* című munkáját. A hetekig húzódó vitákban a kommunista álláspontot következetes vehemenciával védelmező Móricz-kollégistákkal szemben *Virág Károly* képviselte a keresztyén álláspontot, *Török Imre* pedig *mindenkivel szemben* saját maga „klasszikusnak” nevezett tételeit. Végül, a közelgő parlamenti választások hírére, az ideológiai vitákat a pártpolitikaiak váltották fel, pontosabban: a Román Kommunista Párt propagátorainak kicsi csoportja és a pártpolitikától elhatárolódni akaró, magát *pártatlannak* mondó és érző erdélyi magyar tömegek között. A pártpolitika tekintetében a kolozsvári egyetemi ifjúság állásfoglalása még határozottabb és egységesebb volt, mint az ideológia kérdésében: *semmiféle pártra nem szavazunk*. Hanem – hogy az erdélyi magyarság számbeli súlyát a világ közvéleményének tudomására hozza – mindenki a választásnak *népszámlálás jelleget* adó Magyar Népi Szövetségre adja szavazatát. Természetes, hogy a kolozsvári egyetemi ifjúság álláspontjával azonosult nemcsak a 18-as és az egész FIKE, hanem a többi magyar diákszervezet is. Így a katolikus Majláth-kör diákjainak szószólói – Áján Albin, Betuker Ferenc, Czellecz Jenő, Csernolatecz Iván, Dombi Imre, Felszegi József, Germán János, Leitner Emil, Lohinszky Lóránt, Muntyán István, Róbel István, Wenetsek-Keresztúri Antal – is ezt vallották. De még a Móricz-Kollégium grozistái – Benkő Samu, Bódis Sándor, Czédly József, Czédly Károly, Guttmann Mihály, Marosi Pál, Páll Árpád, Sütő András, Szabó István, Tövisi József – is csatlakoztak hozzájuk úgy, hogy a szociáldemokrata ifjúságot szervezők – Dáné Tibor, Dánér Lajos, Prágay Dezső és mások – sem szólhattak egyebet. Érvényesült is ez az elhatározás az 1946. novemberi romániai választásokon, és úgy az ideológiai, mint a pártpolitikai kérdések a választások utánra halasztódtak.

A művelődési élet újraindulása

Ha csak néhány szóval is, de meg kell említenünk az erdélyi magyar művelődési és társasági életnek a zűrzavaros állapotok utáni szerény, de tiszta és magabiztos újraindulását. Természetes, hogy a *vallás* – az emberiséget az Élet felé terelő tevékenység –, azaz annak társadalmi szervezete, az *Egyház* folyamatos működése volt a művelődési újraindulás

kezdeményezője. Az emberek visszaszoktak az istentiszteletekre, templomi szertartásokra, vallási rendezvényekre. A háború okozta nyomorúság pedig a metaszakrális szeretetszolgálatot igényelte. Mint láttuk, az meg is indult azonnal a front átvonulása után a hazatérő menekültek, leszerelő frontkatonák, munkaszolgálatosok, szabaduló deportáltak és hadifoglyok tájékoztatásával, eligazításával, fogadásával, ellátásával. Ebben már az előadások megkezdésének hírére Kolozsvárra gyülekező egyetemi ifjúság is komoly feladatot kapott – Asszisztencia Anonima, Jó Pásztor Misszió, bibliakör – a feladat pedig újraindította a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület tevékenységét már 1945 tavaszán, még a katonai cselekmények megszűnte előtt, hogy azután a FIKE nyári táborozások is meginduljanak. A középiskolák sem akartak lemaradni, és az ifjúság és a tanárok összefogásával valóságos művelődési verseny indult az intézetek között. Kolozsváron emlékezetes marad a Református Kollégium országos néptánc versenye, a Piarista Gimnázium Molière színpadi bemutatója és az Unitárius Kollégium felejthetetlen énekkarának szereplése, hogy a különböző sportrendezvényekről és táncos összejövetelekről ne is beszéljünk. Mindezeket betetőzték a Református Teológia és a FIKE közös irodalmi estjei, *Benedek Kálmán* remek kórusbemutatóival. Ezeket követte az újjászervezett Zenekonzervatóriumon *Nagy István és Delly Szabó Géza* Bartókot és Kodályt népszerűsítő koncertjei, valamint *Rezik Károly* templomi hangversenyei. A sétatéri lehetetlen körülmények közé visszaköltöztetett Magyar Nemzeti Színház művészei – fizetés nélkül, valóban éhezve és fázva – békebeli színvonalú előadásokban remekeltek úgy prózával, mint operával. Hihetetlen, de igaz, hogy még egész estét betöltő *balettet* is előadtak! Nem maradtak el mások mögött a tudományos intézmények sem: a Bolyai Tudományegyetem szabadegyetemi előadásai és az Erdélyi Múzeum Egyesület rendezvényei nagy közönséget vonzottak, de nem feledkezhetünk meg a mi Buza László Intézetünk, valamint a Jordáky-féle Szociológiai Intézet munkásságáról sem.

5. A politikai események dilemmái

Az 1946-os parlamenti választások

Nemzetiség számára a parlamenti politikának *olyan az értéke, mint a kutya farkán a vitézkötésnek* – idézte mindenki a legnagyobb tekintélyű nemzetiségi jogásznak, *Balogh Artúr*nak a mondását –, hiszen a pártokra épülő parlamenti demokrácia *egyenesen kizárja a számbeli kisebbséget* a hatalom gyakorlásból. *A nemzeti kisebbség parlamenti tevékenysége nem a hatalom mikénti gyakorlásáról, hanem a többség uralmának mikénti szolgálatáról szól.* Az 1918-19-es események az Anyaországban is mindenkit kigyógyítottak a pártosságból, abból, hogy a nemzetközösség egészének szolgálata helyett, csak egy *rész érdekeit* – „pars” latinul „részt” jelent – tartsa szem előtt, pedig ott kormányra, a végrehajtó hatalom birtokába kerül a szavazatok többségét megszerző párt. Az 1920-ban román uralom alá került erdélyi magyarságnak pedig nem volt semmi keresnivalója, azaz *semmi találnivalója* nem volt a romániai politikai pártok versenyében, mert nemzetiségi szervezetben kisebbségi lévén, nem lehet többség. Román pártszövetségben – ahogyan Páll Árpád és Kós Károly próbálkoztak volt az Averescu-féle szabadkőműves pártban – csak a méltatlan kibic szerepre számíthattak. Ezeket szem előtt tartva maradt távol az erdélyi magyarság a két háború között a román parlamenti

politikától. Az 1944-ben ismét *kisebbségbe* szorult erdélyi magyarságnak a román parlamentben való jelenléte az erdélyi magyarságnak semmit sem adott. A magyarok parlamenti *jelenlétére* csak a román politikai pártoknak volt szükségük, hogy hozzájuk viszonyítva a velük szembenállóknak többségi hatalmat adhasson a népképviselőinek nevezett politikai rendszer. Bár a sovinszta román uralom magyarüldözésével szemben csak a Párt adhatott védelmet, a magyarok vonakodtak szavazatukat az Erdélynek román uralom alá adását szorgalmazó kommunista pártra adni. Ez indokolta *ifjabb Nagy Géza* kétségbeesett próbálkozását egy erdélyi magyar szociáldemokrata párttagozat létrehozására, hátha az is védelmet adna.

A Középeurópa feletti legfelső hatalmat gyakorló Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja viszont – romániai helytartója, Groza Péter javaslatára – az erdélyi magyarság politizálása számára a romániai Magyar Népi Szövetséget jelölte ki. Groza zseniális húzásával a *Magyar Népi Szövetség* saját jelöltjeivel indul a választáson, kivonja a kommunista pártból azokat a veterán magyar aktivistákat, akik miatt a kommunista párt elfogadhatatlan a román nacionalisták számára. Egyúttal megszünteti a magyar szocdem mozgalmat és minden egyéb magyar politikai kezdeményezést. Balogh Edgár és társai – akik önálló magyar kommunista párttagozat létrehozásán fáradoztak – *indulásul* szívesen vállalták az MNSZ vezetését. Ki is adták az egész erdélyi magyarságot mozgósító és mindenki által elvben is elfogadható jelszót: *a választás népszámlálás lesz*, amelyben a magyarság megmutathatja majd az erejét. A képviselőjelöltek névsorát is nagyvonalúan állították össze, kikérve és elfogadva minden tekintélyes társadalmi szervezet javaslatát, hogy a legnépszerűbb magyar személyiségeket jelölhessék, persze, gondosan vigyázva arra, hogy köztük a *cselekvőképes* személyek csak a maguk kommunistái legyenek. A népszerű író, a közismert építőművész, a református főgondnok, a nagyhangú szabadkőműves *Kós Károly* – Groza párttársa az 1921-es Averescu-pártban – volt a magyar listavezető, akit mindenki szívesen fogadott, bár mindenki tudta, hogy közéleti kérdésekhez egyáltalán nem ért. A református egyház javaslatára Havadtőy Sándort és Szabylár Kornélt, a katolikuséra Szentmiklósi Ferencet, az EMGE javaslatára pedig Antal Dánielt jelölték és így tovább. Hasonlóak voltak a lista elején a többiek is, és észre sem vette a magyar közönség, hogy az első sorok után Groza legodaadóbb kommunista aktivistái – Kurkó Gyárfás, Luka László, Mogyorós Sándor, a két Czíkó és a többiek – következnek, őket juttatják szavazatukkal a román parlamentbe a Magyar Népi Szövetség listáján. Az eredménnyel is minden magyar meg lehetett elégedve, sikeres volt a „népszámlálás” is, mert a szavazatok aránya meghaladta a magyarság országos számarányát. Hiába gúnyolódtak hát a szkeptikus nagymenők, miszerint *az MNSZ nem egyéb, mint a megrögzött liberális magyar logorrheások illemhelye*, mert a mondás ugyan – sajnos – a valóságot fejezte ki, a magyar szavazók a ráció helyett inkább egészséges életérzésüknek engedtek. Az MNSZ-ben ugyanis kellő óvatossággal még panaszkodni is lehetett. Igaz, hogy szavaik sehová el nem jutottak, még a tanácssteremben elfelejtődtek, de akkor ez is sokat jelentett, hiszen az anyaországi, felvidéki és délvidéki magyaroknak még a beszéd is tilos volt. A németek és a szovjet megszállás alá került többi népek „szabadságjogait” még gúnyosan sem lehetett említeni.

Groza a magyar szavazatokkal bizonyíthatta a világ és a Békekonferencia előtt, hogy az Erdély felett román uralmat kívánó *MNSZ valóban az erdélyi magyarság akaratát képviseli*, és nem voltak csalások a választáson. Következésképpen a románság 90%-a valóban az ő

koalícióját támogatja, Maniu parasztpártja és a Tătărescu liberális pártja mellett csak törpe kisebbség áll.

A zsidóság átállása

Az 1946 novemberi választásokon döbrentünk rá arra a szomorú tényre, hogy az erdélyi zsidóság átállott a románok oldalára. A szavazóhelyiségben ugyanis a szervezők között ott láttuk azokat a zsidó diáktársainkat, akik tavasszal, a Békeszerződés előkészítése idején még velünk együtt szurkoltak a magyar ügy mellett. A májusi döntés óta eltelt néhány hónap elég volt számukra, hogy kimaradjanak a magyar egyetem életéből és családnevüket Albion, Bogdan, Crăciun, Goron, Moldan, Mocanu, Munteanu vagy Tomescu, Nicolescu, Radulescu-ra változtatva a „demokratikus Románia felépítésén” fáradozzanak. A vélemény nélküli, tájékozatlan többség viselkedését megértettem, sőt tudomásul vettem azt is, hogy a gyenge jelleműek *az erősebbnek látszó románok oldalára állnak*, de bevallom, a Grünstein Zsuzsa, a Löwinger Miklós és a Moskovics Sándor átállása és szembefordulása akkor is fájt és azóta is fáj nekem. Nemcsak azért, mert erényeikkel, tehetségükkel, tevékenységükkel nem minket, magyarokat, hanem ellenségeinket szolgálják, de azért is, mert tudom, hogy neveltetésüknél fogva magyar zsidó szelleműek voltak, és átállásukat, *Baradlay Jenő, Kukorica Jancsi és a Pál utcai fiúk* népe elleni agitációjukat ők maguk is árulásnak érzik ott Amerikában, Izraelben vagy másfelé a világon. *Lehet, hogy nem vesznek részt a magyarság rágalmazásában, de nem is tiltakoznak ellene.* Ezért és így a hamis tanúzás bűnébe esnek, végtelen nagy kárt okozva a magyarságnak.

Politikai és társadalmi szervezkedések

A választáson elért látványos pártpolitikai sikert nagyon sok magyar egyedül a Groza Péter reálpolitikusi zsenialitásának tulajdonította, és lelkesen sorakozott Groza vezéri zászlaja alá, egyéni kommunista támogató csoportot alkotva Groza számára. Szabédi László, Takács Lajos, Csákány Béla, Asztalos Sándor, Csendes Zoltán, Csögör Lajos, Katona Szabó István és az erdélyi magyar írók, költők egész sora fennen hirdette, hogy nemcsak Erdélyt, hanem még Magyarországot is csak a Groza politikája képes a jövő számára megtartani. Egyéni tekintélyük alapján ezek az értelmiségiek lettek a Magyar Népi Szövetség hangadói és a Groza féle kommunista politikának az egész erdélyi magyar társadalom felé való közvetítői úgy, hogy a bolsevik Román Kommunista Párt már nem állott egyértelmű ellenségként a magyar közvéleménnyel szemben, hanem potenciális szövetségesként is lehetett róla beszélni. Az nem változtat a lényegen, hogy a Groza-politika csak a más magyar nemzetrészek felett gyakorolt államhatalmak *szörnyű negatívumának* viszonylatában tűnt pozitívnak. A szavazó helyiségekben ellenőrként ott találtuk a *Haladó Ifjúsággá* lett zsidó és Móricz-kollégista társainkat, akik ugyan a Groza-pártkoalíciót képviselték, de minket az MNSZ-re szavazásra bízottak.

Jól látszott ez a változás az egyetemi ifjúság szervezeti életén. Elsőként a *Móricz Zsigmond Kollégium* hagyott fel a párton kívüliséggel és csatlakozott látványosan a kommunista Magyar Népi Szövetséghez. Ez után kerülhetett sor az előbb csak baloldali szociáldemokrata, később és végül egészen a *Kommunista Ifjak Szövetsége* ellenőrzése és vezetése alá kerülő, minden kolozsvári magyar egyetemi hallgatót magába tömörítő diákszövetség megalapítására.

Groza Péter bolsevik politikájának az erdélyi magyarság körében elért tagadhatatlan sikere csak része volt a közép európai népek 20. századi történelmi folyamatának: a világháború második katonai menete előtt egész Közép-Európa politikai rendje szilárdnak látszóan még a hagyományos európai idealista, keresztyén és nemzeti értékrend elvi alapján állott. Utána azonban néhány évi szovjet megszállás elegendő volt az idealista alapok megszüntetésére, és helyükbe szélsőséges materialista rend elfogadtatására. Számunkra, erdélyi magyar értelmiségi fiatalok számára, Katona Szabó István életpályája a társadalmi változás nyomjelző izotópjaként mutatja a történelmi folyamat útját az 1944-beli pártatlan Március-körtől az 1947-es kommunista párttagságig. Ha nem is bensőséges barátságban, de őszinte kollegiális, szövetségesi viszonyban voltam vele abban az időben, és láthattam, hogyan halványultak el benne a nemzeti közösséghez kapcsoló szálak, és erősödtek akarati cselekvését döntően befolyásoló indítékká az anyagi önzés gyűlöletre és osztályharcra indító tényezői.

Családjáról, gyermekkoráról, iskoláztatásáról csak diáktársai gyér közléseiből tudok, de nagyon keveset: szülei polgári rendű emberek, iparosok vagy kishivatalnokok voltak. Édesapja székely katonacsaládból származott, édesanyja –nagyon szép, értelmes, gyakorlatias asszony, nagyon értékes ember volt – elvált a férjétől, egyedül nevelte egy leányát és két fiát. A gyermekek is mindhárman „jól sikerült”, tehetséges, jellemes emberek voltak. Az anya nehéz harcot vívott az élettel, a társadalommal és mindenkivel szemben, talán kétszer is megváltoztatta vallását is. Katona Szabó István négy középiskola után boltos inas lett Marosvásárhelyen. Az IKE-ben, a Református Ifjúság folyóirat kapcsán ismerkedett meg az Erdélyben akkor szervezkedő népi mozgalommal, és lelkes követője lett annak. Az IKE-vezetők felismerték értékeit és a Református Kollégium pártfogásába ajánlották, sikerrel folytathatta tanulmányait, majd érettségizett. Az orosz- finn háború egész Európában népszerűvé tette a finneket, különösen a fiatalság körében, és ez indította Katona Szabó Istvánt arra, hogy *finn kiállítást* szervezett az ifjúság számára. Ez ismertté tette a nevét egész Erdélyben, én is a népi mozgalom keretében, a finn kiállítással kapcsolatban hallottam róla először. A kolozsvári egyetem közgazdaságtudományi karára iratkozott be, mert „finn mintára szövetkezet-szervezést” akart tanulni. Természetes, hogy az ismert finnbarát székely cserkész, Elekes Tamás behozta a Március-körbe. Itt ismerkedett meg a szövetkezeti mozgalom diákapostolaival, Gyűjtő Sándorral, Imreh Istvánnal, Soó Tamással és kötött barátságot velük. Én is ott ismertem meg a többiekkel együtt.

1945 tavaszán a háborúvesztés nehéz körülményei közt Szabó Pistával együtt kerestük népünk szolgálatának a lehetőségeit. Részt vett a debreceni küldetésem szervezésében és lebonyolításában, mint ahogyan én is mellette voltam a Móricz Zsigmond Kollégium létrehozásában. Mint a Móricz Kollégium képviselője került szoros kapcsolatba az anyaországi népi kollégiumi mozgalommal, és a népi mozgalom harmadik utas pártatlanságából mindinkább szélsőbalra csúszó Parasztpárttal, Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József csoportjával. Odaadó rokonszenv támadt benne a *szegény parasztosztály* nehéz sorsa iránt, és teljes érdeklődéssel a *népi szocializmus irodalmában* kezdett búvárkodni. 1946-ban a szucsági FIKE tábor helyett is ő inkább anyaországi látogatáson volt. A csehszlovákiai magyarüldözés híreit mindinkább marxista módon, a háborúvesztés magyar nemzeti érdekek szolgálatát mind előnytelenebbnek becsülte, és helyette a csehszlovák fél számára elfogadhatóbb osztályharc

álláspontját tette magáévá. Hazajövele után még a pártatlanságát hangoztatta a választásokig, de azután már „*narodnik elhajlásnak*” látta a népi irodalmi mozgalmat, és „*nacionalista reakciónak*” nevezte a FIKÉ tevékenységét, és nemcsak ő maga maradt ki belőle, hanem társait is igyekezett távol tartani attól. Velem viszont szoros beszélgető viszonyban maradt. A kérdések alaposabb megbeszélésére fogadta el meghívásomat, és jött el hozzánk Ákosra, a karácsonyi ünnepekre. Valószínű, először járt falun, először látott életében „*mozgalma által parasztnak*” titulált falusi embert, és igyekezett szociológiai ismeretei felhasználásával viszonyulni hozzájuk. Figyelmeztettem, hogy a marxista irodalom nem ismeri az agráriumot, nem tudja, hogy a földművelők társadalma sajátos ősi hierarchikus rendben él, azt tiszteletben kell tartani, különben elpusztul az egész. Állította, hogy hadd pusztuljon minél hamarabb, hogy helyette a parasztságot is be lehessen emelni a majdani boldog osztálynélküli társadalomba. Szegény fiú, annyira nem találta helyét nálunk, nem tudta, kivel hogyan kell és illik beszélni, hogy a család tagjai menekültek előle. Csak nagyapám, aki süket volt és csak félig értette a Katona Szabó István mondatait, csak ő beszélgetett vele. Mikor az ifjú szocialista kuláknak nevezte nagyapámat, nagyapám megkérdezte, hogy „az mi?”, és azt a feleletet kapta, hogy „nagygazda” – azt nem hallotta nagyapám, süket lévén, hogy „zsiros paraszt” – belenyugodván, helyeselt. Amikor „és mi lesz mivelünk?” kérdésére, azt válaszolta Katona Szabó István, hogy „magukat felszámoljuk, likvidáljuk”, nagyapám, nem értvén, hogy az mit jelent, helyeslően belenyugodott. Miután Nagy Józsi sógorommal szemben is hangos veszekedésre ragadtatta magát, édesanyám – aki kezdettől fogva ellenségnek látta vendégünket – beteg lett, édesapám felszólított, hogy távolítsam el a házból barátomat. Családom nevében én megköszöntem Katona Szabó Istvánnak a kedves látogatását, a sok tartalmas beszélgetést, és kikísértem az állomásra. Szegény fiúnak, annyira nem volt semmi jártassága a társasági életben, hogy még akkor sem vette észre, sőt, talán haláláig sem jutott tudatára annak, hogy nemcsak megengedhetetlenül viselkedett, de világnézete szempontjából is egészen *helytelenül*. Kettőnk viszonyában annyi volt a változás, hogy Kolozsvárra visszatértünk után már ritkábban beszélgettünk, és *elfelejtettek* meghívni a Móricz Zsigmond Kollégium gyűléseire.

Az Erdélyi Magyar Tanács

Az erdélyi magyar közvélemény semmit sem észlelt akkor Groza politikai diadalából, csak évtizedek múlva, a saját keserű sorsából következtetett reá vissza. A választási eredményt magyar sikernek érezték, és ment mindenki tovább egyénileg és csoportosan a maga útján, nem vette észre senki sem akkor, azóta sem, hogy az az út nem vezet sehová.

Abodi Nagy Géza irodalomtanár, szívvel-lélekkel a páneurópai mozgalom híve volt. Meggyőződése szerint a Helvét Szövetség kantonrendszerét ki kell terjeszteni egész Európára, Oroszország nyugati határáig. Ennek alkotmánya a svájci alkotmány lenne, amelybe be kell építeni a hajdani Erdélyország Hét Szabadság Alkotmányának a polikonfesszionális és polinacionális elveit. A közjogi megoldásokra az én közreműködésemet is kérte.

Nagy Géza, a független Erdélyország és annak hajdani alkotmányos rendjének odaadó híve, fáradhatatlanul terjesztette politikai meggyőződését, rávette *Gáldtői Szász Pált*, a legnagyobb taglétszámú magyar társadalmi szervezet, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökét, az *Erdélyi Magyar Tanács* újjászervezésének kezdeményezésére. Az EMT pedig kibocsátotta, és a nemzetközi hatalmi szervezetekhez juttatta a magyar közvélemény által sürgetett *Nyilatkozatát* arról, hogy *Erdély magyarságát nem a Magyar Népi Szövetség, hanem az erdélyi*

magyar intézmények és társadalmi szervezetek vezetőiből álló Erdélyi Magyar Tanács képviseli, annak a megfontolásnak az alapján, hogy Trianon megszüntette Erdélynek 1848-1867-es unióját Magyarországgal, következésképpen helyreállott az Erdélyi Nagyfejedelemség azelőtti „Hét Szabadság” alkotmánya, amely szerint Erdély népeinek a képviselőit a Karok és Rendek, nemzetek, egyházak, testületek és intézmények küldötteiből álló Tanács hivatott.

Már a román uralom kezdetén próbálkozások történtek az Erdélyi Magyar Tanács megalakítására. A román államhatalom azonban – éppen, mert az EMT az 1919-es Kisebbségi Szerződés alkotmányba foglalását sürgette – nem volt hajlandó elfogadni a tevékenységét, ezért alakult akkor a magyarság képviselőit az Országos Magyar Párt. 1938-ban már a román királyi diktatúra kezdeményezett volna ilyen szervezkedést, de akkor az erdélyi magyarság nem mutatott érdeklődést iránta, hiszen küszöbön állott a román uralomnak Erdélyből való kiszorítása. 1944 őszén a szovjet-román megszállás újból napirendre hozta a kérdést, és – ha nagyon átmenetileg is – sikerre is vitte. Legfőbb szorgalmazója, a kolozsvári kitűnő magyar irodalomtanár, *Abodi Nagy Géza*, a Tíz Szervezet mozgalmának a megindítója volt. Ő ugyanis egyéni okokból nem a magyar uralom, hanem a független *Erdélyország* híve volt. Fáradhatatlanul kilincselte végig minden erdélyi magyar szervezetet, intézményt és politikai pártot ügye előmozdítása érdekében. Végül – valószínű nagybátyja, *Nagy Endre*, a csombordi gazdasági iskola igazgatójának segítségével sikerült a kezdeményezésre megnyernie Szász Pál EMGE elnököt, segítőtársakul pedig a tevékeny fiatal magyar értelmiségi Nagy Miklóst, Szövérdi Ferencet, Juhász Istvánt és Vencel Józsefet, valamint a nagytekintélyű szociáldemokrata politikust, Lakatos István nyomdászot. Az eredmény nem maradt el, a Nyilatkozat elkészült, és elment az illetékesek aláírásával. Mi, diákok, csak a karácsonyi vakáció után, 1947 januárjában értesültünk a minden kolozsvári társaságban tárgyalt eseményről, és nem is elsőkézből, hanem szóbeszédből és sokféle változatban. Egyesek szerint minden magyar közület, szervezet és intézmény vezetője aláírta: a három magyar egyház, a Magyar Népi Szövetség, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a Bolyai Tudományegyetem, a Református Teológia Fakultás, az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Hangya Szövetkezet, a Szövetség Hitelszövetkezeti Központ, a Transsylvania Bank, az Erdélyi Takarékpénztár, a Kalács Szövetkezet, a Minerva Rt., az Egeresi Szénbánya Rt, sőt az Erdélyi Dalos Szövetség és még néhány sportegyesület is. Mások szerint csak az egyházak, az EMSZ, az EMGE és a Szövetkezeti vezetők írták alá. A téma elveszítette fontosságát a rövidesen aláírt Békesszerződés és az azutáni nagyobb jelentőségű Második Nyilatkozat aláírása és elküldése miatt, mert az – az időközben aláírt Békesszerződés rendelkezéseivel szemben állván – illegálisnak minősült, és aláíróit – Szász Pált, Márton Áront, Kurkó Gyárfást, Lakatos Istvánt – hazaárulás vádjával életfogytiglani kényszermunkára ítélte a román hadbíróóság. A Nyilatkozatok tartalmáról és aláírása körülményeiről és a megtorlási perek részleteiről még azóta sem kapott hiteles tájékoztatást a közvélemény. – Különben, az Erdélyi Magyar Tanács gondolatát az akkor még élő *Lakatos István* 1989-es rendszerváltoztatási viták során ismét felvetette, de – bár mindnyájan támogattuk – a világpolitikai események nem engedték megvalósítását.

A győztesek lovagiatlansága: a háborús bűnperek

Középeurópában már 1944 őszén, a „felszabadításnak” nevezett szovjet megszállással egyidőben a „háborús bűnösnek” nyilvánított személyek felelősségre vonása is megkezdődött.

Előbb csak a megszálló seregek katonai elhárító alakulatai és az antigoj civilekből szerveződött *slomorelita néprendőrség* tagjai próbálták minden törvényes forma mellőzésével megbosszulni a deportálás és a holokauszt rémtetteit. Az 1945. augusztus 2-i potsdami határozat és az augusztus 8-i londoni egyezmény alapján szerveződtek meg a *népbíróságok* – köztük a legnevezetesebb a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék – a háborús és emberiség elleni bűntettek megtorlására. Az első pereket és ítéleteket még általános helyeslés fogadta úgy az írott, mint a beszélt közvéleményben. Később azonban mind többen találták elvileg aggályosnak, vitathatónak nemcsak a rendkívüli bíróságok jogszerű voltát, hanem a háború után alkotott büntető jogszabályok *visszamenőleges érvényességét*. Kolozsváron is volt tömegtüntetést kiváltó népbírósi tárgyalás, de nyilvánvalóan a bukaresti tárgyalások iránt volt nagyobb a romániai érdeklődés. Ezeknél nagyobb figyelemmel kísérte az erdélyi társadalom a magyarországi népbíróságok és a nürnbergi nemzetközi törvényszék tárgyalásait és ítéleteit.

A potsdami konferencia határozata alapján szervezett *Nürnbergi Nemzetközi Törvényszék* 1946. szeptember 30-án ítéletet hirdetett a német vádlottak bűnperében. Az én feladatom ennek a nemzetközi bírósági eljárásnak a szemináriumi feldolgozása lett volna – a Kar ezzel indokolta volt az én asszisztensi alkalmazásom szükségességét –, azonban lehetetlennek látszott a feladat teljesítése, mert a per dokumentumainak még a kivonatát sem kapta meg a Bolyai Egyetem. Hiába készültem hát hónapokon át a tudományos igényű munkára. A klasszikus, általános büntetőjogi és perjogi irodalom mellett, csak hírlapi információk alapján tárgyalhattam a nemzetközi büntetőjog és büntetőperjog kialakulása szempontjából olyan nagy fontosságú kérdést.

Amikor 1946 decemberében a nürnbergi per ismertetése a Nemzetközi Jogi Szemináriumban sorra került, mondtam a Professzornak, hogy dokumentáció hiányában nem ismertettem az ügyet. Buza László viszont elhárította a kifogásomat mondván, hogy a nürnbergi procedurának éppen a *periratoknak a nyilvánosság számára való hozzáférhetetlensége az egyik fontos jellemzője*, amelyet majd előadásomban is ki kell emelnem, mert így kell ismertetésemet megtartanom.

Bár az éppen ülésező román országgyűlés miatt a politikusok nem tudtak eljönni, az érdeklődés olyan nagy volt, hogy a legnagyobb tantermet kellett megnyitni a közönség befogadására. A külön meghívottak pedig – neves jogászok, lapszerkesztők és egyetemi tanárok –, mint Barta Ignác, Borbáth Samu, Böszörményi Sándor, Ersényes Samu, Gogomán Gábor ott ültek a közönség első soraiban Buza László mellett.

Előadásomat a Nemzetközi Törvényszék szervezetének és működési szabályainak az ismertetésével kezdtem. Ezt követően – mivel a periratokat csak hírből ismerhettem – megpróbáltam megnyugtató feleletet adni a közvéleményben itt-ott jelentkező, *az eljárások jogi alapjainak bizonytalansága, a bíróság hatáskörének vitathatóságára és a büntető jogszabályok rendszertelenségére* vonatkozó kérdésekre. Kiemeltem, hogy az emberiség *természetes igazságigénye* kiegészíti a nemzetközi jogalkotás hézagait úgy, hogy a jövőben már nem fognak előfordulni a mostaniakhoz hasonló formai hiányosságok. A közönség tetszéssel fogadta elvszerűtlen, de megnyugtató szentenciámat, *Buza László professzor* azonban – nagy meglepetésemre – tapintatosan, de határozottan elutasította: *Dobai úr* olyan szépen és pontosan kifejezte a közvélemény mindnyájunkban kialakult álláspontját, hogy magam is kellenül

teszem hozzá jogászai kiegészítésemet. De meg kell tennem, mert ennyire fontos kérdésekben semmiféle jogi kételynek nincs helye! Mindenekelőtt el kell különítenem a közvéleményben kialakult erkölcsi igények teljesítésére irányuló *politikai* szempontokat a rideg társadalmi valóságra szorító *jogi* szempontoktól. Tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy 1939-ben, illetve 1941-ben az érintett európai államok között beállott *hadiállapot* csak majd a békeszerződés hatályba lépése után fog megszűnni, tehát kérdéseinkre nem az általános nemzetközi jog, hanem a különleges háborús jog normái vonatkoznak, pontosabban a *katonai megszállás* viszonyaira vonatkozó szabályok. Mint tudjuk, *a megszállás ideje alatt, a megszállt területen a felségjogokat átmenetileg a megszálló hatalom gyakorolja*, esetünkben tehát az Amerikai Egyesült Államok, Nagy Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, Franciaország, valamint a Szovjetunió. Ezek a hatalmak közösen alkották meg a háborús bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonására vonatkozó szabályait, úgy a bírói szervekre és azok működésére, perrendtartására, mint az alkalmazandó büntető jogi szabályokat. Ezek a szabályok a *hadiállapot* megszűntéig kötelezően érvényesek úgy a négy megszálló hatalom – és a velük szövetséges másik 17 állam – illetékes szerveire, valamint a megszállt területek minden lakosára, fizikai és jogi személyekre és hatóságára egyaránt. Nyilvánvaló, hogy itt *jogi alapja* nincs semmiféle bírálathoz. Dobai úr említette, hogy az alkalmazott büntetőjogi rendelkezések nem felelnek meg az európai nemzetközi hadijog alapvető követelményének, a *lovagiasságnak* sem, nemhogy az általánosan elfogadott erkölcsi normáknak megfeleljenek. Az új szakirodalom megállapítja – mint ezt Dobai úr is említette a román fegyverszünetről mondott múlt évi előadásában –, hogy a jelenlegi háború *totális* ellenségeskedés, azaz az élet egész területére kiterjed, nemcsak, hogy minden katonai eszközt – még a nemzetközi jog által tiltottakat is – felhasznál, hanem minden gazdasági, társadalmi és művelődési eszközt is, sőt, nemcsak az ellenség katonai erejének megtörésére törekszik, hanem *az ellenség teljes megsemmisítésére* is. Nos, a megszálló hatalmak is minden eszközzel védekeznek a totálisan támadó ellenséggel szemben, ideértve a támadás megelőzésére szolgáló intézkedéseket is. Egyes bírálók felvetik, hogy a Nemzetközi Katonai Törvényszék *elfogult és részrehajló*, mert – mint Ribbentrop vádlott hiányolta, hogy nem áll ott vádlottként mellette Molotov, a Lengyelország felosztására kötött paktum másik aláírója – csak az egyik felet vonja felelősségre, megmosolyogni való, hiszen a bíróság csak az ügyész által vádolt személyek felett és az ügyész által előterjesztett vád ügyében ítélezhet. Az pedig természetes, hogy jelen esetben az ügyész a megszálló hatalmak katonai érdekeit tartja *védendő közérdeknek*. – Nyilvánvaló, hogy a megszálló hatalmak a felségjogokat csak *átmenetileg*, a megszállás megszűntéig gyakorolják, azok majd a bírói hatalommal együtt visszazárnak a békekötés utáni, ott majd jogszerűen uralkodó államhatalomra. Várjunk tehát türelemmel a békekötésig. Ami pedig a *lovagiasságot* illeti, meg kell mondanom, hogy a Wehrmacht tábornokai – bár *katonai teljesítményük* kétségkívül egyedülálló a történelemben – *méltatlanná tették magukat a lovagi elbánásra*, hiszen a lovagi törvényeket ők sértették meg először, amikor *közönséges fegyveres útonállókként a szövetséges Magyarországot megszállták*, és amikor később *hűséges bajtársukat, Horthy Miklóst fogságba vetették* – fejezte be Buza László.

Rabszolgavásár Középeurópában

Ha a Török Imre előadásának részletei – főként annak az antifasizmust erkölcsileg elítélő tartalma miatt – az Amerikát akkor megváltóként váró társadalmi plénum elé kerültek volna, talán lincselésig menő tiltakozó indulatokat váltott volna ki az ifjúság körében. A

csehszlovákiai magyarokkal szemben elkövetett rémtettek híre azonban teljesen uralma alatt tartotta a kolozsvári magyar közvéleményt. A híreket nagy csomó hírlap dokumentációjával együtt *Bíró Sándor* neves történettudós hozta Magyarországról. Barátja, ifjabb Nagy Géza tanár szervezett számára találkozót a Teológián a FIKE kiválasztottjaival. Elmondta, hogy a győztes Antifasiszta Hatalmak gyakorlatában mit jelent „*a háborús bűnösök felelőssége vonása*”:

San Franciscóban 1945 májusában-júniusában kimondatott az *Egyesült Nemzetek Szervezetének* a megalakulása, az Alapokmány elfogadása, illetve 1945. június 27-én megtörtént az Alapvető Emberi Jogok és Szabadságok Chartájának ünnepélyes elfogadása és az alapokmányba való iktatása. Ezekkel egyidőben, de mindezeket figyelmen kívül hagyva, *Beneš Eduárd* ki akarván venni az Antifasiszta Szövetségeseknek a világháborús győzelméből való részesedését, a „*csehszlovák nemzetállam megalkotásához látott*”. A publicisztikában *Kassai Kormányprogram* és *Beneš Dekrétumok* néven ismert dokumentumokban közzétette hírhedt politikai téziseit. 143 dekrétum született, amelyek közül 13 közvetlenül, körülbelül 20 közvetve érintette a két kollektívan bűnösnek tekintett etnikumot. A 33. számú rendelet automatikusan megfosztotta a magyarokat állampolgárságuktól, megvonta a nyugdíj és más állami járulékokat tőlük, intézkedett munkaviszonyaik megszüntetéséről, intézkedtek földjeik elkobzásáról, betiltották a magyar nyelv használatát, feloszlatták a magyar egyházközségeket és egyesületeket, befagyasztották a magyarok bankbetétjeit. Ezek után pedig a Jaltai és Potsdami konferenciák határozata értelmében a németek kiűzéséhez hasonlóan, előkészítette a „*szlovák-magyar lakosságcserének*” nevezett, a magyar nemzetiségűeknek Csehszlovákia területéről való kiűzésének akcióját. Amíg a Szudéta-vidék egész német lakosságának Németországba telepítése akadálytalanul megtörtént, Magyarország csak annyi Szlovákiából előzőtt magyart volt hajlandó befogadni, amennyi magyarországi szlovák hajlandó volt az átköltözésre. Így százezernyi földjétől, műhelyétől, vagyonától, megélhetésétől, állampolgárságától, emberi jogaitól megfosztott magyar maradt Csehszlovákiában a benesi hatóságok nyakán, mert a betelepített szlovák gazdák és mesterek – érthetően – vonakodtak a régi gazdákat saját elkobzott birtokukon cselédként alkalmazni. A másik oldalon, a Szudéta-vidéken viszont ott voltak a cseh telepesek, akik *emberi hűségükért* jutalmul ingyen megkapták a kitelepített németek birtokait, de munkások hiányában, nem voltak képesek a föld megművelésére. Igazán humánus, emberséges volt a mindenki számára hasznos megoldás: vigyék a munkanélküli magyar földműveseket Szlovákiából a Szudéta-vidékre. És megkezdődött a felvidéki magyarok deportálása: a vasút menti helyeken vagonokba rakták a magyarokat és úgy szállították el. Más helyeken viszont a felszabadító antifasiszta amerikai szövetségesek által a csehek rendelkezésére bocsátott teherautók – az ún. UNRRA-segély kocsik – vitték kényszermunkára a magyarokat. A *Bíró Sándor* által hozott magyarországi hírlapok hosszú beszámolókat közöltek a magyar kényszermunkások Szudéta-vidéki fogadtatásáról eredeti fényképfelvételeket is mellékelve: ott állnak a magyarok felsorakozva a vagonok, teherkocsik mellett, hogy a cseh gazdák válogathassanak közöttük. A csehek egyike sem akart satnya, gyenge munkaerőt, hiszen az csak ingyen pusztítja az ételt. Nemcsak a csontjaikat, izomzatukat tapogatják végig – mint ez a baromvásáron szokásos –, hanem még a fogazatukat is megvizsgálják, hogy képesek-e jól megrágni és hasznosítani a munkájukért kapott élelmet. „*Rabszolgapénz Európában, 1946-ban az ENSZ védnöksége alatt*” – volt a hírlapokban közölt képek felirata. Ezek a hírlapok aztán végigjárták a FIKE-t, az egyetemi

ifjúságot, az egész kolozsvári magyar közösséget, mindenütt együttérzést, sajnálkozást és megbotránkozást keltve. Némelyek hitetlenkedve rázták a fejüket – és ezek száma napról napra, a képek sokk-hatásának multával növekedett –, mert képtelenek voltak elhinni azt, ami *valóban hihetetlen is volt*, hogy a felszabadítás fennen hangoztatott, magasztos szólamai mögött mi a sivár politikai valóság.

A hírlapok átolvasása után, *Buza László* higgadtan mondott véleményt: Úgy látszik, Csehszlovákia nemcsak él a politikai helyzete adta előnyökkel, hanem *vissza is él azokkal*. Ezek velejárói a háborúnak, és bár a megszállásra vonatkozó nemzetközi jogszabályokba ütköznek, kiküszöbölésüket csak majd a békeszerződésektől várhatjuk, úgy, mint a sokfelé előforduló egyéni bosszúállásokét is.

Az 1947-es békeszerződések

Párizsban, 1947. február 10-én a második világháború győztes hatalmai: az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, Franciaország és a Szovjetunió, valamint 17 szövetségesük – békeszerződést írtak alá öt legyőzött állammal: Olaszországgal, Finnországgal, Bolgárországgal, Romániával és Magyarországgal. Németország és Ausztria békeszerződése el lett halasztva.

Amilyen nagy érdeklődéssel várták Európa népei 1946 tavaszán a második világháború győzteseinek a békeszerződésre vonatkozó döntéseit, olyan kevés érdeklődés kísérte a szerződések aláírását. Ennek legfőbb oka a békeszerződések *tartalmának a közismertsége* volt, a szerződés-tervezetekből mindenki ismerte már a határookra és a jóvátételre vonatkozó rendelkezéseket. A békeszerződések aláírásától és hatálybalépésétől függött viszont a *hadiállapotot fenntartó katonai megszállás megszűnése*, amely már nagyon is érdekelt mindenkit. Különben, a közérdeklődést teljes egészében lefoglalták a *bűnösnek nyilvánított nemzetek, a németek, magyarok és horvátok* elleni büntető akciók. Ezek sürgős lefolytatásából arra lehetett következtetni, hogy mihamarabb be is akarják azokat fejezni, hogy a békeszerződések hatálybalépése és a hadiállapot megszűnése már *kész tényeket* találjon.

A szeminárium programja

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Szemináriumuk kötelességszerűen műsorára tűzte a második világháborút lezáró békeszerződések ismertetését. A tervek szerint *Buza László* professzor előadása foglalja majd keretbe az egyes szerződések ismertetését, amelyeket majd a Szeminárium tagjai, *Oriold Béla, Berényi Ádám, Dobai István, Varga László, Szabó Pál Endre* fognak előadni.

Bevezető előadásában *Buza László* professzor szükségesnek tartotta először azt leszögezni, hogy „nemzetközi szerződésekről lévén szó” azok érvényességét nem befolyásolja a *létrejöttükben alkalmazott hatalmi kényszer ténye*. Érthető, hogy a mindig jót váró közvéleményben ellenérzés támad a kényszer miatt, és méltatlankodást támaszt egyes legyőzött államok meghívásának az elmulasztása, és sértőnek találják a győzteseknek azt a kijelentését, hogy a *békeszerződések 1947 szeptemberében a legyőzött államok aláírása nélkül is hatályba lépnek*. Abból a tényből viszont, hogy mind az 5 legyőzött állam delegátusa aláírta a békeszerződést, nyilvánvalóvá lett, hogy előnyösebbnek látták az aláírást, mint annak a megtagadását, annál is inkább, mert a *hadiállapot megszűnését* – amelyre mindenki vágyakozott – csak a minden formalitásnak megfelelő békeszerződéstől várhatták. Bizony, a

német és az osztrák békeszerződés elhalasztása, a velük szembeni hadiállapot további fenntartását jelenti. A világsajtó időközben közzétette *Truman elnöknek* 1947. március 12-i kongresszushoz intézett „akkor csak enigmatikusnak tűnő, de később végzetesnek bizonyuló” üzenetét: *az Amerikai Egyesült Államok minden erejével támogatni fogja a szabadságukért harcoló népek küzdelmét.* Bár a Professzor többször is kifejezte meggyőződését, *hogy a tények politikai kommentálása jogász számára méltatlan és káros,* a közhangulat nyomása miatt elkerülhetetlen volt, hogy a békeszerződések ismertetésének párhuzamos ellenpontjaként Truman nyilatkozata ne legyen állandó beszéd tárgya. Ennek folytán, a békeszerződések tartalma iránti érdeklődés a minimum alá csökkent, hiszen – a nagyközönség szerint – „egyáltalán nem fontos, mert rövidesen jön az amerikai felszabadítás, és minden megváltozik”.

Lengyelország

Lengyelország hadviselői minősítésének és határainak a kérdéseivel foglalkozott a Professzor a továbbiakban. Mindenki feszült érdeklődéssel figyelte – persze, a Securitátának akkor már itt jelenlevő megbízottjai is –, mit fog mondani a Professzor arról a tagadhatatlan tényről, hogy a Szovjetunió Németországgal együtt 1939-ben részt vett Lengyelország felosztásában. Buza kifejtette, hogy az 1919-es párizsi békekonferencia gondoskodott a lengyelek és a balti nemzetek nemzetállamainak a függetlenségéről, jóváhagyva a lengyel-orosz békeszerződés határozatait. Ezek értelmében Ukrajna és Belorusszia nyugati területei lengyel fennhatóság alá kerültek és maradtak 1939-ig. Természetes, hogy a Szovjetunió ezeknek a tagállamainak lengyel fennhatóság alá került területét *védelmébe vette* Lengyelország 1939-es megszűnésekor, és az is természetes, hogy eme védelmét Lengyelország 1944-es újjászervezése után is fenntartja. A Romániától elfoglalt Besszarábiáról és a Magyarországtól elvett Kárpátaljáról nem ejtett szót. Mindenki érezte, hogy többet ezekről *nem szabad mondani,* és az egész hallgatóság meglegedést tettett.

Magyarország

A magyar békeszerződést Oriold Béla ismertette a tőle elvárható és megszokott tudományos precizitással: mint a Magyarországgal 1945 januárjában aláírt fegyverszüneti egyezmény leszögezte, a Szövetséges Hatalmak Magyarország határait nem az 1941. júniusi hadba lépés idején volt állapotukban, hanem az 1938. január elsejiben fogadják el. Csak a Pozsonnyal szembeni hídfő kicsiny területe képez kivételt Csehszlovákia javára. Nagyon súlyosan terheli Magyarországot a szlovák-magyar lakosságcsere, amelynek megfelelő visszhangja is volt a békekonferencián és a sajtóban is. Remélhetőleg, ez a súlyos kérdés is meg fog oldódni a békeszerződés hatálybalépésével párhuzamosan. Magyarország jóvátételi és kártalanítási kötelezettségei között – folytatta Oriold – külön tételként szerepel a *zsidóknak* a háború következtében Magyarországon ért veszteségeiért való *kártalanítása.* Szerinte, ez nem felel meg sem az egyetemes jogelveknek, sem az ENSZ alapokmánya rendelkezéseinek, és szemben állnak nemcsak a régi, hanem a kialakulóban lévő új nemzetközi jog szellemével is. Ez a rendelkezés *nemcsak az állampolgári jogegyenlőséggel ellenkezik, de még „a mostohagyermeknek kedvezvén a saját szülöttel szemben” valósággal diszkriminálja a zsidóságot, és kizárja őket a magyar nemzet közösségéből azzal, hogy szembefordítja az izraelitákat a keresztyénnel.* Ez így zsidógyűlöletet gerjesztene a társadalomban, ezért valószínűnek tartom, hogy szövegfordítási hiba lehet. Kérem a Professzor Urat, mondjon

véleményt feltevésemről – fejezte be Oriold Béla. Én is valószínűnek tartom a fordítási pontatlanságot. Utána fogok nézni – ígérte a Professor.

Finnország

A *Finnországgal* kötött békeszerződést én ismertettem. Az intézeti előkészítő megbeszélésen a Professor – ismervén hajlamaimat – figyelmeztetett: a tudományos igazság érdekében mellőznie kell a finn testvérnemzet iránti lelkes rokonszenve kifejezését. Azt sem kell részleteznie, hogy mennyire fájdalmasak a legyőzött finnek számára a békeszerződés rendelkezései. Inkább a békefeltételek kétségkívüli előnyeit kell előtérbe állítani. Persze, tárgyilagosan és higgadtan! Kelletlenül fogadtam meg a tanácsát, mert csak évtizedek múlva győződtem meg azoknak mély bölcsességéről.

A Finn öbölben, Leningrad kikötője előtt, Kronstadt szigetén van a Balti tengeri szovjet hadiflotta támaszpontja az Öböl bejáratánál – kezdtem ismertetésemet –, a *Hanko* szirtfokán állomásozó finn őrség szeme előtt kell a szovjet hadiflótának minden manőverét végrehajtania. Persze, hogy ezt tűrhetetlennek érzi minden orosz matróz és tengerész, különösen azért, mert ez a helyzet csak az első világháború óta áll fenn, addig ugyanis Finnország Hankóval együtt Oroszország tartozéka volt. Most a győztes szovjet világhatalom becsülete azt követelné, hogy Finnország egész területe kerüljön szovjet ellenőrzés alá. A Szovjetunió azonban megelégszik Hanko birtokbavételével. A finnek nemzeti érzékenységét ez is mélységesen sértheti, de mindenkit megnyugtathat az a tény, hogy Hanko szovjet agyúi nem a szárazföld, hanem a tenger felé vannak irányozva, mintha Finnország védelmére szolgálnának. Ha ez nem is felelne meg a valóságnak, az kétségtelen tény, hogy szilárdan áll az idegen megszállás nélküli finn terület határán. Északon a Halász-félsziget elcsatolásával akadálytalanná vált a Szovjetunió számára a Jeges-tengeri hajózás. Közös határ létesült a baráti Norvégiával, és már meg is kötötték a mindkét fél számára előnyös szerződéseket a Swalborg-szigetek használatára vonatkozóan. Igaz, Finnországnak nem maradt kijárata az Északi Jeges tengerre, de arra nincs is nagy szüksége, hiszen a régi nagyhatalom, Svédország is megvan anélkül. Bizony, a többi legyőzött ország népe méltán irigyelheti Finnországot, hogy ilyen kevés veszteséggel szabadult egy világhatalommal szemben vívott háborúból! A karéliei földszoros elcsatolásáról *elfelejttem* szólni.

Bár sok dicséretet kaptam, az akkor már merésznek számító előadásomért, nemcsak Buza Lászlótól, hanem kollégáimtól is, de én elégedetlen voltam, szinte szégyelltem magamat, hogy nem a meggyőződésem szerinti *igazat* szóltam. Azóta meg győzött a Történelem a nép tanítóinak, vezetőinek a Próféta szerinti legelső kötelességéről: *vigasztaljátok az én népemet!*

Olaszország

Az *Olaszországgal* kötött békeszerződést *Berényi Ádám* tanársegéd ismertette, a tőle megszokott rendszertelenséggel. Félórai küzdelem után úgy belebonyolódott *Trieszt* hovatarozásának kérdésébe, az *A* és *B* zóna milyenségébe, a szabad kikötő státus részletezésébe, hogy a jelenlévő Tito-kommunista *Demeter János professzor* idegesen felszólalt: miért nem jelenti ki érthetően, hogy a nemzetközi kapitalista reakció tesz sikertelen kísérletet Triesztnél a haladó szocializmust képviselő *Jugoszlávia* fejlődésének megállítására! – Berényi ijedten elhallgatott, de semmiféle kommentár el nem hangzott.

A román és a bolgár békeszerződés szemináriumi ismertetésére nem emlékszem. Valószínű, annyira lefoglalt és lekötött a négy éves jogi tanulmányokat lezáró vizsgák tömege, hogy nem voltam képes egyébre. Minden tanévben ugyanis más-más rendszer szerint folyt a jogi oktatás. Kezdtük a magyar-német rendszerrel, folytattuk a hagyományos erdélyivel és a román-franciával, és befejeztük mindennek a marxista egyvelegével. A végén pedig mindenkinek minden szaktárgyból szigorlatoznia kellett a licenciátus megszerzéséhez. Tizenhat szakvizsgát kellett letennünk, képtelenség volt még a felületes felkészülés is ezekre a vizsgákra. Nekem is csak a közjogi szaktárgyaimból – azokból sem úgy, ahogy szerettem volna – volt olyan amilyen a felkészültségem, de általános jogi műveltségem hiányzott. Megkaptam a jogtudomány licenciátusi diplomát, de az – mint előbb már említettem – nemhogy a jog ismeretanyagának felsőfokú birtoklását nem jelentette, de még a jogi kérdésekben való általános eligazodás képességét sem. Bizony, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen a jogi oktatás 1945 után „elégtelen” színvonalú volt. Azonban, ha valamilyen legalsó igényű, elfogadható ismeretanyagot adott volna, én is csak megelégedtem volna annyival, nem támadt volna bennem a tudatlanságom miatt az a hiányérzet, hogy nemcsak a jog és társadalomtudomány, hanem az emberi szellem sok ezeréves tevékenysége minden eredményével, alkotásával együtt fojtogató sötét ismeretlenként vesz körül, és kényszerít a fény keresésére, a tanulásra, a kutatásra. Kiváló mestereim segítségével tehát eljutottam a tudás határára, tudatlanságom felismerésére és elismerésére. A tudománytechnika alapismereteinek birtokában voltam, és annak a módszereivel – mint a geométer a háromszögelési pontok megállapításával és az azok közötti viszonylatok felmérésével – láttam hozzá a tudomány ismeretlen területének felkutatásához, felfedezéséhez. A történelem iránti szenvedélyes érdeklődésem vitt el a jogtudomány forrásterületére, a viselkedési szabály fogantatásának és születésének, a társadalmi norma genezisének a keresésére, és a könyv mellett töltött éjszakáim több évtizede után a szabály keletkezési folyamata törvényének a megismerésére. Ennek a felhasználásával azután képes lettem nemcsak a jog és társadalomtudomány, hanem az emberélet egész szellemi távlatában való eligazodásra.

Időközben Oriold Bélát elbocsátották – akkori kifejezéssel: komprimálták – tanársegédi állásából. Ugyanakkor Berényi Ádámot is másfelé helyezték, és mi maradtunk Varga Lászlóval ketten a „Plósz Sándor könyvtára” nevet viselő tansegéd-személyzeti helyiség birtokosai.

Nagy várakozással készültünk a Professzor záróelőadására. Csalódnunk kellett azonban, mert Buza László egyetlen nyitva hagyott kérdésre sem adott feleletet. Ezek a békeszerződések – mondta – az Egyesült Nemzetek Szervezete jogrendszerének első részletei. A jövő szempontjából beláthatatlan nagyságú a fontosságuk. Rendelkezéseikből viszont csak annyi lesz a jogszabály, amennyi majd ténylegesen érvényesül a nemzetközi kapcsolatokban és a társadalmi gyakorlat egyéb területein. Ezt csak hatálybalépésük után láthatjuk meg. Addig felelőtlen szószaporítás volna minden méltatásuk vagy minősítésük.

A Diákszövetség megalakulása

Kétévi herce-hurca után, 1947 májusában, megalakult a *Bolyai Demokratikus Diákszövetség*. 1945 tavaszán még a régi, Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége (KMDSZ) néven, vagy más, egységet kifejező név alatt a FIKE keresztyén egysége bővült volna magyar nemzeti egységgé minden felekezeti és politikai szervezetet magába foglalva. Ezt azonban a

Haladó Ifjúsággá lett Kommunista Ifjak Szövetsége elutasította. Egy évvel később *Dáné Tibor* valami *Ifjú Erdély*-féle elnevezéssel, a Szociáldemokrata Párt égisze alatt javasolta a szervezetet létrehozni, de ezt a többi csoportosulás utasította el. 1947 januárjában Katona Szabó István, a Móricz Zsigmond Kollégium diákigazgatója vette kezébe az ügyet, megegyezett a Kommunista Pártot képviselő Demeter János professzorral, valamint a szocdemekkel, a Majláth-körrel, és úgy jött hozzám a javaslattal: legyen az egységes szervezet neve Bolyai Demokratikus Diákszövetség Dáné Tibor elnöklete alatt. Én csak a „demokratikus” jelzőt kifogásoltam, hiszen nincs más diákszövetség, amelytől meg kellene különböztetni ezzel a jelzővel, de hajthatatlanok voltak. Demeter János még reakciónak is titulált ellenkezésem miatt, és végül mindent rájuk hagytam, belátván, hogy amúgy is minden mindegy. Megjegyzem, nemcsak akkor nem értettem, de azóta sem értem a „demokratikus” jelzőhöz való makacs ragaszkodás *logikáját*: Romániai Magyar Demokrata Szövetség – van-e más magyar szövetség is? Vagy: Pedagógusok Demokratikus Szövetsége? – Van-e nem demokratikus szövetség is?

Az alakuló közgyűlést korelnökként én vezettem, de minden kérdésben Dáné Tibor és Katona Szabó István vitte a szót. Csak a Haladó Ifjak és a kommunistává lett Móricz-kollégisták jelenlétére emlékszem. Dáné az előkészítő bizottság nevében felolvasta az alapszabály tervezetét, azt az én kérdésekre a jelenlévők egyhangúan elfogadták. Azután én kértem jelöléseket a tisztségekre, mindenre Katona Szabó István mondott egy nevet, azt az én kérdésekre egyhangúlag megszavazták. Elnök természetesen Dáné Tibor lett – a többi tisztségviselő nevére nem emlékszem –, neki adtam át az elnöklést, és neki gratulált a jelenlévő Demeter János és a többiek. Június elején Dáné Tibor pénzt kapott valahonnan. Azzal jó hangulatú „juniálist” szervezett az Egyetem sétatéri kertjében. Nem emlékszem más diákszövetségi tevékenységre. Mivel a Diákszövetség mindenkitől „aktivitást” követelt, a következő tanév elején felajánlottam magam a megszervezendő *Nemzetiségi Jogi Munkaközösség* vezetésére, amely nagyon jól összefért a doktori szeminárium évi munkájával. Dáné Tibor elnök lelkes támogatása ellenére, Demeter János dékán „nem tartotta időszerűnek” a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozást az új alkotmány hatályba lépése előtt. El lett halasztva hát a munkaközösség megszervezése.

Az 1947-es nyár Ákoson és vidékén

A külső élet, a politikai, gazdasági és társadalmi élet Erdélyben, Romániában és az egész Földön mindenfelé olyan teljes bizonytalanságot mutatott, hogy azzal szemben a vidéki magyarok élete valósággal sugározta a reménykedő, békés biztonságot, annak ellenére, hogy a magyarság külső körülményei mindenki másénál komorabb, rosszabb, kilátástalanabb volt. Édesapám megszabadult a nagybirtok és a nagyvállalatok terhétől. A gazdálkodás visszahúzódott a régi Tanyára, a 120 holdas mintabirtokra. Nagyapámék ákosi házában laktunk, békében, jólétben és köztisztelőben. Édesapám rendszeren bekapcsolódhatott a község és a vidék társadalmi életébe. Az 1946-47-es téli időszakban a Református Egyház, „a magyarság egyetlen általános művelődési közössége” nemcsak helyre állította, hanem lendületesen meg is újította régi szervezetét. A négyszáz éves, óriási *Szilágy-Szolnoki Egyházmegye* végre, tervszerűen négy felé oszlott, így önállósult a *Tasnádi Egyházmegye*. Az új szervezet egyik bábája az én régi IKÉS barátom *Sárközy Endre* tasnádszántai lelkész, az *Ifjú Erdély* azelőtti szerkesztője volt, aki a szervezkedés során megismerkedett és meleg barátságot kötött Édesapámmal.

Amikor pedig az új egyházmegye tiszti karának a megválasztására került a sor, Sárközy Édesapámat, Dobai Bálintot, ajánlotta egyházmegyei gondnokul. Mindenki helyeselte is a jelölést, és meg is választották. Ugyanis Nagyapám, Dobai Péter, aki családukat egyházmegyei képviselőként egy emberöltő óta az egyházi közéletben sikeres szónokként reprezentálta, nemcsak egyházmegye nélkül maradt, de ki is öregedett. Édesapám pedig a tőle megszokott fáradhatatlan lendülettel és puritán önzetlenséggel az egyházmegye *ügyintéző üdvöskéje* lett a pusztító erővel induló ateista és osztályharcos bolsevik offenzíva idején. Nemcsak maga tett meg mindent az egyház intézményeiért, lelkeszeiért és tanítóiért, és nemcsak ügyvédek, a szatmári *Fischer Józsefet* – aki különben szabadkőműves zsidó volt – és a tasnádi *Somogyi Endrét* mozgósította, hanem minden barátját, rokonát, szatmáriakat, sarmaságiakat és ismerőseit is egyaránt, még engemet is: Ákoson, az egyik egyházi tanítói szolgálati lakásban egy nyugdíjas tanítónő-testvérpár lakott, akik annak idején az egész falut írni-olvasni tanították volt. Mi legyen velük, mert a házat államosítják és már pártaktivisták ki is nézték maguknak. Egyedülálló volt a megoldás: a ház és a belsőség *holtig tartó haszonélvezeti jogát* az egyházközség eladja *Kabay Berta és Kabay Erzsébet* nyugdíjas tanítónőknek. Tasnádon én intéztem az illetékezt és telekkönyvezést, miután Kolozsváron megszereztem az egyházkerületi jóváhagyást is.

Békebíróság

Az új román törvényhozás felújította a *községi békebírói tisztséget*. Eddig ez annyira jelentéktelen, semmit mondó cím volt, hogy azt sem tudta a nép, ki a viselője. Most azonban Ákoson Dobai Bálintot választották békebírává, és ez nemcsak magasra emelte a tisztség fontosságát, de valóságos népmozgalmat is okozott a lakosság körében. Boldog-boldogtalanok – főként boldogtalan – folyamatosan jöttek minden gondjukkal-bajukkal Édesapámhoz, nemcsak Ákosról, Mihályfalváról, Cégényből a magyarok, hanem az újnémetsi románok is családi vitáikkal, viszályaikkal, házastársukkal, gyermekeikkel, szomszédaikkal támadt ellentéteikkel, és ő – én ezen csodálkoztam a legjobban – valóban békét teremtett közöttük. Volt abban valami varázsos hatás, ahogy Édesapám szót értett a panaszosokkal, különösen a románokkal, ha azok nem tudtak magyarul, mert a békebíró nem értett románul. Mindenki a maga nyelvén beszélt, és a másik fél – valami pünkösdi csoda folytán – megértette. Nincs kizárva, hogy éppen a panasz előadásának nyelvi nehézségei békéltették meg valójában a feleket. Persze groteszk dolgok is estek: Egy öreg postás kisasszony a suta kecskáját hozta el Édesapámhoz, mert annak bakra van szüksége. Nagy kacagások között Édesapám Péter bátyámra hárította át a feladatot, ő vitte el azután a caphoz a kecskét. Hogy a szükségben lévőkön segített, az egészen természetes volt, de hogy Dobai Bálintot sem barátja, sem hivatalbeli ismerőse el nem utasította, ha ügyintézéséhez valaki segítségét kérte, az már nem volt magától értetődő. Tudom, a tisztelt Olvasó, úgy fogadja ezt a Dobai Bálint dicshimnusz, mintha azt csak a túlzó gyermeki szeretet diktálta volna. Pedig téved! Igaz, nem mindenki volt olyan jó ember, mint Édesapám, de egyáltalán nem volt egyedülálló ritkaság. Hosszú életem során, börtönben és kényszermunkán, nagyon sok hozzá hasonló, önzetlen, puritán, áldozatkész, segítő emberről hallottam, akik szintén szerények lévén nem dicsekedtek cselekedeteikkel, de azoknak az embereknek senki sem írta meg viselt dolgaikat. Nekem éppen ezért kötelességem mindezt megírni, hogy megtudhassa a Világ: *A Gyűlölet századában* még voltak emberek, akik komolyan vették az embertársak és a közösség iránti krisztusi

kötelességeket! – Ki gondolta volna akkor, hogy Dobai Bálint ezekkel a cselekedeteivel a *saját kínhalálát segíti elő*, mert időközben megváltozik a világ erkölcsi értékrendje?!

6. Az 1947-1948-as tanév

A 18-as baráti társasággá alakul

Évfolyamunk 1947 júniusában befejezte tizenhat éves iskolai tanulmányait: végeztünk, nem voltunk többé diákok, felbomlott, átalakult gyermekkorunk óta kialakult baráti közösségünk, annak legutolsó együttese a Teológia 18-as szobaközössége is. Szeptemberre mindnyájan élethivatásunknak megfelelően folytattuk tevékenységünket Sipos Jancsi Kolozsvár-alsóvárosban lett segédlelkész, Virág Károly egyházkerületi ifjúsági utazótitkár, Gálfy Zoltán püspöki titkár, Komáromy Jóska számtantanár lett a Református Kollégiumban, én pedig a Bolyai Egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara Nemzetközi Jogi Szemináriumának tanársegéde lettem. A hozzánk tartozó külsők közül Bartha Kálmán Szalontán lett segédlelkész, Izsáki Zoltán Brassóban magyar-franciatanár, Simon Pista, a „Márki” és Sente László Aradon tanárok, Gábos Zoltán pedig az Egyetem vegytani tanszékén tanársegéd, Trombitás Jóska a Mezősége, Czirányi Miklós pedig Amerikába ment lelkésznek. A következő évfolyambeliek Lőrincz János, Adorjáni Berci, Adorján Kálmán és a leányok folytatták tanulmányaikat. Mindenki a tervek szerint. Kikerültünk a Teológia internátusának keresztyén családias közösségéből, és a FIKÉ-ből is átkerültünk annak senior csoportjába. Nekem a FIKÉ-gyülekezet hiányzott a leginkább, mert baráti közösségünk – Virág Karó jóvoltából – fennmaradt: A többieknek volt szolgálati szobája, csak nekem kellett lakásról gondoskodnom. Virág Karó jól megszervezett mindent: özvegy Ágoston Józsefné előbb györgyfalvi úti, később, Alkony utcai lakásában bérelt szobát számomra, és ugyanott szervezte meg a társaság étkezését is – a kosztra Varga László is csatlakozott hozzánk – úgy, hogy Ágoston néni az általunk természetben összeadott anyagból és pénzből főzött számunkra ebédet és vacsorát. Így naponta összejött a régi 18-as közösség az én lakásomon és ment minden a régi kerékvágásban. A FIKÉ bibliaórák hiányoztak ugyan, de – úgy hírlett – már azoknak sem volt meg a régi hangulatuk. Mindegyikünket elfoglalta a hivatásával járó munka. Nekem még a katonaság is a nyakamba szakadt. Elmulasztottam ugyanis a katona ügyeim rendezését, és most nem lévén diákfelmentésem, és a békeszerződés is megszilárdította Erdélyben Románia felségjogait, behívtak katonának. Többször is bevonultattak egy-két hétre, amíg szemem miatt véglegesen alkalmatlanná nem nyilvánítottak. Addig bizony még szolgálati kötelességeimet sem tudtam ellátni az egyetemen, nemhogy egyebet dolgozhattam volna. – Társaságunk azonban jó volt, a régi wesselényista elvárásoknak megfelelő. Szerény lehetőségeink között még látogatókat és vendégeket is fogadtunk. Jó tájékozottságunk is megmaradt, hiszen minden felé jelen voltunk az erdélyi magyar közéletben. Naponta megbeszéltük a friss híreket és készültünk, töretlenül készültünk a jövőendő szolgálatára.

A jogi oktatás új feladatai

A Buza László Intézet folytatta a háború végén elkezdett munkáját: A klasszikus jogtudomány módszereivel ismertette, elemezte, feldolgozta a nemzetközi politika aktusait, az egymás után keletkező nemzetközi szerződéseket, dokumentumokat, mindenekelőtt az

Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányát és az 1947-es békeszerződéseket. A dokumentumok megszülettek, sajnos, folytatásuk elé azonban *kérdőjelek* tornyosultak: nem lépetek *hatályba a békeszerződések*, de még *a nemzetközi béke és biztonság*, valamint az *Alapvető Emberi Jogokat* sem foglalták bíróság által alkalmazható törvénybe.

A világháború második katonai menetének lezárására, az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződéseknek szeptember közepén kellett volna hatályba lépniük. Akkor azonban köztudottá lett, hogy ezek a dokumentumok alig tartalmaznak valamit „*a nemzetközi Béke és Biztonság fenntartásának*” tényleges feltételeiből, amelyekre csak az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányában van minden részletezés nélküli utalás. Az emberiség közvéleményének feltételezése szerint, a tényleges békefeltételek a teheráni, jaltai és potsdami megegyezések valamelyikében, vagy mindegyikében vannak megírva – de az is lehet, hogy nincsenek is írásba foglalva. Mi ezeket a Buza László Intézetben tartottuk számon és beszéltük. A fiatalok szemében az Egyesült Nemzetek Szervezete „lomhán, lassan dolgozott”, de Professzorunk nemcsak elégedett, hanem bizakodó is volt: Most van születőben a *nemzetközi végrehajtó hatalom* szervezete – mondta Buza László –, ez nem mehet gyorsan, hiszen nincsen jogtörténeti előzménye. Annak idején a Vesztfáliai Béke után kiépülő *Európai Nemzetközi Jogrendnek* két évszázdra volt szüksége a *tengerjog* megalkotására, a tengeri hajózás és kereskedelem biztonságossá tételére. Az elején a hajóhaddal rendelkező államok igyekeztek a *piratéria*, a rabló kalózkodás felszámolására a nemzeti felségvizek biztonságára, ahogyan saját érdekeik kívánták és engedték. Bizony, nagyon gyakran állottak be királyi hadi hajók is *korszárnak*, „legális kalóznak” és évtizedeken át folytak a *zsákmánybírósági perek* a félháborús, jogilag ellenőrizhetetlen állapotok között. Akkor csak a néhány száz hadihajó tevékenységét kellett szabályok közé szorítani, mert csak azok működtek állami felségterületen kívül. Most, a 20. század közepén, azonban már a *légi közlekedés*, személy- és áruforgalom szabályozása is túlnőtt mennyiségileg az államokon, nemhogy az annál sokszorosan nagyobb *szárazföldi közlekedés* gond nélkül megoldható volna. A társadalom joggal sürgeti a nemzetközi *politikai biztonság* megalkotását, pedig azt magának *a nemzetközi kereskedelemnek* korunk műszaki fejlettségének *gyorsasági szintjén való biztosításának* kell megelőznie. Ennek előfeltétele pedig az *állampolgárok és vállalataik külföldi működésének jogi szabályozása*. Bizony, jó lesz, ha ennek intézményei egy emberöltő alatt megszületnek. És ebbe a kérdéskörbe tartozik az emberi jogok, a *béke és biztonság államhatárokon kívüli megszilárdítása is*, amelyet Önök annyira sürgetnek.

Hatályba lépnek a békeszerződések?

Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződéseknek szeptember 15-én kellett volna hatályba lépniük, amennyiben a legyőzöttek teljesítik jóvátételi kötelezettségüket, illetve meghatározott időre jóvátételi kötelezettségük teljesítése után. Azaz, a Szövetséges Antifasiszta Hatalmak akkor vonják majd ki megszálló hadseregüket a legyőzött országok területéről. Románia csak két évvel később volt képes tartozásai kiegyenlítésére, azonban a törlesztések elszámolása körül viták támadtak, tehát maradt a megszállás. Magyarország pontosabban számolta el a háromszázmillió dolláros tartozását, de itt volt a békeszerződés külön rendelkezése a zsidók kártalanításáról a Magyarországon elszenvedett háborús káraikért. Ez nehezen ment, mert a megtérítendő károk értéke nehezen volt megállapítható. Németországgal és Ausztriával nem is kötöttek békeszerződést, illetve nem hozták nyilvánosságra még a békefeltételeket sem.

Állítólag a teheráni, jaltai, potsdami határozatok valamelyikében vagy mindegyikében vannak lefektetve a többi legyőzött állam békefeltételeivel együtt. A hadiállapot persze fennmarad Németországgal és Ausztriával szemben is, a katonai megszállással együtt – mint mondták –, amíg a legyőzöttek be nem fejezik a háborús bűnösökkel szembeni bírói eljárást. A háborús bűnösök felkutatása azonban elhúzódott, elhúzódik, és ez elodázza a katonai megszállás helyébe lépett gazdasági ellenőrzés megszüntetését is, ahogyan mindez – állítólag – meg van írva a teheráni, jaltai és potsdami megállapodásokban. Kár, hogy nem hozták ezeket nyilvánosságra azóta sem. Azaz, hogy mindegy, mert, például, Németországnak még első világháborús jóvátételi tartozása is van, és a második világháborús csak azután következik. Magyarország is tartozik még a zsidóknak néhány vagon arany ékszerrel, és nem lehet tudni, mennyi festménnyel és más műtárggyal. A holokauszttal elszenvedett ijedelmekért való kártalanítás pedig csak azután következhet.

Nem érdemes folytatni a második világháború befejeztéről, a jóvátételi tartozásokról, a megszállásról vagy más ellenőrzésről folyó találgatásokat, mert amúgy sem lehet ráhibázni. Mert a második világháború alatt *megszűnt az a jogrend*, amely az emberiség nemzetközi viszonyait szabályozta, mert az egész régi rend megszűnt, az új pedig amorf, *plazmaszerű állapotban van*.

Felkészülés a jövőendő jogász feladataira

A közélet ilyen változásai között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem jogász professzorai – Buza Lászlóval az élen – folytatták azt a sors által kijelölt munkájukat, amelyet a szovjetromán megszálláskor elkezdtek volt: az erdélyi magyar értelmiségnek *a borús jövőendő feladataira való jogi felkészítését*. Professzorunk szerint *az emberiség jövőendő közhatalmi szervezete akár állami, akár nemzetközi lesz, mindenképpen felső hatalom lesz a számunkra, annak mi egyének és csoportok, erdélyiek, magyarországiak és európaiak, mindenképpen alattvalói leszünk*, tehát erre a viszonylatra kell készen lennünk, erre kell felkészítenünk a jövőendő jogászokon át az egész erdélyi magyarságot. *Hogy pedig a fölénk épülő hatalmi szervezet ne legyen számunkra idegen uralom, hanem azt sajátunknak is tekinthessük, részünk kell, legyen annak gyakorlásában, továbbá – az összállam és a tagállam hatásköreinek szilárd elkülönítésével – megfelelő autonómiának kell biztosítania az alattvalói közösség szabad életét*. A főhatalom jövőendő birtokosai nyilvánvalóan csak a maguk hatalmi szervezetének a kiépítésével lesznek elfoglalva. Az alattvalóknak – elsősorban a fölé lépcsőzetesen elhelyezkedő többféle főhatalomnak, többszörösen alávetett erdélyi magyarságnak – maguknak kell majd saját autonómiájukat kiépíteniük népünk életének fenntartása érdekében. Mindenekelőtt azt a *jogász gondolkodást*, a közhatalomnak azt a jogász szemléletét kell társadalmunkban általánosítanunk, amely majd *aktív részvételre* teszi képessé értelmiségünket, a népünk sorsának alakításában. A közjog alapfogalmainak az ismertetésével kell kezdenünk, hiszen azokra kell majd felépülnie az egész szabályrendszernek. A klasszikus jogtudomány a modern jogállam 19. századi felépítése után a 20. század elejére megalkotta *a kényszerhatalmi alávetettség viszonylatainak jogdidaktikai rendszerét*, amelyet célszerű lesz követnünk megalapozó munkánk során. Mivel az eljövőendő uralkodó kényszerhatalomnak, sem az eljövőendő alávetetteknek még nincs, mert még nem is lehet, *elfogadott jogi elnevezésük*, amíg a szaknyelv majd megalkotja ezeket, célszerű lesz intézményes jogelődeiknek, *az államnak és az állampolgároknak* elnevezéseit használnunk. Tehát: az állampolgári állapot viszonylatai,

azaz az állampolgárnak saját államához való jogi viszonylataira vonatkozó ismereteinket kell rendszerezni, hiszen az eljövendő uralkodó hatalom *az államhoz lesz hasonlatos*. Ez a rendszer – *a passzív, az aktív, a pozitív és a negatív hatalmi alávetettség rendszere* – mesterkéltnek tűnik, mert teljességgel az elvontságig menően elméleti, de általánosan elfogadott módszere a közhatalom működési szabályainak eredményes ismertetésére.

A legerősebb kényszerhatalmi szervezetnek, az államnak a maga alávetettjeivel szemben négyféle viszonylatot, relációt különböztet meg *a klasszikus alkotmányelmélet*. Ezt az *alkotmányelméletet a 20. század elején általánosan elfogadta az egész európai közjogi irodalom, politikai gyakorlatba azonban nem kerülhetett a közvéleményt alakító publicisztikának politikai pártok szerinti végezetes megosztottsága miatt*. Ez tehát csak *elvi vázlat*, amelynek érvényesülési fokát és mértékét a *politika* – a hatalom megszerzésének és alkalmazásának a módszere – határozza meg. A jogtudomány művelőinek, *a jövőendő jogalkotók nevelőinek*, viszont ajánlatos ennek a rendszernek az alkalmazása:

A közhatalmi alávetettség passzív viszonylata megállapítja a kényszerhatalom természeti tényét, az annak való alávetettség társadalom-fizikai tényével együtt, amelynek folyamányai mindazok a *kötelezettségek*, amelyekkel az alattvaló egyének és közösségek a szervezett közhatalomnak tartoznak. Tehát az állampolgár engedelmisséggel, szolgálattal, közteherviseléssel, adófizetéssel, katonai és munkaszolgálattal tartozik a maga államának. Az állam területén a maga polgáraival szemben érvényesülő államhatalom *feltétlen és kizárólagos*.

Az állampolgári *aktív reláció* azt jelenti, hogy a polgár nemcsak engedelmisséggel tartozó alávetettje az államhatalomnak, hanem maga is részt vesz az állam kényszerhatalmának gyakorlásában, egyrészt közvetlenül, mint közhivatalnok, köztisztviselő, másrészt közvetve, mint választó és választható polgár, a maga aktív és passzív szavazati jogával.

A *pozitív állampolgári viszonylat* azt jelenti, hogy nemcsak a polgárnak vannak kötelezettségei az állammal szemben, hanem az államnak is ún. *közzolgáltatási* kötelezettségei vannak a maga polgárai irányában. A legfontosabb közzolgáltatási kötelessége az államnak, amely egyben az állam kényszerhatalmának is az erkölcsi alapját jelenti, az államnak általános *élet és vagyon védelmi, a közrend és -biztonság fenntartásának* kötelezettsége. Ezt követi a legrégebbi kényszerhatalmi közzolgáltatás, a bírászkodás, az *igazságszolgáltatás*. A 19. század végén az állam átvette az egyháztól annak metaszakrális feladatait, a *közügyoktatás*, a *közügyészségügy* és a *népüjölét* feladatait, legüjabbban pedig a társadalomban mind nagyobb igény mutatkozik a *hiteles tájékoztatás* közzolgáltatásként való ellátása iránt.

A *negatív állampolgári viszonylat* azt jelenti, hogy a polgárok nincsenek minden tevékenységükben, életmegnyilvánulásukban alávetve az államhatalomnak, hanem egyéni és közösségi életük alkotmányilag *mentes a közhatalom kényszere alól*. Az emberi cselekvéseknek azt a körét, amelyben a polgárok tetszésük szerint viselkedhetnek, cselekedhetnek, mentesek lévén az államhatalom minden befolyásától, *szabadságövezetnek*, autonómia zónának nevezzük. A társadalmi valóságban az ember életmegnyilvánulásainak túlnyomó többsége mentes a kényszerhatalom ellenőrzésétől. Az ember testi szükségével, ételével, itálával, öltözködésével, pihenésével, társas életével, szórakozásával, munkamódszereivel és az életnek még nagyon sok más viszonylatával nem is foglalkozik az államhatalom, csak annyira, hogy *a rend fenntartásával* biztosítja a polgárok szabad tevékenységének lehetőségét, hiszen a

szabadságuk csak a mások hasonló szabadságáig terjedhetnek. A szabadságövezetbe tartozó emberi viselkedések más csoportja az, amelyeket az állam *jogilag szabályoz*. Ezek ismét kétfélék: a *magánjogi* szabályozás esetében a polgár tetszése szerint válogathat és dönthet az adott lehetőségek között, élhet tulajdonjogával, használhatja birtokát, szerződéssel jogokat szerezhet, és kötelezettségeket vállalhat úgy, hogy azok érvényesítését az állam a polgár *keresetére* hatósági, bírói úton szavatolja. Az egyén, a természetes és jogi személy szabadságát – a szabad viselkedésnek alkotmányban meghatározott körén belül – a természeti adottságok lehetőségei mellett elvben csak a más személyek hasonló szabadsága korlátozza. A szabadságövezetbe tartozó, jogilag szabályozott emberi cselekvések másik csoportját a *közjogilag* szabályozott szabadságjogok alkotják. Ide tartoznak az *öntörvényű, autonóm, önkormányzatú, önigazgatású, önbíráskodású* hatáskörrel rendelkező, az államhatalomnak alávetett testületek, közületek, intézmények, közösségek, egyesületek. A házastársi közösség, a család, a munkaközösség, a vallási, gazdasági, művelődési, sportközösségek, továbbá a falu, a város, a kerület, a tartomány területi közösségei maguk oldják meg a hatáskörükbe tartozó közhatalmi feladatokat is a *szubszidiarizmus* elve alapján: amelyik közfeladat megoldható a legalsóbb, legszűkebb közösségi – családi, munkaközösségi stb. – szinten, az ott megoldást nyer, és csak a több hatalmat igénylők kerülnek a magasabb, tágabb hatáskörű közösségek elé.

A tanársegédi munka

Természetes, hogy a közjog megalapozásának ebben a munkájában Buza László nem volt egyedül, mert kezdettől fogva részt vett abban a Bolyai Egyetem Jogi Karának minden tanára, egész tanszemélyzete, sőt – a szemináriumi tevékenységével – az egész jogász ifjúság is. Nekem, mint tanársegédnek egyenesen legfőbb kötelességem lett ez a szakmai alapozó-felvilágosító munka az adminisztratív szolgálati tevékenységem mellett. Elláttam a titkári teendőket a Professzor mellett, vezettem a hallgatóink nyilvántartását, dolgozataik megírásában segítségére voltam a szemináriumi tagoknak és persze, elbeszélgettem a látogatóinkkal. Különben nagyon megcsappant az Intézet látogatóinak a száma, mert régi hallgatóink végeztek, újak pedig kevesen jöttek a jogra, vagy pedig – mint az azelőtti sok zsidó joghallgató – a román egyetemre iratkoztak át. Viszont nyugodtabban dolgozhattunk és beszélgethettünk a Professzorral és egymás között Varga Lászlóval és érdeklődő városi látogatóinkkal.

Doktori szemináriumi éveim

Az 1947 tavaszán Romániában bevezetett oktatásügyi törvény szerint, a négy éves jogtudományi tanulmányi idő elvégzése és minden szaktárgy egészéből letett vizsga után *licentiátusi* diploma járt a jogásznak az addigi doktori oklevél helyett. Aki doktori címet óhajtott szerezni annak három szaktárgyban egy-egy szeminárium évet kellett elvégeznie – nekünk megengedték, hogy egyszerre végezhessük a három szemináriumot – utána adható be a doktori disszertáció, melynek megvédése és bizottsági elfogadása után volt doktorrá avatható a jelölt. Magánjog, közjog, büntetőjog és perjog, valamint munkajog és egyéb tudományi szakcsoportokra lehetett jelentkezni a kijelölt professzoroknál. Én, természetesen a közjogi szakcsoportra, az alkotmányjog, közigazgatási és nemzetközi jog szemináriumokra iratkoztam be, mert nemzetközi jogból kívántam értekezést írni, Buza László professzorral történt régi megegyezés szerint. Az alkotmánytan és közigazgatástan professzora Demeter János, a Fakultás kommunista dékánja volt. Nem örömmel, de mert egyebet nem tehetett, elfogadott ő is. A szemináriumi tevékenység programját a professzorokkal történt konzultáció jelölte ki.

Mivel annak idején a Nürnbergi-per tudományos feldolgozása lett volna a tanársegédi feladatom, és ezért már két éve a nemzetközi bíróságokkal foglalkoztam, Buza László ebből a tárgykörből jelölte ki doktori értekezésemet „*A nemzetközi bíróságok bírói és nem bírói funkciói*” címmel. E mellett hajthatatlanul kitartott, bármennyire is kértem, hogy az államkapcsolatok tárgykörével foglalkozhassam. Hiába hivatkoztam még arra is, hogy Édesapámnak megígértem volt, hogy a *Dunai Konföderáció* problémáit fogom feldolgozni, Professzorom hajthatatlan maradt: *Semmiképpen sem – mondta –, mert ez a Maga számára politikai célt jelent, és eltérítené a tiszta jogtudomány útjáról!* Kedvetlenül írtam meg Édesapámnak, de ő örömmel fogadta a Professzor döntését: *Nincs fontosabb a nemzetek közötti békénél, és ezt nemzetközi bíraskodással lehet megvalósítani, ha egyáltalán lehetséges.*

Neki feküdtem hát a bírói ítélet logikai, jogelvi elemzésének, és ha disszertációm nem is lett korszakalkotó jelentőségű jogtudományi alkotás néhány részlete méltó a legkiválóbb szaktudósok figyelmére is, hiszen – bár én írtam le – azok inkább professzorom megállapításai voltak. Minden kérdést és minden tételt ugyanis alaposan megvitattunk és többször is átfoglalmaztunk Buza Lászlóval együtt. Ő persze, akkor is, azután is minden kérdésben nekem tulajdonított minden jó, igaz és szép dolgot, mert minden érdemen felül sokra értékelt engem. Sőt, ha szabadkoztam dicséretével szemben, hogy méltatlan vagyok reá, még korholt is: *vigyázzon, a túlzott szerénység passzivitásra, tétlenségre, tehetetlenségre vezethet!* Én persze, nem tehetvén egyebet, akkor is és azóta is szégyellem magamat. Az igaz, hogy szenvedélyem lett a tudományos munka. Többször is előfordult, hogy egy-egy forrásmunka olvasását délben nem tudtam abbahagyni, folytattam estig és utána másnap reggelig, ebéd, vacsora és alvás nélkül. A Professzor reggel ott talált munkában az intézeti íróasztalomnál. Első alkalommal talán még dicséretesnek is találta szorgalmamat, de később már haragosan utasított egészségem kíméletére. Ha valami érdekes eredményre jutottam, észrevette az arcomon és azonnal el kellett mondanom és megvitattuk. Később már saját tudományos munkájának részleteit is felolvasta és megbeszélte velem. Nyilvánvaló, hogy az ilyen kitüntetései boldoggá tettek, és az ezekre való visszaemlékezéseim későbbi életem sanyarúságai között helyreállították önbizalmam egyensúlyát. A *nemzetközi jog tényleges megszületésének* a kora volt ez, illetve, annak kellett volna lennie, hiszen az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya *rögzítette a tételes nemzetközi jogot, a Biztonsági Tanács végrehajtó hatalmi hatáskört kapott, csak a kötelező hatáskörű nemzetközi bíróság hiányzott a jogszabályok betartásának ellenőrzésére.* Nemzetközi jogi vonatkozásban is figyelembe kellett vennünk a kelta-angolszász jogelméletnek azt a tételét, hogy *a jogszabály alkotója maga az azt alkalmazó bírói gyakorlat.* A Nemzetek Szövetsége működésének tapasztalatai alapján látta szükségesnek Buza László a jogvita-döntő ítélkezési hatáskör mellett, a nemzetközi bíróságok *ténymegállapítási és véleményezési* hatáskörének kiépítését is. Illetve, ezeknek a funkcióknak az ellátását lehetőség szerint *politikamentes bírói testületekre* bízását, nehogy az egész világszervezet végeláthatatlan vitákba bonyolódjék. Az ENSZ azonban tétován és lomhán kezdte működését, és egyetlen ügyben sem jutott döntéshozatalig két esztendő alatt az egyre halmozódó kérdések között. Talán négy szemináriumi előadásban számoltam be eredményeimről az akkorra nagyon leszűkült létszámú hallgatóság előtt. Kiss Géza, Turnovszky Sándor, Pásztai Géza professzorok rendszerint meghallgattak. Rajtuk kívül doktorjelölt társaim, *Szabó Pál Endre és Csiszár Ádám* jelenlétére emlékszem még. Szabó Pál is nemzetközi jogból készült, sok időt töltött az

Intézetben, hiszen felkészülését tanársegédként nekem kellett „irányítanom”. Gyakornok lévén, Varga László is sokat időzött nálunk, de már csak emléke volt a Plósz Sándor Könyvtárban a régi tömegnek. A Professzornak is megírtkultak a látogatói, és mind gyakrabban küldött engem levéllel vagy üzenettel ismerőseihez.

Az alkotmányjogi szeminárium

Az alkotmányjogi szeminárium különösen fontos volt nekem, mert – mint azelőtti és későbbi életem bizonyítja – szellemi érdeklődésem valójában mindig is a hatalom, a társadalmi energia, mások akarati cselekvésének a befolyásolási képessége felé irányult.

A köztörténet, a művelődéstörténet kutatásban is mindig a *társadalmi hatalom működési szabályainak, az alkotmánynak* a keletkezési folyamata és társadalmi érvényesülése érdekelt. Első éves koromban is mindennapi ajándékként hallgattam Bónis György alkotmánytörténeti előadásait, és minden örömmel igyekeztem eredményes munkát végezni a jogtörténeti szemináriumon. Valóságos csapásnak éreztem, hogy Csekey István professzor után Demeter János alkotmánytanának a hallgatására kényszerültem, mert – a legtárgyilagossabb vélemény szerint is – Demeternek soha semmi érdekes mondanivalója nem volt, hiszen nem is érdekelte az egész stúdium. Minden igyekezete a kommunista párt elvárásainak való megfelelés volt, ezt kereste egyetemi tevékenységében is. Velem szembeni viselkedését is ez határozta meg: érdemeket akart szerezni a Pártnál a hozzám hasonló osztályidegen elemek üldözésével.

Doktorjelölt társaimmal, Csiszár Ádámmal és Szabó Pál Endrével egyetértésben, közös munkatervet készítettem és terjesztettem Demeter elé, az alkotmányjogi szeminárium számára, bevonva a tevékenységbe az érdeklődő és vállalkozó hallgatókat is, az akkor mindnyájunkat legjobban érdeklő, *a kisebbségi autonómia* kérdésköréből. Csiszár Ádám a régi erdélyi alkotmány nemzeti és felekezeti önkormányzat-rendszerét dolgozta volna fel a hallgatókkal: az erdélyi magyarság akkori helyzetében nagyon kíváncsi volt számunkra a három nemzet és a négy felekezet egyenlő, egymásmelletti „szabadsága”, területi-, személyi- és kombinált – háromszáz éven át jól működött – autonómiája. Szabó Pál Endre a szovjet és jugoszláv új alkotmányok kisebbségjogi rendszerét koordinálta volna, és nekem maradt volna a polgári alkotmányok kisebbségvédelme, valamint a kisebbségi jogok nemzetközi jogi garanciáinak az ismertetése. Maga mind Balogh Artúrt akar játszani, a régi sérelmekből kiindulva, követelésekkel akar előállni – volt Demeter János véleménye. Várják meg az új alkotmány hatályba lépését, azután annak megfelelően készítsenek terveket, mert ez most mind idejét múlta, és felesleges, hiszen a bolsevik-diktatúra – ő *kommunista demokratikus centralizmusnak* nevezte – minden kisebbségi kérdést a legmagasabb méltányossági fokon megold. – Meglepetésemre és szomorúságomra, Buza László sem tartotta időszerűnek a kisebbségi autonómiák tárgyalását az Egyesült Nemzetek Szervezetének ez irányú rendelkezései előtt. Végül is a közös átfogó tervet feladva, az alkotmányjogi szemináriumban az 1919-es *Kisebbségi Szerződést* ismertettem. Lehetőségem nyílt itt arra, hogy a Demeter képviselte materialista publicisztikai állásponttal szemben a klasszikus jogtudomány igénye szerint állapítsam meg, illetve részletezzem *a nemzeti kisebbség fogalmát: feltétlenül meg kell különböztetni a történelmi nemzetiséget a bevándorlótól.* A történelmi, bennszülött nemzetiség a jelenlegi államhatárok kialakulása előtt már ott élt, privilégiumokat, *speciális nemzetiségi jogokat* szerezhetett és szerzett, amelyeket a későbbi közhatalomnak is tiszteletben kell tartania. Ezzel szemben, a *bevándorló* az országba telepedésével elfogadja *új hazája egész jogrendjét,*

hiszen az számára előnyösebb, mint, amit az előző hazájában önként otthagyott. Persze, az Alapvető Emberi Jogok minden embert megilletnek, tehát mindenféle kisebbséget is. Ezzel az előadásommal kapcsolatosan bukkantam az intézmények, alapítványok és más *jogi személyek nemzetisége* kérdésének megoldatlanságára. Ez akkor, 1947-ben az erdélyi magyar felekezeti iskolák és más intézmények készülő államosítása idején – *az államosítás ugyanis valójában románosítást jelentett* – nagyon is időszerű volt, ezt beszélte mindenki, és a mi társaságunk is ezt vitatta. Kértem Demetert, tűzzük a szeminárium napirendjére a kérdést, de ezt is elutasította. Sajnos, *a jogi személyek nemzetiségének* kérdése azóta is függőben van, annak ellenére, hogy 1990 után, a gazdasági célú jogi személyek, *vállalatok magánosítása* kapcsán különös fontosságra emelkedett.

Másik előadásomban a Szovjetunió alkotmányának a nemzetiségi nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezéseit ismertettem. Összinte elismeréssel illetem az általános rendelkezést, amely nemcsak minden kisebbségi nyelv szabad használatát engedélyezte, de még az egyes nyelvek esetleg hiányzó nyelvtanának és szótárának a megszerkesztéséről is gondoskodott. Nem törődve az esetleges következményekkel azt is megállapítottam, hogy a Szovjetunióban a nemzetiségi *autonóm területek határai olyan manipulative vannak megállapítva*, hogy azokban az oroszok lélekszáma messze meghaladja a nemzetiségiéket, tehát *az önkormányzat ténylegesen nem gyakorolható*. Ez annyira felbőszítette Demetert, hogy nem foglalkozhattam tovább a nemzetiségekkel, hanem az 1932-es romániai *konverziós* törvényt kellett ismertetnem. Abban ugyanis a polgári jogrend kénytelen volt a kapitalizmus csődjét elismerni, és a magántulajdon kizárólagosságát messze menően korlátozni.

A közigazgatási jogi szeminárium

A *közigazgatási jogi szeminárium* szintén Demeter szakterülete volt. A *közigazgatási bíráskodásról* írott dolgozatom még a Demeter elismerését is kiérdemelte. Nagyobb jelentőségű volt az akkor készülő román közigazgatási reform ismertetése. *A közigazgatás racionalizálása* Európa minden országában általános igény volt a 19. századi liberális alkotmányreform óta, hiszen a közhatalomnak *a politikai pártok szubjektív alapjaira* való felépítése nem elégítette, mert nem is elégíthette ki a pártokra szakadt társadalom elvárásait. *A pártatlan közélet igénye*, ésszerű, objektív szervezeti alapokat követelt, és a 20. század első felében nemcsak számos közigazgatástani elmélet született a szakirodalomban, de közülük sokat gyakorlatban is kipróbáltak az első világháború utáni válságos időszakban. Hogy milyen nagyságú, méretű, lélekszámú legyen a *személyi* csoportosítás és a *területi* beosztás a különböző társadalmi, gazdasági, művelődési célok megvalósítására, azoknak milyen *önigazgatási* hatáskört kell biztosítani – sok vita és kísérlet árán – a '30-as évekre mind tisztázódott. A nagy nemzetközi tekintélyű *Magyar Zoltán* megfelelően rendszerezte is a közigazgatás ésszerűsítésére vonatkozó ismereteket úgy, hogy ezeket mi már készen kaptuk egyetemi tanulmányainkban. A Romániában bevezetés előtt álló *rajoni és tartományi* területi beosztás elvi és gyakorlati helyességét én is a Magyarország számára már elfogadott elméleti rendszer alapján indokoltam. Sajnálatos, hogy a közigazgatás racionalizálása – bármennyire is szükséges volna – azóta is várat magára.

A jogi szakkifejezések tartalom-változása

Az Egyetem minden jogtudományi előadásának, minden szemináriumának állandó feladata volt a klasszikus jogtudomány szakkifejezéseinek az akkor marxistának nevezett

publicisztikával való összeegyeztetése, mert általános volt a bábeli értetlenség. Hogy a román vagy a magyar kommunista párt ideológiai kifejezéseinek melyik klasszikus magyar jogi *terminus technicus* felel meg, azt lehetetlen volt egy ütemben megállapítani, ugyanis nem egy, hanem több közvetítő nyelv – annyi, ahány munkásmozgalmi irányzaton át jutott a szocializmus a magyarokhoz – állt az eredeti német, francia vagy orosz és a magyar nyelv közé. Mindenekelőtt itt volt a 19. század végén alakult Szociáldemokraták Magyarországi Pártjának – vulgo: *cucilistáknak* – a nyelve, amelyet a frankfurti és bécsi jiddis anyanyelvű kereskedelmi utazók, *vigécek* közvetítettek. A 20. század elején a német pártideológusok példáját követve ezt a vigéc nyelvet *Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Jászi Oszkár* és társaik magyarították ugyan, de nem irodalmi, még kevésbé tudományos igényű színvonalon, hanem csak a bulvár zsurnalisztika zsargonjában. Valószínű, ugyanez történt a francia, az angol és az orosz nyelv irányában is. Eredményképpen születtek az ellentétes értelmű szakkifejezések. Például: a magyar szocialista-kommunista ideológiában a *nemzeti, nacionalista* kifejezés negatív tartalmú. Franciául viszont a *nation, national* a lehető legpozitívabb értelmű politikai jelző, angolul azonban a *nation* egyenesen azt jelenti, amit magyarul *államnak* mondunk, és ennek megfelelő a *national* értelme is. Az amerikai nyelven *nacionalista, nationalist*, az államosítás párthívének a neve. Hogy a budapesti Nemzeti Színházat, Nemzeti Múzeumot *népellenes* intézménynek nyilvánítaná a neve, azt csak az évszázados megszokás akadályozza. Nem csoda, ha a Párizsban nevelkedett magyar kommunisták nehezen értik meg magukat a Moszkvában nevelkedettekkel, és mindketten az itthoni vigéc nyelvűvel. A kolozsvári egyetemen *Balogh Artúr, Horváth Barna és Ottlik László* előadásaikban tudományágukkal párhuzamosan rendszeresen egyeztettek az 1848 előtti és az azutáni klasszikus jogi kifejezéseket, és mindegyiküket egybe vetve az *arisztotelészinek* mondott régiekkel.

Az első nehézség már a politikai rendszerek-államformák-kormányformák ismertetésekor felmerült. Az *uralmi szervezetek*: az autokrácia = magánuralom, arisztokrácia = kiválóak uralma, demokrácia = népuralom, ohlokrácia = tömeguralom, akrácia = uralomhiány, és *a vezérleti szervezetek*: monarhia = egyéni vezérlet, oligarhia = kevesek vezérlete, poliarhia = sokak vezérlete, anarhia = vezetés hiány kifejezéseit elintézték azzal, hogy logikusak, szépek ugyan, de *mesterkélt* voltuk miatt nem kell ragaszkodni hozzájuk. A „köztársaság” kifejezés – bár homokszemcse az óraműben – ott ragadt a magyar publicisztikai nyelvben. Azt történt ugyanis, hogy a 19. századi liberális forradalmárok a nyelvújító magyarítás lendületében a latin *respublica* = *közügy* szót is lefordították forradalmi, de helytelen, rossz és csúnya kifejezéssel. Bár tudhatták volna, különösen Magyarországon, de mégsem tudták, hogy a *respublica* kifejezés már a 15. század óta használatos nálunk és protestáns országokban, előbb „*választott királyság*”, később egyszerűen „*állam*” jelentéssel. Az pedig, hogy a „köztársaság”, a „monarhiával” ellentétes államforma volna – bármennyire is általános korunk zsurnalisztikájában – államtani szempontból *helytelen*, tehát elfogadhatatlan.

A második világháború alatti szovjet-orosz megszállás *a szocializmus marxista kifejezéseit* hozta a magyar publicisztikába. Mint fentebb láttuk ez a Moszkva felől érkező terminológia nem igen felelt meg a Frankfurt és a Párizs felől érkezőkkel. Egyetemünk érdekelt professzorai a kommunista Kiss Géza és a szociáldemokrata Pásztai Géza – bár mindketten a nyugati terminológián nevelkedtek – nem tudván egymás között megegyezni valamelyik szakkifejezésben, Professzoromhoz fordultak kérdésükkel. Azonban Buza László is tanácstalan

volt ezen a téren, és csak abban tudtak mindhárman megegyezni, hogy a zszurnaliszta Balogh Edgárt és az ideológus Bányai Lászlót kell konzultálni telefonon ezekben a kérdésekben. – A Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán a kommunista térfoglalás már annyira felerősödött, hogy a klasszikus jogtudomány szakkifejezéseinek kérdése csak néhány régi tanárt érdekelt. Sőt, a katolikus akcionistaiból moszkovita kommunistává vedlett *Demeter János* „szörszálhasogató, polgári csökevényeknek” titulálta a klasszikus gondolkodásúakat. Hogy mit jelent a „szabadság”, a „demokrácia” vagy akár az „igazság” és bármilyen más kifejezés, azt *Sztálin elvtárs* minden vitás esetben egyértelművé teszi – mondta Demeter –, megelőzve a *dialektikus materializmusnál* megrekedt Jordáky Lajost a Marx–Engels–Lenin–Sztálin – rövidítve: MELSZ – ideológiai fejlődésben. Azt azonban a „haladók” nem tudták még akkor megakadályozni, hogy a Buza László Intézet tovább folytassa tudományos megalapozó munkáját, a békeszerződések, az új nemzetközi szervezetek és az új államkapcsolatok alkotmányainak ismertetésével.

Minden külső viszontagsága ellenére, az 1947-48-as szemináriumi esztendő az eredményes tudományos munka korszakaként maradt meg emlékezetemben. Lehet azonban, hogy emlékeimet csak az utána következő rémséges évtizedek viszonylata ferdítette ilyen pozitívrá.

Pártosodás

Az erdélyi magyar társadalom nem várt semmit a békeszerződésektől, tehát azok hatályba lépése sem érdekelte. Középeurópa szovjet megszállás alatti országaiban erőlyesen folyt a *bolsevik hatalom állandósítása*. Ennek formáit és módozatait találgatták az emberek számtalan változatban, de minden tárgyi tájékoztatás híján, eredménytelenül. Az egyetemi gólyabálon *Jordáky Lajos* beszélte, hogy küszöbön áll a *proletárdiktatúra* megszervezése. Ezt mindenki mondta már akkor, de részleteket senki sem tudott. Meglátogattam *Katona Szabó Istvánt* a Móricz Zsigmond Kollégium új székházában, de Balog Edgárra hivatkozva és nagyon kelletlenül csak annyit mondott, hogy „a Szovjetunióhoz való csatlakozás előtt a mi társadalmunknak is végig kell mennie a proletárdiktatúra minden fázisán”. Az erdélyi magyar fiatalság elvándorlásával kapcsolatosan az én sorsom is szóba került. Akkor már nyilvánvaló volt, hogy a Móricz Kollégium nemcsak, hogy átment a kommunista oldalra, de ott is a legszélső moszkovita baloldalom, „*antinacionalista, antiklerikális, ateista*” álláspontra helyezkedett. Mégis meglepett, amit az én sorsomra mondott: „Te bárhová mehetsz, mindenütt reakciós, osztályidegen, felszámolandó ellensége leszel a mi világrendünknek”. – Bizony, 1947 őszén már így beszélt a *Március Kör* hajdani tagja, a háború alatt finn kiállítást szervező Katona Szabó István, a magyar népi mozgalmi ifjúság szervező apostola. Bár erre a Groza Péter politikájának zsenialitása nem magyarázat, egyebet nem tudtam rá mondani. Az erdélyi magyar értelmiségnek talán tíz százalékára volt jellemző ez a nemzetellenes magatartás, de ott volt és ott maradt közéletünkben, gyászos megosztást okozva.

A gyűlölet közhatalommá szerveződik

Ákoson csendes, nyugodt, békés ünnep volt 1947 karácsonya. *Dobai Árpád öcsém*, sarmasági rokonunk volt az ünnepi legátus, és természetesen nálunk lakott. Ennek azért volt jelentősége, mert – valószínű, az asszonyok egyenetlenkedése miatt – a család két ága között semmiféle kapcsolat nem volt gyermekkorom óta. Most helyre állt közöttünk a béke. Különben a falu is csendes volt. Itt nem várta senki a békeszerződések hatályba lépését, sem – Buza Lászlóhoz hasonlóan – a Biztonsági Tanács határozatait. Mint Középeurópában mindenkit, az

ákosiakat is Amerika és a nyugati szövetségesek Európára vonatkozó tervei érdekelték volna, ugyanis Truman elnök 1947. március 12-i kongresszusi üzenetében segítséget ígért a felszabadulásért harcoló népeknek. Ezért mindenkit, engemet is és az özőn rokonlátogatóban itthon járt Nagy Ernő amerikai ezredes is e felől kérdeztek. Ezekről azonban nem sokat tudhatott, és még kevesebbet beszélhetett az ezredes. Ezért maradt mindenki a mindenféle ellenőrizetlen forrásból, csepűtelefonon kapott értesüléseivel, mi szerint az amerikai hadsereg 1952 őszén fogja lerohanni a Szovjetuniót. Addig legyünk türelemmel!

Csendesen és békésen léptünk az újesztendőbe is. Senkit sem lepett meg a rádión kapott hír, hogy 1947. december 30-án Románia *Népköztársasággá alakult*, hiszen már mindenki készen várta. Ákoson *Jakabás Paliék* és általában a románok sajnálták *Mihály király* eltávolítását, de vigasztalták is magukat, hogy nemsokára visszajön. A magyar úri társaság is inkább a magyarországi politika iránt érdeklődött, és rosszalló fejcsóválással hallotta a fontoskodó párt-acsarkodásokat.

Az Egyetemen az alkotmányjogász *Demeter János* tartott nagyon mérsékelt érdeklődéssel hallgatott előadást az új alkotmányról. *Jordáky Lajos* próbálta megmagyarázni a népköztársaság elvi alapjának, a *népi demokráciának* a lényegét: „A népi demokrácia átmenet a szocializmus felé és annak a társadalompolitikai rendszernek a neve, amelyben a hatalom már szocialista, de a termelőeszközök még magántulajdonban vannak.” „A demokrácia népuralmat jelent – mondta Buza László – felesleges elé tenni „a népi” jelzőt. Ha a jogalkotók mégis odatették, bizonyosan okuk volt rá. Ez azonban már politikai kérdés, nem tartozik rá, jogászokra.” – A Bolyai Egyetem Közgazdaságtudományi és Szociológiai katedráin okozott némi nyüzsgést az alkotmányváltozás, de másfelé mintha észre sem vették volna. Csak a következő hónapok eseményeiből lehetett visszakövetkeztetni *a hatalomváltozás fontos tényére*.

A bolsevik proletárdiktatúra, a Gyűlölet politikai rendszere nagyon is megfontolt következetességgel, ellenállhatatlan erővel, tervszerűen fejlesztette önmagát Középeurópa országai fölé. Úgy rendeltetett, hogy vidékünkön a bolsevizálás első áldozata a Dobai család legyen: 1948. február 13-án este, éppen Bálint estéjén, a nagyváradi Állambiztonsági Hatóság, a *Securitate*, a szatmári kirendeltség embereivel kiszállt Ákosra, Dobai Bálint házához, és „zsidó vagyon rejtegetése” vádjával letartóztatták, és ott, saját lakásában, azonnal vallatóra is fogták. Mivel a vallatott semmiféle zsidó vagyonról nem tudott, tehát semmit sem mondott, véresre verték, reggelig „vallatták”, azután a szatmári *Securitate*-ra vitték. Másnap délután – minden vármegyei, sőt országos befolyású személyiség közbenjárására – szabadlára helyezték, és amikor én Kolozsvárról Ákosra érkeztem, akkor érkezett Édesapám is haza Szatmárról. Sebei még Szatmáron orvosi kezelést kaptak, itthon csak ágyba fektetni kellett. Csak néhány napot kellett feküdnie, azután lábadozott, gyengélkedett hónapokig, és végül, 1949. január 12-én, „sikeres”, de elkésett agytályog műtét után meghalt.

Ügyvédünk, Fischer József reklamációjára a *Securitate* csak annyit felelt, hogy „sajnálatos tévedés történt”. Annyit tehettem én, hogy azonnal Váradra utaztam Elekes Tamás diákkori cserkész barátunkhoz, akiről hallottuk, hogy a politikai rendőrség tagja lett, azaz szekus. Megerősítette az ügyvéd állítását: keserűen mondta, hogy ez a „sajnos tévedés történt” kitűnően bevált módszer a nép megfélemlítésére: Ha a szegénység igazsága érdekében egy közismert

csaló, kizsákmányoló, népnyúzó burzsuj ellen indul eljárás, akkor ezt a lakosság megérti és helyesli is. De ha egy köztisztelőben álló, becsületes, ártatlan embert támadnak, akkor már mindenki ellene szegül. Ha pedig „tévedés történt” senki sem érti, miért lehetséges ez az eljárás, és mert nincsen folytatása, de bármikor bárki ellen lehet, rettegés tölti el az egész társadalmat. – Bizony a későbbi évtizedek alatt, sok példáját láttuk a nyilvánvalóan erkölcsellenes, igazságtalan, de éppen ezért félelemkeltő és szándékosan alkalmazott hatósági intézkedéseknek. Igen, az ártatlanok szándékos büntetése, kínzása, kényszermunkára vitele, megölése a Gyűlölet uralmának kedvelt eszköze. És *osztályharc* címén – lehet-e ártatlanabb az ember, mint a saját származása ügyében? – félévszázadon át kínoztak több száz millió embert a Földön – az Emberi Jogok Kartájának elfogadása és ratifikálása után.

Izrael állam megalakulása

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1947. november 29-i határozatával felosztotta Palesztina területét a zsidók és az arabok között. A Biztonsági Tanács kötelező erőre emelte a közgyűlési határozatot, és 1948. május 14-én megalakulhatott a zsidók régóta várt nemzeti otthona, *Izrael állam*. Az Buza László Intézet örömmel fogadta a hírt. Nemcsak azért, mert Professzorunknak *a nemzetközi végrehajtó hatalom megszervezésére* vonatkozó várakozását igazolta, és nemcsak azért, mert a nagyon is akuttá lett zsidókérdés megoldását jelentette, hanem azért is, mert az egész erdélyi magyar értelmiség őszinte szívvel osztozott a zsidóság örömeiben. Meglepetést nem okozott az esemény, hiszen már évek óta foglalkoztatta a világ közvéleményét, és az utolsó hónapokban már a részleteit is mindenütt megvitaták. Nemcsak az Intézetben, de a lakásomon találkozó baráti társaságban is egyedül maradtam a *területfelosztás kivitelének módja* feletti aggodalmammal: A sakktábla-szerű területrészeknek a gyakorlatban lehetetlen az egymással való kapcsolatuk. Ez pedig csak a zsidók és arabok egymással vívandó háborújával oldható meg. Lehet, hogy a Biztonsági Tanács *szándékosan bízza* a határok helyszínen való kijelölését a felek közötti katonai mérkőzés *győztesére*, de számomra ez kockázatos és aggodalmas. Az új állam nevét – különösen református egyházi körökben – már szélteben vitatták. Én idős Abodi Nagy Géza professzor véleményét tettem magamévá, mi szerint az Izrael elnevezés Krisztus Egyházát jelenti, ezért nem viselheti azt a Krisztust tagadók országa. A másik oldalt *László Dezső* kolozsvári lelkész képviselte: Az Izrael elnevezés olyan súlyos *erkölcsi kötelezettséget* ró a zsidók államára, hogy örvendennünk kell, ha azt vállalja az új állam.

Tudomásul kellett vennünk mindnyájunknak, erdélyi magyaroknak, minden magyarnak és minden európai népnek és nemzetnek, *hogy a zsidó nem magyar*, nem német, nem román vagy egyéb efféle, *hanem más nemzet*. *Nem egészen olyan, mint más nemzet, hogy pontosan milyen* – nemzetiség, etnikum, felekezet, tradíció, kultúra, civilizáció, jogközösség, érdekközösség, társadalmi szolidaritás vagy mindezek részbeni együttese –, azt egyelőre ők maguk sem tudják. Majd kiderül ez is, és az is, hogy kik és milyen mértékben tartoznak hozzájuk. Semmi befolyása nincs ezekre egyetlen más nemzetnek sem, mint ahogyan arra sincs befolyása senki kívülállónak, *hogy a zsidók egyénileg vagy együttesen, hogy viszonyuljanak hozzájuk*.

A református egyház új Statútuma

A népköztársasági alkotmány átrendezte a vallásfelekezeteknek az államhoz való viszonyát. Ehhez kellett a romániai református egyháznak is igazodnia, új egyházi törvénykönyvet, statútumot kellett alkotni. Buza László az egyházkerület ügyésze volt, az ő hatáskörébe tartozott a törvényhozás. Különben is kedves tárgya volt az egyházjog, fiatalabb korában az egyetemen

is előadta, és 1945-ben is reá maradt ennek a stúdiumnak egyetemi előadása. Engem is magával ragadott, és későbbi életemre is elkötelezett egyházjogi előadásaival. Kifejtette volt, hogy az európainak nevezett jogrend nem egyéb, mint a Római Katolikus Egyház *Codex Iuris Canonici*-je általános államjogra vonatkozó része, hiszen a hajdani keresztyén nemzetközösség, a *Confoederatio Christiana Barbarorum* a római egyház alkotása volt. A nyugati egyház egységének felbomlása után létesült *Európai Jogközösség* pedig a középkori nyugati egyház jogutóda. Az európai jogtudomány is a nyugati egyházon átörökölt hajdani római jognak az európai népek ősi vérségi jogrendjével való szimbiózisából született. 1948 tavaszán az én segítségemet is igénybe vette Professzorom – a régebbi magyar református egyházi törvények és az azokra vonatkozó irodalom jegyzetelése és a gépírási munkák elvégzésével – az új statútum megfogalmazásában. *Juhász István* – az Erdélyi Tudományos Intézet tanára, újonnan kinevezett teológiai professzor – hozta-vitte intézetünk és az Egyházkerület között a tudományos anyagot. Mintegy véletlenül, magam is ott voltam a belvárosi parókián, *László Dezsőnél*, amelyen Buza László javaslatára Martonossy György főgondnok, Imre Lajos, Juhász István hozzájárulásával eldöntötték, hogy – nehogy előmozdítsák a Magyar Református Egyház egységének felbomlását – egészében elfogadják az anyaországi egyházrész törvénykönyvét Erdély területére alkalmazva. Egyetlen ponton módosítottak: minden egyházi tisztségre való jelölés feltételül a presbiterséget állították. Elvben hozzájárultak – ezt a Zsinatnak is ajánlották – a Bethlen Gábor alapította Teológiai Fakultásnak más protestáns felekezeti lelkészek képzésével való kibővítéséhez, és az állammal való ez irányú tárgyalások folytatásával megbízták Juhász Istvánt. – Ilyen módon el is készült a református egyház statútuma.

Különben, egyházi vezetőink tele voltak aggodalommal az Egyház jövője tekintetében. Akkor már világosan látszott, beszélte is mindenki, akit érdekelt, hogy a társadalmi kényszerhatalom *vallásellenes támadása nem a klérus, nem a papság ellen irányul* – mint ahogyan mindenki várta volna –, *hanem az egyház hívő tagjai ellen közvetlenül: a hívek egyházi aktivitását fogják tilalmazni* – a metaszakrális tevékenységet, a társadalmi hitbuzgalmi, kegyességi mozgalmakat, a keresztyén művelődési, népjóléti, és szeretetszolgálatot –, és korlátok közé szorítják a hitoktatást. Az ortodoxokat ez egyáltalán nem érinti, hiszen ott eddig sem volt efféle tevékenység. A katolikus egyház munkáját eddig is hivatásos papok és szerzetesek látták el, tehát ők is könnyen elfogadhatják az ateista világhatalom rendjét. Viszont mi, protestánsok – különösen *mi, presbiteriánusok* – kapjuk majd az egyesült vallásellenes offenzívát. Valószínű, a hitellenes harc sikere érdekében számolták fel a második világháborúban a legerősebb protestáns hatalmat, *Poroszországot*, és a balti, valamint észak-német államokat. Sajnos, Hollandia, Nagy-Britannia és a skandináv országok egyházait a *pénz hatalma* máris a hitellenes oldalra csábította, vagy közönyössé tette. A katolikusok, szegények, csak szervezetenként erősek annyira amennyire, de szellemi, művelődési tekintetben versenyképtelenek.

7. A Buza László Intézet alkonya és megszűnése

Szepessy Tibor, a zsidó-katolikus kommunista

1948 tavaszán egy-két nap – talán katona ügyeimet kellett rendeznem – hiányoztam az Intézetből. Amikor a következő reggel bementem, dolgozó szobánk nagy íróasztalánál Varga László helyén egy ismeretlen fiatalember ült. Azelőtt este vacsoránál Varga László mondta volt, hogy dékáni parancs kitiltotta az Intézetből, de azt nem tudta, hogy ilyen szaporán a pótlásáról is gondoskodnak. Az érkező Professzor azután bemutatta az új munkatársat: Szepessy Tibor úr fog ezután nálunk dolgozni Varga úr helyett – mondta – legyen szíves, vezesse be munkájába! – és bement dolgozó szobájába. Zavartan néztem íróasztalom mellől a kellemes külsejű barna fiúra, mert nem tudtam, hogy kezdjem vele az ismerkedést. Ő azonban nagyon magabiztosan, kicsit kaján, cinikus öngúnnal mutatkozott be: „én vagyok a beépített kém, aki tudósítom majd az illetékeseket a Buza László Intézetben történekről”. Különben első éves joghallgató vagyok, de már gazdag tapasztalataim vannak a szakmában, mert a gimnáziumban én voltam *Buzás Gerő* hittanár informátora az osztályunkból. A miséken én írtam fel a beszélgető, vagy nem rendesen viselkedő osztálytársaim nevét és jelentettem a lelki atyának. Itt, persze, más a helyzet, más a feladat, és igyekezni fogok eleget tenni minden elvárásnak. – Csak most, ezzel a katolikus fiúval beszélgetve, kezdtem észrevenni, milyen keveset tudok a mellettünk élő más felekezetűek életéről. Erdélyi neveltetésű voltam, és nekünk nem illett a más felekezetűek dolgaival foglalkozni. Voltak más vallású társaink, barátaink, szomszédaink, azok elmondtak a dolgaikról annyit, amennyit jónak láttak, de kérdezősködni nem illett. Rémllett, hogy Buzás Gerőről is hallottam pár évvel korábban, hogy volt egy katolikus paptanár, akinek valami csúnya botránya volt növendékeivel kapcsolatosan, de részleteket nem tudtam. Most is az általánosságoknál maradtunk. Megtudtam, hogy az *Eckstein* régi kolozsvári zsidó család még a Tibor gyermekkorában katolizált, és a fiúnak olyan komoly vallásos nevelést adtak, hogy az egyenesen papnak készült. Csak a Buzás Gerő botránya és a szovjet megszállás beállta miatt változtatott életcélt. Szívesen és részletesen, napokon és heteken át beszélt a kolozsvári Piarista Gimnázium életéről, az iskola nevezetes tanáiról, *Denderléről*, *Szánthóról* és a főcserkész *Puskás tanár úrról*, valamint a kolozsvári katolikus úri társaságról – ha megerőltetem az emlékezetemet – Boga Alajosról, Bartha Ignácról, György Lajosról, valamint az Óvári és a Balogh családról, különösen részletezve a Balogh leánynak *Bónis György* professzorral kötött házasságát és annak érdekes részleteit. Persze, gyakran említésre került *Márton Áron püspök* neve is sokféle vonatkozásban. Szepessy úr beszélt el nekem a Bolyai Egyetem történetének katolikus változatát, mi szerint Márton Áronnak oroszlánrésze volt az egyetem alapításában, mindent megtett érte, ő adta át, például, a *Marianum* épületét az egyetemnek. Ezért sikerült a Bolyai Egyetemre csaknem kizárólag katolikus tanárokat kineveztetni. Érdekes, hogy a Püspök pártolta a kommunista tanárok kinevezését, ha azok katolikusok voltak – ez volt a Demeter dékán esete is –, de a szabadkőműves és protestáns tanárok kinevezését minden erejével akadályozta – mondta Szepessy úr. Mindez nagyban összecsengett azzal, amit később a börtönben Venczel Józseftől és Dávid Lászlótól hallottam. 1948-ban azonban engem mindez kevéssé érdekelt, mert számomra rokonszenvesek voltak – Demeter kivételével – a katolikus tanárok.

A sokszor megszakított, hosszú beszélgetések során többször is szembesültünk Szepessy úr *apostláziájának* tényével, azzal, hogy hívő katolikusból MELSZ-ita – Marx–Engelsz–Lenin–Sztálin ideológiájának híve – lett, de tapintatosan elmentünk mellette. Végül mégis szóvá tettem, és akkor Szepessy úr nagyon komolyan mondta: nem vagyok én hitehagyó, hanem egyszerűen csak *fejlődőképes* vagyok. Magamévá teszem, amire tanítanak – előbb a papok, azután a marxisták –, és mindig annak megfelelően, *őszintén beszélek és az elvárások szerint viselkedem, cselekszem, úgy ahogyan kell*. Marx Károly is őszintén talmudita volt gyerekkorában, azután őszintén volt evangélikus filozófus – csak véletlenül múltott, hogy nem kapta meg a berlini egyetem evangélikus dogmatika katedráját –, azután őszintén lett szocialista közgazdász, őszintén fogalmazta a Kommunista Kiáltványt, és minden tudását beleadva írta a Tőkét. Mindent, ahogyan és amikor kellett. És a továbbiakban már emberileg, köznapi nyelven beszéltük a legkényesebb ideológiai témákat is. Hallottunk mi már ezekről nagyon is sokat, hiszen évek óta ezt harsogta az egész sajtó, minden szónoklat és előadás, én is vizsgáztam már Jordákytól történelmi materializmusból és marxista ideológiából. Rámenős politikai pártagitációja miatt azonban idegennek és ellenségesnek éreztem az egész ismeretanyagot, ahogyan azonban Szepessy úr, a kezdő pártiskolás mondta el nekem, az nagyon is tetszett. Még érdekes és olvasmányos ideológia-történeti könyveket is hozott nekem: Marx Károly életrajzát, Menger Antal marxista alkotmánytanát és másokat. Szívesen olvastam ezeket, részletesen meg is beszéltem Szepessy úrral, és nagyon sokat tanultam belőlük. Ha tovább tartott volna a Szepessy úrral való kapcsolat, talán egészen feloldódott volna bennem az a *gyanakvás és idegenkedés*, amely – mint minden magyar értelmiségiben, bennem is élt – a kommunizmussal volt kapcsolatos.

Nem is igen volt időm ilyen ismeretterjesztési dolgokkal foglalkozni, mert a doktori értekezésem megírására kellett fordítanom minden erőmet. A nemzetközi bíraskodásról évek alatt olyan sok forrásmunkát olvastam át, annyi töméntelen jegyzetet halmoztam fel, hogy a *Professzorom* szigorúan megtiltotta a további gyűjtést, és nemcsak utasított az anyag rendszerezésére, értekezésem fogalmazására, hanem naponta ellenőrizte is munkámat. Szükségem is volt a segítségére, mert valósággal fulladoztam az adattömegben. Buza László aztán kihagyta velem a témák háromnegyedét a hozzá tartozó sok száz oldalas szöveggel együtt, mondván, hogy „tanulja meg, egy dolgozatba szigorúan csak a címében jelzett kérdéssel szabad foglalkozni! *A tudomány az ismeretek rendszere, nem pedig tömege.*” A félretett anyagot azután a nemzetközi bíróságokra, később megírandó 7-8 témára csoportosítottuk. Így vitte el, és égette el a Securitate letartóztatásom után 1957-ben, az azutáni esztendőik intenzív munkájával összegyűjtött tudományos anyagommal együtt. Doktori dolgozatom idejében el is készült úgy, hogy azt Buza László még Magyarországra távozása előtt elbírálhatta és elfogadhatta.

Foglalkoznom kell az erdélyi magyarság *felekezeti kérdéseivel* is, amelyekkel Szepessy Tibor útján kerültem közelebbi kapcsolatba. Már említettem volt a FIKE-vel kapcsolatosan a *református túlsúly* problémáját, és vele szemben – vagy talán párhuzamosan – *mintha* katolikus állásfoglalás tűnt volna néha elő. Mivel sem a FIKE-ben, a Buza László Intézetben pedig még kevésbé voltak beszéd tárgyak a felekezeti különbségek – ha mégis előkerültek, mindig a feltétlen pozitív viszonyulásunk volt a jellemző –, mostanig mind halogattam a kérdés tárgyalását.

Amikor 1945 végén, mi itt Erdélyben *Mindszenty József* bíboros-prímás-esztergomi érsek politikai fellépéséről hallottunk, annak *bizarr komikuma* miatt, tréfára vettük a dolgot: „*Első Zászlós úr*”, hitelesebben: „*Der Erste Bannerherr*” – Ki a második és harmadik? És mikor lesznek hadnagyok a zászlósokból? Kitől veszi át, és hogyan gyakorolja majd a *nem létező királyság* főhatalmát? Ép elmével el lehet-e olyat várni Sztálin elvtárstól, hogy a Vörös Hadsereg Magyarország feletti győzelmét a Habsburg Monarchia restaurálására fordítaná? *Buza László* kitért a hozzá intézett kérdésekre adandó válasz előtt: „Jogászként nem foglalkozhatok sem politikai, sem felekezeti kérdésekkel. Kérdezzék meg a katolikus alkotmánytörténész *Bónis György* professzor urat.” Az uralkodói teendőinek ellátásában akadályozott király ilyen helyettesítéséről nem tudok – mondta Bónis. Különben a *banderialis hadrendszer* a 14. és 15. században volt nálunk szokásos, 1459-ben végleg felváltotta a *telekkatonaság* intézménye. Azóta a „banderialis úr, zászlósúr” kifejezés *csak alkotmányos hatáskör nélküli címként* fordul elő itt-ott. Hogy a Frank Birodalomban kik és miként gyakorolták a bannerherr-i méltóságot 1000 évvel előttünk, annak nagyon csekély a fontossága. Viszont az Európát alkotó *Confoederatio Christiana* országai között a *Római Egyház* által gyakorolt *legislatio*, a törvényhozás közös volta szolgált kapcsolatul: Róma Püspöke, mint *Pontifex Maximus*, Legfőbb Hídepítő, az Egyház Hídján hozza le – ezért legiszlátor, azaz törvényhozó – Krisztus törvényét a Földre. Ezt továbbítja Európa minden nemzetéhez a keresztyén királyok mellé szervezett, az Egyház püspökeiből álló Királyi Tanács, hogy az uralkodó gondoskodhasson arról, hogy érvényesüljenek az országban a Megváltó életszabályai. Egyrészt kényszerhatalmi szankciókkal szavatolva *országos törvénné* legyenek, másrészt a tanítás és nevelés által minden hívő lélekbe a természetes ösztönök kiegészítésére *erkölcsi szabályként* beépüljenek. Mindszenty József azonban – mint erről később részletesen értesültünk -, nem a középkori, hanem az újkori jezsuita király-helyettes primások politikai tevékenységét akarta folytatni, amelynek tárgyalásával a Buza László Intézet nem foglalkozott.

Buza László távozása

1948 júniusában lejárt Buza László professzornak a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemmel kötött munkaszerződése. A román bolsevik diktatúra intézkedései folytán 1948 tavaszán már amúgy is leszűkült az Intézet aktivitása. Már semmi sem volt a hajdani látogatók érdeklődők nyüzsgéséből, csak a vizsgázó hallgatók nyitották ránk az ajtót. A külső helyiségben ketten ültünk Szepessy úrral, a belső dolgozószobában egyedül a Professzor. Gyakran kellett bemennem doktori értekezésem egyes kérdéseinek a tisztázására és egyéb hivatalos és nem hivatalos ügy megbeszélésére. Előbb csak a régi szokásoknak megfelelően állva, protokolláris körülmények között beszélgettünk, azután mind gyakrabban leültetett, majd órákig „társalogtunk”, végül pedig meghívott délutánra a lakására is. Társalgásnak, beszélgetésnek nem igen lehetett nevezni, ami közöttünk történt, mert én nagyon ritkán kérdeztem valamit, amelyre a Professzor részletesen felelt. Előbb csak tudományos problémák, azután közérdekű kérdések, végül egészen személyes ügyek is sorra kerültek. Sok érdekes epizódját mondta el életének, pályafutásának és meglehetősen bizalmas keserűséggel családja 1944-es tragédiáját. Jövendő terveiről csak annyit mondhatott, hogy visszamegy szegedi katedrájára, és minden erejét a *tiszta jogtudomány* – főként a politikamentességet illetve a „tisztaság” jelzővel, de a „jogbölcselet ingoványának az elkerülését” is – művelésének a folytatására fordítja, illetve ennek a nagyon kedvezőtlen politikai helyzetben való fenntartását

tartja kötelességének, és engem is erre buzdított. „Hivatása gyakorlásához – folytatta Mesterem rólam szólva – mindent megkap majd az Anyaországban, amit itt hagy, ha maga is kijön, de az erdélyi Egyházat, a Farkas utcai gyülekezeti közösséget, a Belvárosi Bibliakört és a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesületet, amelyben megkapta *oktató munkája társadalmi visszhangját*, nagyon fogja majd hiányolni odaát.”

Jövendő sorsom felől is különösen aggódott Buza László – mint mondta – nemcsak személyem iránti rokonszenvből, hanem azért is, mert nyolcévi kolozsvári munkásságának én maradtam egyedüli reménybeli folytatója. Arra a kérdésemre, hogy mit tanácsol nekem: menjek-e Magyarországra, esetleg Nyugatra vagy maradjak Erdélyben? – nagyon komolyan felelte: *„nem tanácsolhatom, hogy Erdélyben maradjon, mert itt a többszörösen ellenséges idegen uralom alatt lehetetlenül nehéz élet vár magára. Ha eljön, akár Magyarországon, akár Nyugaton, lesz annyi befolyásom, hogy tudományos pályán, vagy a külügyi szolgálatban fejlődési és előhaladási lehetőséget nyissak maga előtt. De gondolja meg, ha maga is, a még Erdélyben maradt egyedüli közjogász is elmegy, senki sem lesz itt, aki az erdélyi magyarság jogos igényeit képes lesz írásba foglalni majd, ha valamikor erre lehetőséget ad a történelem.”*

Hogy én az Erdélyben maradás mellett döntöttem, minden igyekezetét arra fordította Buza László, hogy számomra, vagy inkább eljövendő szolgálatom számára támogatókat szerezzen. A későbbi évtizedek alatt szereztem tudomást az erdélyi közélet legkülönbözőbb személyiségeitől Buza Lászlónak az én érdekemben kifejtett tevékenységéről. Akkor csak levéllel vagy valamilyen ürüggyel küldött el ismeretségekötés céljából az erdélyi magyar társadalom befolyásos személyiségeihez, jogászokhoz, egyháziakhoz, szabadkőművesekhez. Bár az akkori „befolyások” a következő nehéz időkben elolvadtak, azután pedig hordozóik is elhaltak, a Buza László által annak idején irányomban támasztott jóindulat gyümölcseit még az 1980-as években is éreztem. Bizony, nagyon nagy szükségem volt reá nekem is, családomnak is a börtön utáni rettenetes üldöztetésünk idején.

Az erdélyiség varázsa

Nagyon nagy segítséget jelentett későbbi nehéz életpályámon az, amelyet a Buza László kolozsvári társadalmi kapcsolatainak reám örökítésével kaptam volt. De minden társadalmi előny értékét messze felülmúlta az a *tanítás*, amelyből erkölcsi erőt merítettem a nehéz körülmények közötti helytálláshoz: elmesélte, hogyan lett *az erdélyi szellem elkötelezett szerelmese*. Hogy mi az „erdélyi szellem”, annak a meghatározása még Ravasz Lászlónak sem sikerült – mondta Buza László –, hogy sikerülne nekem? Érzelmünk tárgyát mi magunk, illetve képzeletünk alkotja, és bár egész életünkben rabságában tarthat, értelmünk számára megfoghatatlan marad. És elmesélte, hogy ő hogyan találkozott volt vele. Érettségiző diák volt Sárospatakon, ahol édesapja kollégiumi tanár volt. Olyan nagy volt a „haladó” kolozsvári egyetem híre, hogy az ország minden ambiciózus diákja ide vágyott. Terepszemléül jó alkalomnak ígérkezett Fadrusz János Mátyás király szobrának a 1902-i felavatása. Mi, Pataki diákok is elutaztunk Kolozsvárra, hogy az ünnepségeken a „*svarcgelb szoldateszka*” ellen tüntessünk. Botrányba is fullasztottuk a Gotterhalte hangjai, a készenlétben álló lovasrendőrség vert szét bennünket, végigkardlapozva a hátunkat. Édesapám református kollégiumi tanár barátjánál voltam megszállva, aki elégedetten nyugtázta a történeteket. Ezt nagyon jól csináltátok László öcsém – mondta a bácsi –, most már aztán vége a *svarcgelb szoldateszka*nak! Meghökkenve néztem rá, és megkérdeztem, a Bácsi talán nem akar tőle szabadulni? Én bizony

szívesen szabadulnék – felelte –, de előbb tudni szeretném, mit kapunk helyette? Ki fogja majd megvédeni az ország külső és belső rendjét és biztonságát a svarcgelbek helyett? A magyar fiatal, Te sem, más sem hajlandó a gotterháltés császár szolgálatára, csak ez a Monarchia tízféle népéből összeverődött társaság. Ezek osztrák, cseh, horvát, szerb, tót, vend kispolgár és falusi családok fiai. Számukra a k.u.k. hadsereg a társadalmi érvényesülés lehetősége. Igaz, hogy a zsold nagyon sovány, de ott van a szép egyenruha és a parádékon való látványos szereplés. Szüleik és rokonaik mind eldicsekedhetnek velük, ezért vállalják, a magyarok pedig ezért nem állnak be a császár katonájának, vagy diplomatájának, mert elégük volt a hajdani „két pogány közt egy hazáért” alternatívából. Hogy a közös hadseregben csak a kényszerrel besorozott közlegények a magyarok, mert altiszt vagy tiszt egyetlen magyar sem akar lenni, ez az eredmény. Ha pedig ti ezt a közös hadsereget is eltávolítjátok, akkor ázsiai vagy afrikai zsoldosok fogják majd a közrendet fenntartani dicsőségesen uralkodó Igazságos Mátyás szobrának a felavatásán. – Számomra nem volt meglepő a komoly kolozsvári tanár beszéde, mert nálunk, az Anyaországban is így beszéltek az idősebbek. Meglepetés volt viszont erdélyi diáktársaink viszonyulása, mert az ő véleményük is megegyezett az apáikéval. Nálunk, és akkor egész Nyugat-Európában a fiatalság a legális törvényhozás működését megbénító *obstrukciós ellenzéki* hatása alatt állott, szívvel-lélekkel és minden eszközzel *szolgált a maga pártját* az ellenpárttal szemben. A kolozsvári diákok – később magam is az voltam – nemcsak, hogy kacagtak az *obstrukciós pártokrácia* sületlenségein, de jóformán nem is ismerték a magyar parlamenti pártokat sem. Az országos politika mindennapi kérdései iránt sem mutattak érdeklődést mondván, hogy „az a mágnások dolga, nekik van hozzá idejük és pénzük, azért kapták volt a birtokaikat”, nekünk viszont *dolgoznunk kell*, mindenkinek a maga helyén el kell végeznie a közös feladatokból a reá eső részt. Az erdélyi ember – lehet bár ő maga *kálvinista kuruc* – nemcsak elnézi és megtűri, hanem még esetenként szükségesnek is tartja, hogy *a másik katolikus labanc lehet*, vagy egyéb. *Őszintén* mindenki csak a saját meggyőződése szerint viszonyulhat a világ adottságaihoz, szűkebb környezete, családja, hivatása, munkája, lakóhelye és minden más természeti és társadalmi adottság befolyása alatt. Viták előzik meg a közös cél megvalósítása felé való elindulást, de *a cselekvés együttesen történik*. Az országos politika emberéleten túlnyúló folyamat, amelyet a történelem, azaz Isten, a történelem ura határoz meg. Azt a mindenkori ember csak tudomásul veszi, hogy igazodhassék hozzá. Szokták ezt a magatartást *erdélyi arisztokratizmusnak* is nevezni – folytatta Buza László –, mert az arisztokratizmus Erdélyben nemcsak „a kiválóak uralmán” nyugvó politikai rendszert jelenti, hanem a *közgondolkodás tömegfelettségét* is, illetve annak az *igényét*. Erdélyben vitatkoznak ugyan a különböző meggyőződésűek, de nem veszekszenek még a politikai elvek felett sem – ismételte meg Professzorom. Ha ugyanis a távlati céljaik azonosak, akkor *megvalósításuk módjai* felett nincs miért vitatkozni. Mindnyájan ismerjük, hogy az 1918-19-es magyarországi álforradalmak *országpusztító divergenciája után*, hogyan született meg a *konvergens nemzeti célokra irányuló politikai egység*. Nem véletlen, hogy három erdélyi arisztokrata: Bánffy Miklós, Bethlen István és Teleki Pál, akik *egyéni*leg lehettek középszerűek, erdélyiesen egyesített akaratuk erősebb volt másokénál, tevékenységük eredményessége ezért sokkal hatékonyabb. Erdélyben ugyanis a nemzeti egységből nem zárják ki sem a proletárt, sem a mágnást, de egyenesen szükségesnek tartják minden vallási és politikai szekta jelenlétét. Nem véletlen, hogy 1848-ban a *református Wesselényi Miklós* állította a Magyarországgal való unió feltételül az *unitárius felekezet egyenjogúsítását*. És: a Trianon utáni erdélyi magyar

közéletben ott volt a helye az ezeréves történelmi hagyományok, a szentistváni gondolat, az erdélyi historizmus szolgálata mellett a baloldali zsidó sajtónak is.

Nyilvánvaló, hogy az *erdélyi szellem* legismertebb, világtörténelmi jelentőségű alkotása – ahogyan Maga nevezi – *Erdély Hét Szabadság Alkotmánya*. Bár Balogh Artúr állítása szerint ezt nem az erdélyiek zsenialitása, hanem *a történelmi szükségszerűség* hozta létre, megtartása, az erdélyi társadalomban ma is érvényesülő világnézeti és életközösségi békés egymásmellettsége erdélyi érdem.

Beszélgetéseinkben, jobban mondva: Buza László nekem szóló oktatásaiban, többször is vissza-visszatért az erdélyi örökséget megőrző és továbbépítő „*a kolozsvári bölcséleti iskola*” – illetve az egyesek által annak nevezett erdélyi értelmiségi csoport – művelődéstörténeti jelentőségére. Itt hozakodtam elő régi kérdésemmel, és átadtam a Professzornak „*a kolozsvári bölcséleti iskolához*” általam feltételezett tartozók névsorát: Böhm Károly, Apáthy István, Hógyes Endre, Varga Zsigmond, Gidófalvy István, Kosutány Ignác, Jászi Oszkár, Kolosváry Bálint, Ecken Sándor, Balogh Artúr, Buza László, Ravasz László, Somló Bódog, Torma Zsófia, Bartók György, Szabó Dezső, Teleki Pál, Makkai Sándor, Bánffy Miklós, Tavaszgy Sándor, Imre Lajos, Kós Károly, Konopi Kálmán, Szász Pál, Bíró Vencel, Tamási Áron, Wass Albert, Nagy Géza, Kádár Imre, Személyi Kálmán, Kelemen Lajos, Xantus János, és még nagyon sok más erdélyi alkotó, gondolkodó nevét tartalmazta. – László Gyulát, a kiváló régész-esztétát miért hagyta ki, aki ásatásaival materiális hitelt adott a bibliai társadalomszemléletnek? – kérdezte Professzorom, miután átfutotta az irományt. Miután még egyszer figyelmesen elolvasta a névsort, rövid gondolkozás után, nagyon komolyan folytatta: „Nyilvánvaló tény, hogy amíg az egész világ szaktudásai mind vitában állottak az *idealizmus* és *materializmus* kérdései felett – és a viták folytán született egymással harcoló végül világháborúkká szélesedő diszkordiába és divergenciába szorultak –, az erdélyiek megtalálták a tudományoknak, az ismeretek rendszerezésének *békés, építő módját*. Azonban még neve sincs ennek az erdélyi tudomány szemléletnek, mert a nagy ismerettömeg rendszerezése jóformán még el sem kezdődött. László Dezső barátom foglalkozik vele. Ő nem találja szabatosnak a tudományelméletek értékeinek *paritásos érvényességét*, hanem Horváth Barna véleményéhez csatlakozva *tudományelméleti szinopszisnak* vagy *parallel heteronómiának* mondja, arra utalva, hogy minden kutatási terület megőrzi tárgyának természeti törvényeit. És lesznek még elegenden mások is, akik ezzel foglalkoznak majd. Maga maradjon meg a jognál, ne foglalkozzék semmi körülmények között sem politikával, sem filozófiával, csak joggal, mert hosszú idegen megszállás, nehéz megpróbáltatások várnak mindnyájunkra. Elveszhet majd az emberiség szellemi értékeinek nagy része, de én hiszem, hogy *a jog, Isten kegyelmes akaratából megmarad!*

Ezt mondtam másik két kiváló tanítványomnak – mindkettő méltán nagy hírű tudós – *Szabó Józsefnek* és *Bibó Istvánnak* is, de ők nem hallgattak reám. Szabó Józsefet börtönbe vitte a politika, Bibó István zseniális dialektikája pedig profanizálódik a bulvár szópiac válságtömegében. Magát tanítványaim közül *kiváló jogásznak tartom*, a jogtudományban maradandó értéket alkothat. A politika viszont szennyes dolog, az nem való magának, nem való puritán embernek. Különben is a politika a *hatalomszerzés és hatalomgyakorlás* tevékenysége, de hol van most erdélyi magyar ember számára, *de bármilyen nemzethez tartozó becsületes ember számára megszerezhető és gyakorolható hatalom?* A bölcsélet pedig még az első

szentenciáig sem juthat, mert a mai világban azt is egy félművelt diktátor, vagy diktátor jelölt fogja kimondani helyette. Tudom, azt kérdi, hol van az a megmaradni remélt létező jog, amikor a most uralkodó legerősebb társadalmi hatalom szerint *az alapvető emberi jogok* számítanak az egész jogrend alapjául, de azok ott maradtak *megfogalmazatlanul*, az ENSZ Alapokmányában? *Nagyon halványan, nagyon vékonyan, de ott vannak az Alapokmányban* – vagy tud valami más követendő utat a társadalom számára? Az én ősapám annak idején – folytatta Mesterem – végigharcolta a kuruc háborút, és csak Majténynál tette le a fegyvert. Hazament volna heves megyei családi birtokára, ha azt rokonai a nagypapa halála után, még a háború kezdetén el nem adták volna megtámadhatatlan jogi formák tiszteletben tartásával a *Neoacquistica Commissio* valamelyik hivatalnokának. Zemplén megyei rokonainál húzta meg magát, és leszármazottai ott éltek azóta a vagyontalan megyei nemesek nehéz életét. A Szatmári Béke ugyanis a közhatalom minden gyakorolni érdemes területét – a hadügyet, külügyet, pénzügyet, minden gazdasági tevékenység ellenőrzését – a császár-királynak adta, a *nemesség számára rezervátumként*, mintegy alkotmány-anakronisztikum számára a közhatalomból *csak az elvben létező vármegyei autonómiát hagyta*. A művelődés területén pedig a protestáns egyház maradt meg csak a nép számára. Ez bizony még a mostani Emberi Jogoknál is kevesebb, *de ez volt és az övék volt*, ezt vállalták, ezt gyakorolták. És ebből a csökevényből regenerálódott az ezeréves magyar közhatalmi rendszer úgy, hogy 1867-ben – Ausztriával felestársban – európai nagyhatalommá legyen. Ha a mostani nemzedék megbecsüli, megőrzi, ápolja és gondozza a jognak ezt a pislákoló csira-életét a jövő emberiség valóban félelem nélkül, békében és biztonságban élhet majd!

Vajon, Buza László nemcsak jogtudós, hanem *próféta is lett volna*?

A pártosság politikai győzelme

A Buza László Intézet valójában, jogi, társadalmi szervezetként nem működött soha, mert csak a kiváló kolozsvári jogtudós és puritán keresztyén személyiség *legendás hírnevéből született* és létezett ez az Intézet is és munkaközössége is. Ameddig az erdélyi magyarság *remélhette, mert minden áron remélni akarta*, hogy a Professzor és „Intézete” majd megszabadítja az idegen uralom alól, addig a közvéleményben is tündökölt a hírneve. Amint azonban a világpolitikai események sorra lehervasztották az erdélyiek reményeit, úgy foszlott szét a hírnév is, a tekintély is. Az 1946. május 8-i párizsi külügyminiszeri határozat már leszállította a fellegekből az erdélyiek reményeit, de földi viszonyok között tovább élt 1947 februárjáig és szeptemberéig, a békeszerződés aláírásáig, illetve remélt hatályba lépéséig. De, ahogy a szovjet megszállás megszűnése helyett egész Középeurópában sorra születtek *a szovjet főhatalmat állandósító vazallus alkotmányok*, már minden remény elveszett nemcsak emberi intézményben és személyben, de magában a *jogban is*. Az új alkotmányok ugyanis készen érkeztek Moszkvából, arra a vazallus országok parlamentjeinek, kormányainak nem volt semmi befolyása. Hogy lett volna bármiféle tudományos testületnek vagy magánszemélynek? Az új közhatalmi szervezet, a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának főhatalma alatti hűbéres hazai kommunista pártokat és kormányokat szervezett, és nagy erővel látott hozzá a népeknek az új proletár diktatórikus rend alá kényszerítéséhez. Buza László hiába várta-remélte az Egyesült Nemzetek Szervezetének pozitív intézkedéseit – Izrael állam megalakításán kívül – semmi sem történt. Az 1945 júniusában elfogadott ENSZ Alapokmányban ígért *Alapvető Emberi Jogok* ügye még a kellő megfogalmazás fázisáig sem jutott el, nemhogy alkalmazható

jogszabályokba öntötték volna. Valójában néhány *hangzatos jelszó lett belőlük, amelyek alapján még határozati javaslatot sem lehet előterjeszteni, nemhogy bírói eljárásban alkalmazhatók volnának.* A Professzorom azonban nem hagyott fel a reménnyel, és az őszi USA választásoktól várta az ENSZ céljainak – a béke és biztonság, a félelem nélküli élet stb. – megvalósítása irányában történő továbblépést.

Én nem vesztettem el a bennem Buza László által ébresztett, *jogba vetett hitemet* – ebben élek és maradok halálomig –, hogy *létezik olyan társadalmi szabály, amely általános elfogadottsága után saját tekintélye alapján érvényesül.* Végtelenül elkésérített azonban a történelemnek reményeinket kilátástalanná tévő fordulata. Professzorom, Mesterem tekintélyvesztése annyira elfogadhatatlan volt számomra, hogy *elhinni sem voltam képes.* Nemcsak azért, mert egyéni életem minden sikere ettől függött, hanem ezért is, mert egész népünk, társadalmunk, nemzetünk jövőjét is az általa képviselt tradicionális európai keresztyén értékrend függvényének láttam. A pszichológusok bizonyára ismerik az ember tudatalattijában ilyenkor keletkező folyamatot, amely még az emlékezetből is törölni igyekszik a fájdalmas tényeket. Az 1947-1948-as tanévtől vártam ifjú életem beteljesedését, jogtudósi hírnevem általános elismerését, a doktori cím és a nemzetközi jogi tanszék elnyerését. Helyette azonban csak sorozatos és mind mélyebb megaláztatás ért közvetlenül is, Mesterem tekintélyvesztésén át közvetve is. Persze, sértett hiúságom *közöny tettetésére indított.* A közöny álarcát viseltem nemcsak az ellenfelekkel és idegenekkel szemben, de még barátaim, családtagjaim előtt is. Csak Édesapám 1949 januárjában bekövetkezett halálával ürült ki keserűségem pohara, és szabadultam az életemet és akaratomat megbénító lidércnyomás alól.

Eme magyarázatok előre bocsátása után kérem tisztelt Olvasóim elnézését visszaemlékezésem szubjektív volta miatt.

Az 1947-1948-as tanévben engem egészen lefoglalt doktori értekezésem szerkesztése és írása. Végül is elkészült, és Buza Lászlónak sikerült – Demeter János dékán akadémuskodása ellenére – kitűzetni disszertációm megvédésének az idejét. A júniusi vizsgaszesszió teljében, meleg nyári délután került sor a nyilvános védésre a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar üléstermében. Bár a szokásos meghirdetés, hírverés és személyes meghívások elmaradása miatt várható volt, mégis meglepett, hogy csak néhányan jelentek meg. A bíráló bizottság *Buza László, Demeter János és Kiss Géza* professzorok a hivatalból jelenlévő tagjai, a jegyzőkönyvvezető *Gegesy Tibor* kari titkár ültek velem szemben. A másik oldalon *Balogh Artúr, Böszörményi Sándor, Dobó Ferenc, Groisz Gusztáv, László Dezső* és talán *Gyalui Farkas, Erszényes Samu*, valamint *Szász István*. Ott voltak doktorjelölt társaim, *Csiszár Ádám, Margócsy Géza, Szabó Pál Endre* és persze a rendező asszisztensek: *Dáné Tibor és Szepessy Tibor*. Barátaim közül csak *Gálfy Zoltán* tudott eljönni. Lehet, hogy még volt néhány személy, de nem emlékszem. Buza László a Bizottság elnöke felolvasta az írásban is beadott véleményét, amelyben szép rendszerességgel sorra vette értekezésem témáit, ismertette és elfogadta azokat. Utána Demeter János dékán élő szóval és elég ingerült hangon mondta el véleményét: A dolgozat kétségtelen bizonyítéka a Jelölt nagyon alapos tárgyi felkészültségének és tudásának, de ugyanakkor *ideológiai járatlanságának, gyengeségének* is. Már maga a téma megválasztása: *a nemzetközi bíróságok hatásköre* valóságos anakronizmusnak tekinthető, mert minek

nevezhetjük a proletárdiktatúra első esztendejében az ilyen senkit sem érdeklő témát? E mellett a Jelölt egészen figyelmen kívül hagyja azt az egész marxista ideológiát, amelyre jövőendő társadalomépítésünket alkalmazzuk. Még csak egy szó idézetet sem szán *Engels* nemzetközi bíróságokról írott tanulmányára, sőt, *Lenin*nek azt a véleményét is elhanyagolja, amely szerint a bíróságoknak a társadalomépítésében annyira fontos szerepe van. Ezek olyan hiányosságok, amelyek miatt kénytelen vagyok az értekezés elfogadásának *visszautasítását* javasolni. Utána Kiss Géza professzor olvasta fel rövid, de alapos és *elfogadó* bírálatát. Látva, hogy Demeter ingerülten tiltakozni akar, folytatta: Igaza van a dékán elvtársnak, valóban szembeötlők az értekezés hiányosságai, de azok nagyon könnyen pótolhatók. Én magam vállalom, hogy még a mai nap folyamán ki lesz egészítve a dolgozat Demeter professzor úr igényei szerint. Javaslom tehát, hogy a kiegészítés feltételével fogadjuk el Dobai István mindenképpen kitűnő doktori értekezését, és bocsássuk a Jelöltet szóbeli szigorlatra, máris kijelölve annak időpontját.

Először írásba foglalt szövegemet olvastam fel, ugyanis az előző megbeszélésekből pontosan tudtam mivel fog Demeter támadni. Röviden, de alaposan kifejtettem a nemzetközi bíróságok egyre növekvő fontosságát, amelyek nélkül csak illúzió magának a nemzetközi jognak a létezése is. Értekezésemben igyekeztem inkább elébe menni a nemzetközi jogalkotásban felmerülhető problémáknak, különös tekintettel voltam a jogértelmezés várható elvi vitáira, amikor a *véleményező hatáskört* tárgyaltam. Arra is számítottam, hogy a felállítandó kötelező hatáskörű Állandó Nemzetközi Bíróság mindennapi tevékenységében majd – különösen az egyelőre bizonytalan fogalmazású *Emberi Jogok* tekintetében – *ténymegállapításra* is kényszerül. Tehát kimondhatjuk, hogy a nemzetközi jogrend fejlődése feltétlenül igényli a nemzetközi bíróságok működését. A dolgozatnak Demeter dékán által kifogásolt hiányosságaira vonatkozóan azt feleltem, hogy a nemzetközi jog irodalmában nem találkoztam sem *Engels*, sem *Lenin* nevével, ezért nem idéztem tőlük, belátom azonban, hogy a kor követelményei előbbre valóak a megrögzött szokásoknál, ezért ígérem a hiányzó részletek azonnali pótlását, köszönettel elfogadva Kiss Géza professzor úr segítségét. Tisztelettel kérem doktori értekezésem elfogadását és szóbeli szigorlatom időpontjának kijelölését. – Demeter előbb látni akarta a kiegészítést és hiába kértem a rögtöni intézkedést Buza László várható gyors távozására hivatkozva, Demeter nem volt hajlandó reá. Másnap elkészült a disszertáció kiegészítése, Kiss Géza meg is mutatta Demeternek, az jóvá is hagyta, de az írásos elfogadást csak a hivatalos iktatások után volt hajlandó megadni. Buza László valóban elutazott harmadnap, visszatelepedett Szegedre, anélkül, hogy avatásomat és kineveztetésemet keresztül vitte volna. – A legutóbbi időkig abban a hitben voltam, hogy Demeter János dékán, ez az erdélyi úri birtokos családból született *actio catholicásból* lett kommunista méltatlan viselkedése én ellenem irányul. Csak legutóbb döbbsentem rá, hogy rajtam keresztül valójában Mesteremet, Buza László professzort akarta tekintélyétől és megérdemelt általános hírnevétől megfosztani.

Rövid ákosi vakáció után, még szeptemberben visszajöttem Kolozsvárra. Doktori értekezésem hivatalos elfogadása időközben megtörtént ugyan, de semmi egyéb. Az Intézetben üldögéltem és készültem a szigorlatra. Általános, áttekintő nemzetközi jogi művekben – *Le Fur*, *Fauchille*, *De Lapradelle* és mások munkáiban – igyekeztem elmélyedni, hogy a szigorlatomon magas színvonalú, igényes előadást tarthassak. Szepessy úr még vakációzott, csak ritkán nézett be. Jöttek azonban más látogatóim egymás után. A fináléjában voltunk ugyanis „*a belépés, vagy*

be nem lépés” két éve kezdődött korszakának. Barátaim, kollégáim, ismerőseim jöttek sorra, hogy tanácsomat kérjék, megbeszéljék velem: lépjenek-e be a kommunista pártba vagy nem? Persze, én jól tudtam, hogy a kérdező már régen eldöntötte magában a kérdést, most csak – sosem lehet tudni, mit hoz a jövő – indokaikat adták elő, hogy helyeslésemet beinkasszálhassák. „Tudod, engem egyáltalán nem érdekel az állásom, amelynek feltétele a párttagság. De gondolnom kell a közösségre, magyarságunkra is: ha nem én, akkor más – ez a pecsovecs X.Y. – kapja meg ezt a fontos állást, és akkor képzelheted, mennyit fog ártani mindenkinek. Én pedig, ismersz, mindent megteszek a népünkkel szembeni gyalázatos intézkedések elhárítására, a mieink védelmére.” Mindenkit boldoggá tettem döntésének helyeslésével, többek között Bereczki Andrást, Szakács Gusztávot, Dáné Tibort. A legutóbbi akkor jött hozzám bejelenteni Nagy Mártával történt eljegyzését. Régi FIKE-s ismerőseim, jó barátaim voltak mindketten. Nagyon örvendtem házasságuknak. Tiborral komolyabban is elbeszélgettem lehetetlen politikai helyzetünkről, mert igen tehetséges embernek ismertem és sokat vártam tőle a jövőben. Még ötleteket is mondtam neki a pártterror kivédésére, kijátszására. Életem nagy csalódását okoztam akkor magamnak, mert „ötleteimet” a Securitatén később vallató tisztem visszaolvasta a fejemre. Bizony – különösen a kedves Nagy Márta miatt – nagyon fájdalmas volt számomra Dáné Tibor árulása, mert akkor árulásnak éreztem és tartottam. Csak évekkel később, a börtönben láttatta meg velem kedves rabtársam, *Benedek Simon Fidél*, hogy Dáné Tibor nem volt áruló, sőt, nagyon is tiszteletre méltó cselekedet volt részéről, hogy ő maga jelentette be átállását mintegy figyelmeztetve és óvatosságra intve engemet saját magával szemben is. Ugyanez a helyzet a többi akkori pártba belépővel is, akik biztosítottak afelől, hogy – párttagság ide, vagy oda – szívükben ők nem változtak, és nem változnak.

Demeter János dékán Szepessy Tibor közvetítésével beszélgetésre kért. Meglepően barátságosan fogadott. Most már itt az ideje – mondta –, hogy maga is elhatározza magát, és belépjen a Pártba. Mostmár megszabadult az öreg befolyásától – utalt Buza Lászlóra –, szabadon cselekedhet. Nem mondom, hamarabb jobb lett volna a politikai színvállás, de jobb később, mint soha. Talán a kelleténél határozottabban mondtam, hogy nem lépek be a Kommunista Pártba, mert nem vagyok kommunista. – Hát mit gondol, én talán kommunista vagyok? Mondta ingerülten Demeter, de belátom, hogy ez most Erdélyben minden magyar értelmiséginek elsőrendű kötelessége. Azt mondja, a magyarságot akarja szolgálni? Hogy akarja szolgálni? Mint a rendszer ellensége? Maga okos ember, hogy nem tudja átlátni, nemcsak Erdélynek, hanem az egész világnak a politikai helyzetét? – Nem vagyok én ellensége a Pártnak – folytattam én –, de nem akarok alakoskodni. – Tudja, hogy az Egyetem egész tanszemélyzetéből már csak maga nem tagja a Pártnak, és hogy a kinevezése függ a párttagságtól? – Dühösen felugorva haragosan mondta: ne bolondozzon, ne makacskodjon! *Ha párttag lesz, megkapja a kinevezését a nemzetközi jogi katedrára. Ha visszautasít, akkor pedig, ezt jól jegyezze meg, életfogytiglani kényszermunka vár Magára!* Jól gondolja meg, és józanon döntsön, de még ezen a héten! – Ha jól emlékszem, még kétszer kellett visszautasítanom. Hogy az életfogytiglani kényszermunka fenyegetése ellenére elutasítottam a Nabukodonozor aranybálványának imádását – a Román Kommunista Párt tagsága ezt jelentette volna a számomra –, az a megmászhatatlan hitbéli meggyőződésemmel volt. A kinevezéssel való kecsegtetés pedig azért sem hatott reám, mert a zsibói konferencián megtudtam volt az ott

jelenlévő *Asztalos Sándor* pénzügytan professzortól, hogy az Egyetemi Tanács megs z letett döntése szerint *Takács Lajos* fogja előadni a nemzetközi jogot. M g a szovjet fogságból akkor hazatért, elismert tekintélyű nemzetközi jogász, *Mikó Imre* sem volt elfogadható, közismert náci kapcsolatai miatt. Másnak a neve pedig szóba sem került. Nem hittem h t Demeter kinevezési kecsegtet s nek – nem hittem  n már senkinek, semminek, nem is reménykedtem semmiben –, fásultan, lelkesedés és keser s g nélkül cselekedtem azt, amit az ésszerűség diktált, és amit Kiss Géza professzor ajánlott: Összeállítottam az  t l b r i kinevez semhez szükséges iratcsomót, és Kiss Géza – aki akkor az Igazságügyi Minisztérium szolgálatában állott –  tj n és ajánlásával az illetékes hatósághoz juttattam.

Időközben megny lt a lehetőség a doktorrá avattat s folytatására. Mint megtudtuk, a Breiner testvérek ragaszkodtak a doktori címhez, őket visszautasítani nem lehetett, t h t minket is, akik el tt k voltunk a jelöltek névsorában, el kellett fogadniuk. Egyik nap délben értesítettek, hogy aznap este szigorlat, másnap délelőtt avatás. A szigorlat egy elég sz k professzori dolgozószobában történt. Az íróasztal mögött szorongott a Bizottság: Demeter János, Kiss Géza és talán Pásztai Géza, valamint ott kellett lennie Gegesy Tibor jegyzőkönyvvezető-kari titkárának is. Demeter írta a Kiss Gézával együtt fogalmazott jegyzőkönyvet: megegyeztek –  n velük szemben, az íróasztal másik oldalánál  ltem, hátam mögött m g mások is állhattak – a nekem felteendő kérdésekben, azokat jegyzőkönyvbe is foglalták, de arra nem emlékszem, hogy nekem valóban feltett k volna. Kevés vita folyt a felett, beleírják-e, hogy „ideológiából gyenge”, azután Demeter kijelentette, a szigorlatom el van fogadva, holnap délelőtt jelentkezhetek avatásra. Másnap délelőtt – talán vasárnap volt – doktorrá avatták, a Bolyai Tudományegyetem Rektori Hivatalában, a sétatéri épületében. Hogy kik voltak a „a doktorrá fogad k”, arra nem emlékszem, avatott k hárman voltunk: Csiszár Ádám, Szabó Pál Endre és  n. Sem a Breinereket, sem más avatand kat nem láttam, lehet, hogy már előbb avatták őket, de az is lehet, hogy csak a diplomát kapták meg, avatási formal tasok nélkül. A rektori hivatal kettős ajtaja nyitva volt, hogy az előcsarnokban  sszegy lt ünneplő közönség legalább láthassa az avatási szertartást. Az  n részemről ott volt Katica nővérem, Nagy Józsi sógorom,  goston Anna, Komáromy Jóska.

Másnap későn keltem, nem mentem be az Intézetbe, mert nem volt miért, hiszen semmi dolgom nem volt már ott. Már napokkal előbb láttam, hogy folyók a Buza Intézet felszámolása, mert reggelenként ott találtam a k nyvszekr nyekb l kivett könyveket halomban a dolgozószoba közepén. Látszott, hogy délutánonként folyók a felszámolás, a nélkül, hogy nekem, aki a könyvtár címzetes kezelője voltam, valaki sz lt volna róla. Kora délután megjelent Alkony utcai lakásomon *Kacsó Boldizsár* kari altiszt, átadott egy pap rcsomagot mondván: itt vannak a holmijai az Intézetből, ahogy Szepessy  sszecsomagolta magának. Adja ide az ajt kulcs t, mert nem kell többé bej nnie! Meglepődve valami tiltakoz sf let mondhattam, mert az altiszt panaszos hangon folyatta: hagyja, nincs mit tenni. Egész délelőtt mind magát kerestem a városban, mert a Dékán  R, vagyis a Dékán elvtárs szigorúan megparancsolta, hogy neki személyesen adjam  t a maga kulcsát. – Odaadtam a kulcsot, a kapu g kísértem az altisztet, és azután csak megálltam, megpróbáltam tudatomba rögzíteni a történteket, de nem egészén sikerült: véget  rt nagy reményekkel indult egyetemi pályafutásom, mielőtt valójában elkezdődött volna? Kinevez semr l írásban értesítettek volt, most csak az altiszt útján, sz bel leg tiltanak ki? – B r hónapok óta, egymás után értek az egyre súlyosodó sérelmek,

csapások, a dékánnak ez az eljárása valósággal letaglózott. Napokba telt, amíg felfogtam, hogy *nem is engemet értek a csapások, hanem csak az önérzetemet*. És nem „életem omlott össze kártyavárként”, hanem csak képzelet-szülte légváram foszlott széjjel. Nem semmivé lettem „nagymenőből”, hanem csak olyan halandó ember, mint bárki más. – Néhány napot még Kolozsváron töltöttem, felszámoltam itteni ügyeimet, azután összecsomagoltam, és haza utaztam Ákosra. Haza, vissza a családomhoz, vissza a népem közösségébe, vissza a földhöz, amelyből vétettem és éltem.

8. Az utolsó FIKE konferenciák

Az aranyosegerbegyi FIKE konferencia

A keresztyén ifjakon kívül mások nem jöttek el az aranyosegerbegyi nyári táborra. Nem volt ott sem a Diákszövetség, sem a Haladó Ifjak, sem a Móricz Kollégium, sem a Majláth-kör tagjai. Talán a nemkeresztyének távolmaradása (személyekben és témákban egyaránt) tette, hogy ez a konferencia volt a legmeghittebb, legcsaládiasabb, legközvetlenebb konferenciája az erdélyi keresztyén ifjúságnak. A társadalom és a közélet nagyjai nem jöttek el ide, de helyettük itt voltak kedves szeniorjaink, a régi IKE-sek, és nagyon szép számmal nem-diák fiatalok.

A súlyos cenzúra miatt nem sikerült nyomtatott műsört kiadni, és más írott dokumentumot sem lehetett felkutatni az előírányzott témákra és előadásokra vonatkozóan: Sem alulírott, sem Virág Károly, Antal Sándor, Székely Károly – a konferencia szervezői – nem emlékeznek a részletekre. Tavasz Sándor jelenléte és előadása biztos, a Sárközy Endre, Sipos Endre, Szövérdy Ferenc kiváló mezőgazdász és Tonk Emil szereplése úgyszintén.

A konferencia második napján volt Romániában az infláció megállítását célzó pénzbeváltás: nemcsak az ellátásra hazulról hozott pénze lett semmivé az összegyűlteknél, de a hazautazáshoz szükséges vasúti jegy ára is. A remek hangulatú konferenciát félbe kellett szakítani, az ifjúságot hazaküldeni. Isten azonban a kárt is haszonra tudja fordítani: Az ifjúság nagy csapatokban, gyalog vonult haza Erdély minden részébe, felejthetetlen élményeket nyújtó FIKE anabasiszá változtatva az egerbegyi nyári konferenciát.

Mi, szilágyságiak a Kolozsvár felé gyalogoló csoportban voltunk. Valószínű, nem véletlenül találtuk Ótordán Géza bácsit – *dr. Abodi Nagy Géza* egyháztörténész-professzort –, és itt a helyi nevezetességek bemutatása ürügyén mondta el az egerbegyi konferenciára készített, de ott el nem mondott előadását az erdélyi vallásszabadságról. Az ismertetés számunkra legérdekesebb része Erdélynek a *Hét Vár Országá* elnevezésének az elemzése volt. Géza bácsi kifejtette, hogy a magyarellenes propaganda annakidején „Erdély Hét Főbűnének” titulálta a három nemzet és a négy vallás rendszerén nyugvó rendi alkotmányt, elhallgatva annak általánosan elismert világtörténelmi fontosságát, annyira, hogy már csak kevesen tudják, hogy Erdély címerének hét bástyája eredetileg a Hét Autonóm Rend egyenlő és viszonyos szabadságát jelképezi, tehát Erdély igazi neve a *Hét Szabadság Országá* volt és maradt.

Felejthetetlen, de nagyon szomorú élmény volt az abban résztvevők számára a szilágysági FIKE-anabázis. Az Aranyosszékből Kolozsváron, a Kalotaszegen át Élesdig a nemzetközi főúton, onnan, pedig a Rézen és Ippon át Sarvaságig vezető kétszáznegyven kilométeres

gyalogút bizony valósággal *via dolorosa* volt a számunkra. Végig a magyar-román településhatáron haladtunk, ahol még szívbe markoló elevenséggel ott voltak az 1944-1945-ös magyarellenés román népi háború tárgyi és lelki maradványai: hogy támadt a magyar falvak lakosságára a szomszéd román falu népe – sokfelé a román hadsereg támogatásával –, és vitte el, ami mozdítható volt. Az ellenállók sírjain még a fű sem serkent ki azóta. Ezekről a magyar nyelvű kommunista sajtó említést sem tett. Részletesen tárgyalta viszont azt a néhány esetet, amelyekben az ellenállók egy-egy támadójukat agyonütötték, és ezért fasiszta, háborús bűnösneként bíróság elé állítottak.

Azóta sem készítette el senki eme népi háború magyar veszteséglistáját. A hírek szerint *Újvári Ferenc* kolozsvári és *Kertész Gábor* zilahi ügyvédek készítettek ilyen tartalmú feljegyzéseket, de azok elvesztek. Az 1990-es fordulat után emlegetik a szibériai rabmunkára hurcolt százhatvanezer magyar férfit – Kolozsvárról állítólag ötezret vittek el –, de a részleteket senki sem ismeri, még az ippi eseményeket sem. Személyes ismerőseimtől tudom, hogy Sarmaságról egy csapatban negyven katonaviselt férfit vittek el, akik közül csak tizennégyen jöttek haza. Bizony, azok az erdélyi magyar keresztyén ifjak, akik ezen az úton végiggyalogoltak, még unokáik számára is elegendő tapasztalatot szereztek az erdélyi népek *együttélési harcáról*. Persze a politikai megfontolás kihagyatta velem beszámolóim eredeti szövegéből ezeket a fájó részleteket, csak utólagos reklamációkra bővítettem ki vele később, 1990 után.

Zsibói konferencia, a FIKE megszüntetése

Az 1947-48-as iskolai év felénél hivatalosan is proletárdiktatúra lett Romániában. A kommunista sajtó három év alatt úgy előkészítette, hogy senki sem félt már tőle. Még az iskolák államosítása is a közóhajra támaszkodott, fenntartásuk – az állam galád politikája következtében – elviselhetetlen anyagi terheket rótt az egyházakra. A bankok, bányák, gyárak államosítása sem tűnt sérelmesnek. A nyílt osztályharc, a kuláklista, a származás alapján való új diszkrimináció azonban már a kommunisták ellen fordította a közvéleményt, bármilyen ravaszsággal is próbálták azokat a társadalomra tukmálni. Nyilvánvaló, hogy a kommunista rendszer származás szerinti diszkriminációja, mind határozottabb magyarellenessége, és egyre érezhetőbb ateista agresszivitása, a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület minden összejövetelén beszédtema volt. Az ellenséges hatalommal szembeni helyes viselkedés kérdése nem volt vitás: *Nem ellenállni, de nem szolgálni!* Akik ezt egyéni karrierjük, vagy „a magyarság érdekei” szempontjából károsnak ítélték, kiálltak sorainkból, és a magyarellenés rendszer szolgálatába álltak.

Az eddigi konferenciák legfőbb szervezője, *Virág Károly* időközben végzett, és egyházkerületi utazótitkárként tevékenykedett. Az ő elszánt, konok igyekezete nélkül – hathatós segítségére voltak Molnár Dezső, Z. Nagy Béla és Gálfy Zoltán – szó sem lehetett volna a Zsibón, 1948. augusztus 11-15. között megtartott XX. konferenciáról. Ehhez, az akkori körülmények között nemcsak ügyesség és bátorság, de még diplomácia is kellett. Megszerezni az engedélyeket (az ellenséges hatóságoktól), összeállítani a műsort, az előadók névsorát, sőt, még meghívót is nyomtatni – nem volt könnyű, de sikerült.

A zsibói FIKE táborba való utam alkalmát kihasználtam az általam addig még be nem járt *Tövishát* megismerésére, családom régi lakóhelyeinek felkeresésére. Gyalog mentem Dobra,

Nántú, Korond, Bogdánd, Hadadnadasd útvonalon Hadadba, onnan Lelébe úgy, hogy estére Menyőbe érkeztem Sipos Bandihoz, a Jancsi testvérbátyjához, aki akkor ott lelkészkedett. Másnap reggel Bandi kétkerekű lovas kocsiján folytattuk az utat Szilágyszeg, Désháza, Solymos vonalon, és délután megérkeztünk Zsibóra. Nagyon szép utunk volt, csaknem végig erdők között, de számomra a Sipos Bandival való beszélgetés tette érdekessé és értékessé. Nagyon sokra becsültem ezt a különösen mély gondolkodású, tisztaszívű embert, egyetlen hibáját ismertem csak: a végsőkéig eltúlzott *szerénységét*. A véletlen úgy hozta volt, hogy az azelőtti nyáron is együtt indultunk a FIKE táborba, akkor Aranyosegerbegyre, öccsének, Sipos Jancsinak a társaságában. Akkor Ákosról Géresen át gyalog mentünk Erdődre, onnan kisvonattal Erdőszádára és tovább Miszt-Tótfaluba és Nagybányára, majd Koltóra – akkor éppen istálló volt az ottani Teleki kastélyban Petőfi Sándor és Szendrey Júlia mézesheteinek helyén –, onnan vonattal Désre, Szeretfalvára, Tancsra, Harinára az Ákosi templom műemlék-testvéreinek látására, onnan pedig Mezőpanitba, a Bandi apósáékhoz. Zsibó felé haladva erről a tanulságos utunkról beszélgettünk Bandival, azután közelebbi eseményekről, Buza László távozásáról, politikáról, a konferencia témáiról. Szóba került *Mindszenty József* „Első Zászlósúr” akkoriban elkövetett valamelyik butasága. Nem felejttem el, amit Bandi mondott Mindszentyről, mert csak tőle hallottam ezt: nem értem, *miért nem imádkozik inkább ez a pap, politizálás helyett? Nagy szolgálatot tenne a magyarságnak és az egész kereszténységnek, ha egy olyan fénykép készülne róla, amelyen főpapi díszben ott térdel Mindszenty bíboros hajadonfővel a Vörös Hadsereg budapesti parancsnoksága* – amely egyben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság székháza is volt akkor – *előtt a járdán, kíméletért könyörögve népe, hívei számára!* Nagy butaság részéről, hogy nem létező politikai hatalmával kérkedik – mondta Bandi.

A bolsevik proletárdiktatúra hatóságai engedélyezték a zsibói ifjúsági összejevetelt.

Igaz, hogy csak szigorúan vallásos témákat lehetett tárgyalni, hogy az előadók csak lelkeszek lehettek és csak a templomban volt szabad összejönni, hogy nem volt szabad „konferenciának” nevezni, és hogy megjelent ott már az addig ismeretlen – később annál szomorúbban megismert – „imputernicit”, azaz a vallásügyi szekus. Az előadók: Imre Lajos, Juhász István, Kozma Tibor, Maksay Albert, Molnár Dezső, Nagy András, Nagy Géza, Sárközy Endre, Tavaszgy Sándor és Vásárhelyi János – egyházunk kiválóságai voltak ugyan, de – nem voltak képesek elosztatni a külső társadalmi, politikai borút. Az eredeti tervek szerint az én feladatom lett volna a Református Egyház új Statútumának az ismertetése, azonban az új rend szerint csak lelkeszek adhattak elő, az előadást Juhász István vállalta át. Végül is – a tábor felosztatása miatt – az is elmaradt. Juhász István és az „öreg” Nagy Géza helyzetelemző fejtegetései maradtak emlékeztetések, és csak a szünetekben vitatta meg a közönség a készülő új egyházi törvénykönyvet és a kommunista kormány riasztó intézkedéseit. A régi tábortüzek helyett, most esti áhítat zárta a napot. Ezt mindenki helyénvalónak is érezte.

A régebbi konferenciákon megszokott szabadtéri előadások helyett most csak kis csoportok mehettek ki a Wesselényi kastély kertjébe. Itt mondta el idős Abodi Nagy Géza a *Wesselényi Miklósról* írott ismertetését. Többek között azt is, hogy *Széchenyi István* Wesselényi Miklós unszolására hagyta oda könnyelmű és ledér huszártiszti életmódját, hogy ketten indultak nyugati tanulmányútra, hogy Széchenyi később a reformkor legnagyobb alakja legyen. Hogy Wesselényi haláláig híven követte ifjúkori nevelőjének, *Pataki Mózesnek* a tanításait és

gondoskodott arról, hogy tisztelt tanítómestere tetemei ide kerüljenek a Wesselényi család kriptájába.

Minden hatósági utasítás betartása ellenére, a harmadik napon a politikai rendőrség betiltotta a zsibói FIKE Konferenciát. Jobban mondva: Romániában hatályba lépett az új bolsevik vallásügyi törvény, amely megtiltott minden templomon kívüli vallásgyakorlatot, és nyilvánvalóan minden vallási egyesületet és összejövetelt. Így küldettek haza a zsibói konferenciára összegyűjt ifjak is. Alulírott már előző délután odahagytam Zsibót, egyrészt azért, mert egyedüli szenior – ez volt a már végzett ikések elnevezése – voltam ott, másrészt, mert az érdekesebb előadások és megbeszélések az ifjúsági konferenciával párhuzamosan folyó lelkesértekezleten történtek. Valójában csak az ez évi visszaemlékezésekből értesültem a konferencia betiltásáról. Később hallottam azt is, hogy az utolsó esti áhítaton *Kozma Endre* még vigasztaló és biztató szavakat tudott mondani az erdélyi magyar református fiatalságnak, Zsibón, 1948 augusztusában, az utolsó FIKE konferencián.

Az Ifjúsági Keresztyén Egyesület – Young Men Christian Association= YMCA – erdélyi működésének a betiltása nagy vesztesége volt az erdélyi magyar művelődésnek, de csak része volt a bolsevik diktatúra vallás és nemzetellenes politikájának.

Magában szemlélve az erdélyi IKE tevékenységét, elsősorban a minden fontosabb településen szervezett, egészséges szellemű magyar ifjúsági klubhálózatot, nem becsülhetjük túl annak jelentőségét. Még annak a figyelembevételével sem, hogy semmiféle más művelődési szervezet nem volt akkor Erdélyben. A Főiskolás IKE pedig – a kolozsvári egyetemi ifjúság összetartása mellett – az egész erdélyi magyar értelmiség számára is fontos volt, mert a *FIKE konferenciák* egyedüli és felekezetiközi fórumok voltak, a találkozók elhangzottak az egész erdélyi magyar értelmiség állásfoglalásai. Az anyaországi fejlődéssel vetve azonban egybe, szembetűnnek az erdélyi fejlődés igazi értékei. Az Anyaországban ugyanis máig nem történt meg sem a modern vallási mozgalmak, sem a népi gondolatrendszer, de még a divatjamúlt politikai rendszerek zárszámadása sem. A második világháború antifasiszta diadala ugyanis lerontotta az erkölcsi Igaz és Szép vonalán azelőtt elért nagyszerű eredmények értékét. Elhanyagolódtak az erkölcsi Jónak, a helyes viselkedésnek a normái, amelynek korrigálásához aztán Ötvenhatban az egész nemzet áldozatos melléállása kellett. – Igaz, Erdélyben jelentéktelen volt a hatalom kísértése, de annál nagyobb volt annak kényszere. Hogy az erdélyi magyarság helyt tudott állni, abban döntő szerepe volt kérdéseinek az Ige fényével való megvilágításának, amely elutasítja még a Szentírásnak is a szeretettel nem egyező magyarázatait, a szocializmus osztálygyűlöletét és munkakényszerét testvériséggé alakítja, a kultúra fundamentumának pedig a nép által elfogadott, klasszikussá és egyetemessé csiszolt hagyományok értékeit tekinti.

A legnagyobb veszteség azonban az erdélyi református lelkésznevelést érte. A FIKE-tagság nagy többségét ugyan a kolozsvári egyetem hallgatósága adta, az aktív túlsúlyt végig a Teológia ifjúsága jelentette. Nagy jelentősége volt az egyetemi ifjúság számára a bibliaórákon és más alkalmakon kapott keresztyén életnézeti eligazítás, de az egész magyar közösség számára nagyobb értéket jelentett a *jövendő lelkészek korszerű műveltségének* az építése és fenntartása. Ezt eredményezte ugyanis a tudományegyetem különféle, sokoldalú szakoktatásában részesülő diáktársakkal való szoros kapcsolatuk. – A szakbarbárság a szellemi tevékenység minden

területén káros, a fejlődés irányába való útmutatásra hivatott lelkipásztori szolgálatot azonban egészen meg is bénítja.

9. A Jordáky Intézet és a melszizmus

A Középeurópát 1944-45-ben megszálló antifasiszta Szovjetunió minden uralma alá került országban megszervezte-újraszervezte és kormányra segítette a Kommunista Pártot. Ez annyira természetes volt a főhatalom részéről, hogy az érdekelt népek – köztük az erdélyi magyarság is – tudomásul vették, és minden ellenállás nélkül igazodtak hozzá. A bolsevik proletárdiktatúra uralmát megfelelő ideológiai felkészítés előzte meg. Erre a feladatra szervezte meg 1945-ben a Groza-kormány a Bolyai Tudományegyetem Jog és Közgazdaságtudományi Karán a Szociológiai Intézetet Jordáky Lajos fiatal, kiváló professzor vezetése alatt. Ez az intézet a Teleki Pál által annak idején kezdeményezett bölcsészkarai Erdélyi Tudományos Intézet mellé létesült, annak kommunista ideológiai kiegészítésére. Persze, később, a Kommunista Párt megerősödésével párhuzamosan, a Szociológiai Intézet benyelte előbb az Erdélyi Tudományos Intézetet, azután a maga vezetése alá vonta, és „marxista káderiskolává alakította” 1948 őszén az egész Bolyai Tudományegyetemet. A „marxista” jelző helyett már a kezdet kezdetén is találhatóbb lett volna a „sztálinista” jelző, de a későbbi évtizedek alatt kialakult bolsevik ideológiára jobban illik az egész Marx–Engels–Lenin–Sztálin-együttesre utaló elnevezés, a MELSZ-izmus, azaz *melszizmus*.

A bolsevik ideológia – különösen az időszerűsített melszizmus alakjában – a legszigorúbban kötelező tantárgy volt nemcsak a középiskolákban, hanem az egyetemeken is. Jordáky vezetése alatt olyan jól működött a Bolyai Egyetem Szociológia Intézete, hogy nemcsak azok, akik számára ez kötelező volt, hanem más érdeklődő diákok is, sőt a városból is sokan bejártak előadásaira. A közönség érdeklődését az is fokozta, hogy a proletárdiktatúra felé alakuló politikai hatalomnak bolsevik ideológia elsajátítására irányuló elvárásának könnyebben eleget lehetett tenni a Jordáky Intézet előadásainak meghallgatásával, és ezért ezek az előadások a kolozsvári magyar értelmiségi körökben állandó beszédtemává lettek. Eleinte a Buza László Intézethez viszonyítva alig észrevehetően, később azonban elérte a nemzetközi jogi szeminárium népszerűségének a szintjét, és végül – mint az előbb láttuk – egyszerűen annak a helyét is elfoglalta. A nagy közönség-igény kielégítésére Jordáky még külön kívánság-programú előadásokat is szervezett. Így került sor *Gyalui Farkas* javaslatára és szorgalmazására a zsidóságnak a bolsevik társadalmi rendszerbe való beilleszkedésének a problémájára is. Gyalui Farkas az erdélyi magyar értelmiség általánosan elismert tekintélyű tagja volt már a század eleje óta. Ő volt nálunk a *könyvtártudomány* megalapítója és képviselője. Annak idején a Ferencz József Tudományegyetem könyvtárának a megszervezésére kapott megbízást, és az ehhez való felkészülésre, a világ nagy könyvtárainak a tanulmányozására, több évi illendő ösztöndíjat. Azután az ő közreműködésével tervezték, építették és rendezték be a kolozsvári Egyetemi Könyvtárat, amely azután a Gyalui Farkas igazgatása alatt működött évtizedeken át. Nemcsak a könyvtártudomány, hanem az ezzel kapcsolatos más tudományos és művelődési kérdéseket tárgyaló szakíróként Gyalui értékes munkásságot is folytatott, és így kapott, szerzett Erdélyben nagy értékű szellemi tevékenységéhez illő megbecsülést és tekintélyt. Zsidó

származása és izraelita vallása az erdélyi magyar társadalomban csak javára vált előhaladásának és tekintélyének. A második világháború utáni magyarországi bolsevik politikai terror, abban a kunbélis zsidók hangadó szerepe mélységesen bántotta Gyalui Farkasnak az európai értékrend alapján álló emberi és magyar nemzeti öntudatát. Előbb Buza Lászlót akarta rávenni, hogy Szemináriumunk programjába vegye be a *zsidóbecsület* problémájának a tárgyalását, de Buza mindig elhárította Gyalui kérését azzal, hogy intézetünk csak jogi problémákkal foglalkozik, politikaiakkal semmiképpen sem. Ekkor fordult kérésével Jordáky Lajoshoz és a Szociológia Intézethez. Úgy emlékszem, hogy három-négy alkalommal tárgyalta a Jordáky Intézet a zsidósággal összefüggő kérdéseket, de én annyi évtized múltán csak egy alkalomra átfogalmazva, nagyon vázlatosan tudom ismertetni:

Az antifasizmus fogalmának bizonytalansága sérti a zsidóság becsületét

A Jordáky Intézet egyik 1947 őszi szemináriumi előadása után a városi vendégeket – a kolozsvári magyar közélet reprezentáns értelmiségi személyei, publicisták, professzorok, kiváló ügyvédek – a kari tanácsterembe tessékelték. *Gyalui Farkas*, az összejövétel kezdeményezője, ismertette a megbeszélés összehívásának indokait: a magyarországi népbírósi perekkel kapcsolatosan olyan borzasztó hírek érkeznek – a zsidóság becsületének megsemmisülésével fenyegető hírek –, hogy *Lax Szalvátor* fiatal barátommal szükségesnek láttuk a veszély elhárítására a kolozsvári magyar értelmiség segítségét kérni. Nem mertünk közvetlenül senkihez sem fordulni, nehogy úgy járjunk, mint Magyarországon járt *Heltai Jenő* kedves barátom, *Herzl Tivadar*, a cionista mozgalom alapítójának a unokatestvére, aki társasági bojkott alá került – filofasisztának, reakciónak, néparuló antiszemitának becsméri –, mert zsidó létére *nem volt hajlandó a magyarság bűnös nemzetté nyilvánításának elfogadására*. Ezért kértük meg *Jordáky Lajos* igazgató urat ennek a találkozásnak a megszervezésére, mert Ő – a marxista ideológia tanára, a Román Kommunista Párt KB tagja, közismert harcos antifasiszta – felette áll minden hasonló támadásnak. Annak a tisztázását kérem, hogy *mi az antifasizmus, és miért lett az a zsidóság szinonimája?* A „*fasizmusról*” tudjuk, hogy az osztályharcot kiküszöbölő, *Mussolini*-féle diktatúra elnevezése, a *falangizmus* olasz változata. Abban van logika, hogy a falangista mozgalom ellen harcoló spanyol republikánusokat – Jordáky Lajos polgárháborús harcostársait – antifasisztának nevezik. Azt azonban, hogy a II. Világháborúban a Tengelyhatalmakat legyőző szövetségeseket „antifasisztáknak” nevezzék, erőltettnék érzem, mert így a „fasizma” kifejezés az *Abszolút Rosszal* lesz egyértelmű, és a németek és magyarok megbélyegzéséhez, „*bűnös nemzetté*” nyilvánításához vezet. Következésképpen, ha a zsidó az antifasiszta szinonimája, akkor indokoltá válik a magyarság vádja, hogy őket a zsidók nyilvánítják bűnös nemzetté. Borzasztó ez a sok erőltetett általánosítás, amely végül engem és az enyéimet a magyarság ellenségeiként hoz ki, hálátlan árulónak minősíti, becstelenné teszi az egész zsidóságot. Itt éltem le az életemet Kolozsváron szabadelvűként. A klasszikus európai szabadság magyar hőseinek útját, a Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Wesselényi, Kossuth, Tisza útját követtem egész életemben. 1918-ban, amint a magyarság legjobbjai, még ott voltam a forradalom mellett, de 1919-ben már nem, mert a magyar nemzeti egység mellett állottam és állok a román uralom alatt is, nemcsak hálából, amiért a megérdemeltnél mindig nagyobb tiszteletet és becsületet kaptam a magyarságtól – az 1940-es Bevonuláskor is házhoz hozták hozzám a zsidótörvény alóli mentességemet –, hanem azért, mert a szívem oda köt. Évtizedek óta, itt Kolozsváron, egy udvaron, egy házban élünk három család: egy evangélikus szász, egy református magyar és mi. A magyarországi

népbírósi hírek elterjedése óta nem merek lakótársaim szemébe nézni, mert félek, hogy vádoló a tekintetük. Mintha én ítélném el, vagy akarnám elítélni a magyarokat, saját nemzetemet, amelyben élek születésem óta, és amelyen kívül nem is képzelek magam számára életet! Mintha én kértem volna *Horthy Miklós* kiadatását, hogy népbírósi pellengérré állítsák azért, mert sokszázezer zsidó életét megmentette – bár ő a legnagyobb zsidómentő Európában –, de nem tudott minden zsidót megmenteni. Mintha azok közé tartoznák, akik „bűnös nemzetté” nyilvánítják a magyarokat, mert annakidején az orosz pogromok elől menekülő zsidókat, köztük az én apámat befogadták, menedéket, hazát, jogegyenlőséget adtak nekik, ameddig tudtak, ameddig bírtak, ameddig Magyarország is idegen megszállás alá nem került. Nagyon kérlek Mindnyájatokat, *vegyétek tudomásul tiltakozásomat* és mindazoknak a zsidóknak a tiltakozását, akik nem szegődtek a magát antifasisztának nevező kozmopolitizmus szolgálatába, hogy annak háborús győzelmét kihasználva erőltetett, irreális világpolitikai megoldásokat kényszerítsenek a világra, nemcsak a magyarok, hanem az egész emberiség ellenében! *Zsidók vagyunk, de nem azonosak* a Péter Gábor, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és a hozzájuk hasonló többi kunbéli bűnözőkkel, *az ultracionista, antigoj, antropofób szélsőségesekkel!*

A nyolcvanéves öregúr szenvedélyes beszédét óvatos csend követte. Három évvel korábban, a *Március Körben* hangos lelkesedés és tiltakozás tört volna ki, de a megszálló felszabadítás vagy a felszabadító megszállás azóta mindenkit visszatartott a hangos véleménynyilvánítástól. Kis idő múlva szólalt meg *Borbáth Samu*: Azt hiszem, mindnyájunk nevében kijelenthetem, hogy teljes egészében, mindenben egyetértünk Gyalui professzor úr minden szavával. A másik ügyvéd, *Barta Ignác* folytatta: Persze, hogy egyetértünk, és javaslom, adjunk is ki egy ilyen tartalmú nyilatkozatot. Helyeslő szavak és köhécselések között szólalt meg *Csögör Lajos*, a Bolyai Egyetem rektora és aggályait fejezte ki a javaslattal szemben, hogy óvatosnak kell lenni a nyilatkozatokkal, nehogy ártalmára legyünk népünk érdekeinek, anélkül, hogy valamit is használnánk. Ismerjük meg előzőleg a Pártszervezet álláspontját! *Jordáky elvtársnak* mi a véleménye? Gyalui kolléga mindnyájunk helyett beszélt – szólalt meg Jordáky –, szerintem azonban nagyon megfontolandó, milyen tartalmú nyilatkozatot adunk ki – ha egyáltalán nyilatkozunk –, hiszen a Párt most az osztályharcra való felkészülés idején nem pengethet pacifista hangokat, nacionalista–vallásos ízüket pedig még kevésbé! Arra is vigyáznunk kell, hogy a népbírósi rendszert mindenképpen támogatnunk kell, hiszen az osztályharc egyik hatékony eszköze. Különböző sem biztos, hogy ez az összeállítás hivatott egy ilyen kérdés mostani eldöntésére. Hallgassuk meg mások véleményét is, és Lax Szalvátornak adott szót.

Lax Szalvátor: a kontra-antiszemitizmus veszélyéről

Én is egyetértek mindennel, hiszen együtt javasoltuk ezt az összeállítást Gyalui professzor úrral, de ilyen tartalmú nyilatkozat kibocsátását *most* én sem helyeslem. Nem tartom célszerűnek, helyénvalónak most a cionizmus ilyen határozott elmarasztalását. Én a zsidóság jövőjét az európai kultúrában, az európai népek közösségében képzelem el, nem pedig külön, egy szeparált cionista közösségben, de független zsidó kulturális központ, „Nemzeti otthon” létrehozását üdvösnek tartom. Most, amikor az Egyesült Nemzetek Szervezete a független zsidó állam helyreállítására készül, azt nekünk, hívő zsidóknak pártolnunk kell, nem pedig akadályoznunk, a cionizmus bármilyen bírálatával. Várjunk most az állásfoglalással legalább a Biztonsági Tanács határozataig. Azonban *a zsidóság becsülete és a nem zsidókkal való*

kapcsolata olyan létkérdéseink, amelyeket meg kell védelmeznünk a túlzó cionisták részéről fenyegető veszélytől. Ugyanis ők ezeknek, az életérdekeinknek a feláldozásával áthidalhatatlan gyűlölet-szakadékot akarnak ásni a zsidóság köré, hogy az óvja majd meg népünket a nem zsidókba való beolvadástól, a nemzeti megsemmisüléstől. Igaz, hogy a zsidó közösséget a beolvadástól megóvó szeparáció, helyesebben *izoláció* fenntartója nem a népeknek a zsidókkal szembeni rokonszenvéből, hanem ellenszenvéből – gyűlöletéből, utálatából – táplálkozott, de ez megszűnt, amikor a keresztyénség a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség elveit magáévá tette. Ha lesz Független Zsidó Állam, annak alapja ne a zsidók iránti gyűlölet legyen, hanem az egyetértés. Legyen szabad azt is kijelentenem, hogy ennek lehetővé tételére és társadalmi gyakorlatban való érvényesítésére a legjobb példát éppen Erdély történelmi alkotmánya szolgáltatja – ezért vagyok én büszke erdélyi magyar voltomra –, amely a különböző nemzetiségekhez és vallásfelekezetekhez tartozók egyéni és személyi alapon teljes szabadságot és autonómiát biztosít, és ez az elv terjedt ki Magyarországra is, és lett „*szentistváni gondolat*” néven a liberális magyar jogállam alkotmányának alapelvévé. Ennek egész Európára és a világra való kiterjesztését reméljük mi most az Egyesült Nemzetek Szervezetétől, úgy ahogyan ezt az Alapvető Emberi Jogok Kartája proklamálja. Nem kell ettől félnie semmiféle faji, anyanyelvi, vallási, világnézeti közösségnek, az ateistáknak vagy a Kommunista Párt tagjainak sem, mert ez az erdélyi alkotmányos elv mindenkinek minden szabadságot megad, mások hasonló szabadságának a határáig. Semmiképpen sem fogadhatjuk el tehát, az ultracionistáknak, kontra-antiszemitáknak a zsidók elleni gyűlöletet szító politikáját.

Most jutott szóhoz a már előbb is jelentkezett *Demeter János*, a bigott katolikusból lett kommunista, és félig haragosan, fenyegetően, félig tréfásan kifejtette: Nehezen tudok eligazodni az egymással ellentétesnek látszó, különböző zsidó nézetek között, de remélem, nem veszik rossz néven tőlem, ha egyiket sem veszem komolyan. A magyar nacionalista nosztalgia és az émelygős polgári liberalizmus már semmi veszélyt nem jelentenek az épülő szocializmus számára. A Párt határozott álláspontját, hogy minden népnek magának kell legyőznie a saját nacionalista reakcióját, akár magyar, akár zsidó, akár szamojéd, nem is érdemes itt kihangsúlyoznom. Annyit azért megmondok, hogy nem tanácsos ezeket a szövegeket nyilvánosság előtt emlegetni, mert némelyek még egész együttesünket anakronisztikus kövületnek néznék.

Török Imre: A vád kényszere – a védelem tilalma

Török Imre szigorló közgazdász, a Bolyai Egyetem egyik nevezetessége volt. Tekintélyes kolozsvári patrícius család fia – édesapja neves orvos, testvérei, rokonsága mind magas értelmiségiek, tudósok, művészek –, és Imre közülük is kiemelkedett kiváló egyéni tulajdonságaival. Messze átlagon felüli intelligenciája, arányos, szép termete, jól nevelt viselkedése, remek előadókészsége és kitűnő tanulmányi eredményei méltán híressé tették, pedig erényei legnagyobbika a rendkívüli széleskörű és alapos szakmai és általános műveltsége volt. Emlegették a Jordáky Lajosnál tett első vizsgáját: Hogy miként cáfolta meg a történelmi materializmus minden társadalomtörténeti tételét úgy, hogy Jordáky Lajosnak Erdély legnevesebb marxistájának nemcsak érvei, de szavai sem maradtak Török Imrével szemben. Persze, Jordáky sem volt akárki, mert – ahelyett, hogy más pártaktivista professzor módjára kidobta volna – kitűnő osztályzatot adott Töröknek, és azzal adta vissza indexét, hogy hozzá többé vizsgázni ne jöjjön, elég, ha az indexét beküldi, ő majd láthatlanban fogja beírni neki a

kitűnőt. Török Imre azonban mégsem volt Jókai regényhős, mert legendás erényei összességének nem volt erkölcsi előjele, nem volt eszmei célja, amelynek a megvalósítására képességeit felhasználhatta volna, mert nem volt hívő ember. Kolozsvári polgári környezetének, társadalmának tagjait már ifjú korában meghódította, azonban ő azoknak a körén kívül, azoknak *sznob látókörén kívül* nem látott, mert nem keresett célt és feladatot élete számára. Persze – ahogyan ezt hasonló esetben szokás mondani – más korban, más társadalomban nagy történelemalakító személyiség lett volna Török Imre, de így belefulladt ő is a 20. század emberiségét elöntő gyűlölet-áradatába: az 1948 utáni romániai bolsevik diktatúra buta pártaktivistáinak csűrhéjében nem volt számára hely – akkor már pártfogó-partnere, Jordáky is börtönbe került – még a börtönben sem. Török Imre alkoholistaként, elmeógyógyintézetben halt meg fiatalon.

Most, a világháború második katonai menete után – mondta Török Imre – mindenki untig beszél, tárgyalja, vitatja a háború okainak, kezdetének, lefolyásának minden részletét. Ezekhez már döntő, nagy fontosságú adatot hozzátenni nem érdemes, de a nyugati polgári társadalom hozzáállására jellemző a következő magyarázat. Ezt én az Angliában megtelepedett nagybátyámtól hallottam, amikor a tavaly itthon járt. Nagybátyám közismert ember volt annak idején, általánosan „*a walesi herceg barátja*” címen emlegették, mert társasági kapcsolatba került a későbbi VIII. Edward királlyal, a mostani Windsori herceggel. Miért kellett 1936 szeptemberében a trónról lemondania az akkori Európa talán legnépszerűbb uralkodójának? A világsajtó közzétette a hivatalos magyarázatot Edward király morganatikus házasságáról. Ennek részleteit tárgyalta a Tolnai Világlapja, a Színházi Élet és a világ minden pletyka magazinja, de csak azért, hogy a figyelmet a lényegről eltereljék.

Az igazi válaszhoz a Gyalui Farkas professzor úr kérdésfelvetésén át jutunk csak el: mi az az „*antifaszizmus*”, amelyre a választ én ezeknek az előrebecsátása után próbálom megadni?

Az antifaszizmus fogalma

Az *antifaszizmus* egy valóban talányos, magyarázatra szoruló kifejezés. Tudjuk, a *fasizmus* – az elnevezés a Madách által is leírt kizárólagosan *racionalis* társadalmi rendszernek, a *falanszternek* a származéka – korunkban a *Mussolini* társadalompolitikai rendszerének az elnevezése, annak a rendszernek, amely egyetlen szervezetbe tömöríti a munkaadót a munkavállalóval, tehát kiküszöböli a *Marx Károly* szerinti osztályharcot. Éppen ezért tekintik ellenségüknek vagy ellenfelüknek a *szocialista* mozgalmak. Hogy a *szabad gazdasági verseny* rendszere, a *kapitalizmus* miért tartja ellenfelének, ellenségének a fasizmust arra nincs ésszerű, elvi magyarázat. Valószínű azért, mert az olasz fasiszta politikai rendszer egyúttal alkotmánytanilag *diktatúra* volt, azaz összeférhetetlen a kapitalizmus politikai rendszerével, a *népképviseleti demokráciával*. A 19. század végén, amint a tőkés gazdasági rend hibáiból a szocialista rendszerek kifejlődtek, egymással olyan feloldhatatlan ellentétben álló osztályokra bontották a társadalmat, amely lehetetlenné tette az ésszerű gazdálkodást. Ezért, a világ közgazdászai, most már a gazdálkodás ésszerűsítésének, a termelés, forgalom és fogyasztás *racionalizálásának* a lehetőségeit keresték, és meg is találták az időszakonként szükségképpen bekövetkező *gazdasági válságok* elkerülésének az eszközt, a *tervgazdaságot*. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági válságok láncolata a gazdaság tervszerűsítését ott kényszerítette ki elsőnek, ahol válságosra fordult a gazdaság és ahol a forradalmi úton létrejött parancsuralom, diktatúra alkotmányrendje ilyen nagy társadalmi kényszer alkalmazását lehetővé tette: Oroszországban,

Németországban, Olaszországban és kisebb mértékben, egész Európában. Az 1930 körüli gazdasági világválság pedig minden országot a tervgazdaság rendszerére kényszerített, az Amerikai Egyesült Államokat is. Az USA nem ismerhette ezt el a nyilvánosság előtt, hiszen politikai rendszerük akratikus, azaz kényszer nélküli-, gazdasági rendszerük pedig szabad verseny alapú, liberális volt, de a nagytőke *magánhatalma* mégis érvényesítette a tervszerűséget. Bár a gazdasági válság leküzdésére a *New Deal programot* Rooseveltnél csak 1933 tavaszán teszi közzé – csaknem ugyanakkor, mint Hitler a maga tervgazdaságát –, elméleti formában a tervnek évekkel korábban készen kellett lennie, hiszen a tőkés magánvállalkozók már a vállalatukat is nagyon megfontolt tervek alapján létesítik. Az természetes, hogy sem akkor, sem azóta a New Deal program lényegét nem hozták nyilvánosságra, vagyis azt, hogy Amerika gazdasági rendjét csak a *termelés* nagymértékű fejlesztése állíthatja helyre, és ez a termelésfejlesztés csak olyan drága árú termelésével, mint a *fegyver és a hadianyag* érhető el. Ezeket azonban értékesíteni is kell, és ehhez *háború kell* – minél nagyobb, totális háború –, ehhez pedig *ellenség kell*, minél nagyobb, veszedelmesebb ellenség. Éppen ilyen, valósággal kívánatos ellenség volt *Németország*, Európa legnagyobb ipari kapacitása – tehát a legveszélyesebb versenytársa Amerikának –, amely ugyancsak háborús felkészüléssel akart a Világháború miatti gazdasági válságától szabadulni. Németországnak kitűnő ellenségei, azaz Amerikának természetes szövetségesei is készen voltak: Nagy-Britannia és Franciaország. Tehát ezzel így minden rendben lett volna, az USA azonban – a Szabadság Országa lévén – csak a legszentebb társadalmi értékek, a *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* védelmében léphet háborúba, ok nélkül semmiképpen. Hitler diktatúrája ebben is Amerika kezére dolgozott, mert – nemzeti szocialista politikájának megfelelően – botorul, *zsidóüldözésbe* kezdett. A háborúhoz az ok mellett a lelki háttér is szükséges, és a gyűlölet felszításához ez nagyon kapóra jött. A zsidóüldözésre alapítva sikeressé lehetett tenni azt az óriási háborús propagandát – amely legalább annyira fontos része lett ennek a háborúnak, mint a fegyverek –, és amely nemcsak a nemzetiszocialistákat, hanem az egész német népet, sőt a Tengelyhatalmakat tette gyűlöltté, totális ellenséggé. Mint a futballhuligán, aki nem gondolkozik, nem érvel, csak gyűlöli a másik csapat drukkerét, és gyönyörűség számára, ha annak ártani tud. A totális háborúhoz ugyanúgy kell gyűlölni az ellenséget, és ezt az USA propagandistái el is érték. Abban azonban sajnálattal ellent kell mondanom *Lax Szalvátor tanár úrnak* – folytatta Török Imre –, hogy a másik oldalról – a cionista célok elősegítése érdekében – a zsidók maguk üldöztették magukat, vagyis, hogy cionista propagandával *antiszemitizmust provokálva* tudatosan elősegítették saját üldöztetésüket. Ez nem igaz! Csupán annak van valószínűsége, hogy szélsőséges, ultracionista agitátorok engedték kifejlődni a zsidókkal szembeni gyűlöletet, hogy a zsidók kiirtásának tervezésével *vádolhassák* a németeket. Hogy a zsidóirtás szörnyűsége valóban bekövetkezett és a vád tényleges alapot kapott, azt már nem kívánta, nem tervezte senki, de jött magától, a Gyűlölet tehetetlenségi erejétől hajtva. Ahogyan a hitlerizmust ismerjük nem volt szükség a „zsidó-plutokrata” propaganda ármányra ahhoz, hogy Németország az alsóbbrendű szláv faj ellen hadjáratot indítson, Lengyelországot és Oroszországot megtámadja. Évtized múlva – mondta Török Imre – Amerika háborús céljaira annyira szükségesnek látszik a Szovjetunió bevonása is a háborúba, a háborúnak a Szovjetunióra való kiterjesztésére, hogy joggal feltételezhetjük egy *Németország elleni háborús szövetség tervszerű létrehozását*, azaz egy ilyen tárgyú Rooseveltnél–Sztálin-paktumnak 1935 körüli megkötését. Ennek szovjet részről sem

volt semmi akadály, hiszen a Szovjetunió fenn hirdetett célja a *világ proletárjainak* egyesítése, felszabadítása volt. Mindenesetre, Németország, azaz a Tengelyhatalmak ellen harcoló szövetség a II. világháborúban gyakorlatban megvalósult. Lehetett volna ezt a szövetséget találójában elnevezni *Antifasiszta Szövetség*nél? Nem ésszerű ugyan, de praktikus *fasiszta gyűjtőnévvel* illetni minden antidemokratikus, antiliberális, antiszocialista, tehát hitlerista, rasszista, antiszemita, antihumanista elvet és mozgalmat. Visszatérve a walesi herceghez és házasságához: VIII. Edward, mint igazi lovag és a német kultúra és nép jó ismerője, tisztelője, és a magyarokat is szerető személy, már az első világháború alatt is tiltakozott a németeket hazugságokkal mocskoló propaganda ellen, és elképzelhetetlen, hogy eltűrje a második világháborús minden eddig érvényes erkölcsi normát felrúgó, és csak a totális háború elfogadtatását szem előtt tartó, a németekkel szembeni engesztelhetetlen gyűlöletet szító óriási háborús propagandát. Akkoriban közhely volt a világsajtóban, hogy a verszályi békerendszer újabb világháborúhoz vezet.

Hogy Németországot a gazdasági megnyomorítás háborúba kényszeríti, Edward királynak a németekkel szembeni legcsekélyebb objektivitása is rést ütött volna a háború megnyeréséhez elengedhetetlennek látszó tömör gyűlöleten. A háború után pedig semmiképpen sem lehetett volna a németeket *bűnös nemzetté* nyilvánítani, felelőssé tenni minden németet, még most a háború után születőket is a háborúért, a háború minden borzalmaért, veszteségeért, rombolásáért, hogy Németországgal lehessen *mindenért kártalanítást fizettetni*, a háborúra fordított minden költségnek kamatos kamataival való megtérítésére és – persze – a kockázatos nagy befektetéshez illő *profitéra is*. Tehát füstbe menne a háború minden célja, haszna, ha Edward király szemléletét csak megtűrjük is. Íme ezért kellett őt félreállítani még a háború megkezdése előtt. Különben hogyan lehet majd a háború után Németországot tenni felelőssé a háborúért, hiszen – köztudomású –, hogy nem Németország üzent hadat 1939-ben a Szövetségeseknek, hanem Nagy-Britannia és Franciaország Németországnak. Ha Edward király a trónon marad, lovagiasságával, józan tárgyalogosságával *semmivé teheti a háború minden hasznát*, akkor nem is szabad megkezdeni a háborút. Akkor viszont hogyan szabadul az USA és az egész kapitalista világ gazdaság a pénzügyi válságból? *A Németország és a Tengelyhatalmak elleni totális háborút pedig minden eszközzel, minden esetleges erkölcsi kifogás mellőzésével, minden eszköz felhasználásával totálisan, azaz az ellenség erkölcsi megsemmisítésével is meg kell nyerni*. Ennek érdekében az ördöggel is szövetkeznünk. Mint Churchill indokolta volt a szovjet szövetséget: olyan embertelen ellenséget, mint Hitler, csak olyan ördög győzhet le, mint Sztálin. Persze, *Joszif Viszarionovics Sztálin* nemhiába volt a *Népek Atyja*, hogy a proletár világszabadság felé vezető úton megállíthatta volna az ilyen burzsoá légyzümmögés, nemhogy a kapitalistákkal való pillanatnyi szövetségről, magasztos célja hasznos eszközéről lemondott volna. Mi azonban nem adhatunk az egészében elvtelen szövetségnek elvszerű elnevezést, legcélszerűbb tehát az olyan logikátlan elnevezés, mint az *Antifasiszta Szövetség*. Gyalui Farkas professzor úr kérdésére tehát a válasz: *Antifasiszta az, aki ellensége minden antidemokratikus politikai és társadalmi rendszernek, a Szabadság-Egyenlőség-Testvériség meggyalázásának, a faji, nemi, származási, nemzetiségi, felekezeti és minden más megkülönböztetésnek, rasszizmusnak, antihumanizmusnak, antiszemitizmusnak, azaz ellensége a Gyűlölet minden gyilkos rendszerének*. Az Antifasiszta Szövetség totális

győzelmének eredményeképpen, most minden nép, minden embercsoport és minden egyén maga döntheti el, melyik oldalra áll. Antifasiszta-e vagy a Gonosz Cinkosa? Sőt, visszamenőleges hatállyal is érvényes a döntése, ha nem vesz védelmébe és nem mentetet bűnös fasizmus vádolt népeket, nemzeteket, intézményeket és egyéneket, vagy a nemzetét, közösségét, intézményét és őt magát *érhető vádak*at tovább passzolja a fasizmus felé. Gyalui professzor úr ne lepődjék meg azon, hogy a zsidók antifasisztának mondják magukat, hiszen a háború a zsidók kiirtására készülő gyilkosok ellen folyt, és győzött. Hogy a zsidók mellett más nemzetek – például: a győzelem érdekében, a megszállás áldozatát önként vállaló *csehszlovákok* – minősülhetnek-e antifasisztának, azt *gyakorlati antifasiszta viselkedésével* minden nép maga dönti el.

Török Imre elhallgatott, kétségek között hagyván hallgatóságát afelől, hogy bölcsnek tűnő szentenciája egészében cinikus ironia-e, vagy egészében komolyan veendő. Rövid tanácstalan csend után az elnöklő Jordáky Lajos zárta le az ellentmondásos, de vitáig nem merészkedő beszélgetést: Nagyon szellemes Török Imrének a Gyalui Farkas kérdésre adott válasza, jellemző példája a polgári filozófia spekulatív szofisztikájának, de kérem, ne nagyon beszéljük majd egymás között sem, legyünk tekintettel Gyalui Farkas idős korára, kíméljük meg az itt elhangzottak esetleges félremagyarázásából indítható támadásoktól. Mi, természetesen, mindenről jelentést teszünk majd a Pártbizottságnak.

Másnap kérdeztük és tudtuk meg Buza László véleményét a zsidókérdésről: fenntartotta azt az általános magyar keresztyén álláspontot, amely annakidején a FIKE 1945. júniusi Békáskerti konferenciáján kialakult volt: bűnös ember van – mindnyájan azok vagyunk –, de *bűnös nemzet nincs*, mert minden nép Isten gyermeke. Tehát sem zsidókérdés, sem antiszemitizmus nincs. *Most a krisztuskövetőknek kell támogatniuk a zsidókat népük újjáépítésében, de nem a bosszúállásban.* A jogásznak tudomásul kell vennie a társadalomban hullámszó, a politikát is befolyásoló indulatokat, de ragaszkodnia kell az egyedül tárgyilagos jogi állásponthoz, nem szabad szubjektív befolyás alá engednie magát.

Nyilvánvaló, hogy a FIKE összejövetelein is állandó beszédtema maradt a zsidóság társadalmi beilleszkedése és a bolsevik főhatalomnak a krisztushit és minden vallásos meggyőződés elleni minden eszközt, a népbíróságokat is felhasználó totális társadalmi harca, de a viták sohasem lépték át az evangélium fénykörének határait.

Gyalui Farkas még néhányszor bejött az Intézetbe, azután elmaradt. Mindig lehangolt és egyre borúlátóbb volt nemcsak a magyarság, de a zsidók jövője sorsát illetően is. Lax Szalvátorral nem beszéltem azután, de Komáromy József útján – az '50-es években mindketten a Brassai Sámuel Líceum tanárai voltak – kapcsolatban voltunk.

Az 1948-ban hivatalosan is meginduló bolsevik diktatúra ideológiai terrorja nemcsak más politikai alternatíva keresését, de még az ezek lehetősége iránti érdeklődést is szigorúan megtorolt. A megelőző korszak európai tradicionális jogállamának az emléke pedig, a nosztalgia kategóriájába került.

Tisztelt Olvasóim bizonyára észrevették, hogy a Jordáky Intézet működése és a Gyalui Farkas–Török Imre vita kilóg dolgozatunk témaköréből – az 1940-es évek eseményeinek egy

akkori kolozsvári magyar református joghallgatónak azon személyes élményei alapján való bemutatásán, amelyeket a Bolyai Egyetem Buza László Intézetnek nevezett Nemzetközi Jogi Szemináriumában és a Főiskolás Ifjúsági Keresztény Egyesületben szerezhettek és szerzett –, hiszen az Intézet csak szigorúan jogi szempontok alapján foglalkozott a közélet eseményeivel, messze elkerülte a napi politikai vitákat, a zsidó kérdést és a népbíróságok ügyét pedig messziről elkerülte. Hamis képet adnék azonban az akkori erdélyi magyar életről, ha az akkori hivatalos sajtóhoz hasonlóan, elhallgatnám ezeket a kérdéseket, mert ezekről volt hangos akkor az itteni társadalom, mert ezek voltak akkor a mi egyéni és közösségi életünk legégetőbb kérdései.

Azért is t. Olvasóim elnézését kell kérnem, hogy – nem vagyok költő, képtelen vagyok gondolataimat írásban szépen kifejezni – stilárisan ilyen kirívóan hibás a fogalmazásom. Mentségemre csak annyit hozhatok fel, hogy én csak vendég voltam a Jordáky Intézet rendezvényein: Az érintett kényes politikai kérdéseket, talán, öt-hat előadáson tárgyalták – nehezen tudtam egyetlen eseményre fogalmazni –, és én összesen csak három előadáson voltam jelen. Azonban, ismétlem, akkoriban minden magyar úton-útfélen ezeket tárgyalta, nyilvánvaló, hogy a FIKE összejövetelein is – programon kívül ugyan, de – állandó beszédtema volt.

A Romániában és az egész Középeurópában 1948-ban berendezkedő bolsevik diktatúra idején és az 1990-es Átállás utáni mammonita mediokrata főhatalom alatt olyan tabutémának számít nemcsak a judaiták minden problémája, hanem az antifasisztának nevezett politikai rend és az Emberi Jogokra vonatkozó minden kérdés, amelyekről nyilvánosság előtt nem illik beszélni. Hogy ennek ellenére kik, hol és mikor, mit beszéltek és írtak – illetve: beszélnek és írnak – korunknak ezekről az égető problémáiról, arról a média semmit sem visz a nyilvánosság elé. Ezért írtam ide Gyalui Farkas és Török Imre ezekre vonatkozó Jordáky Intézetbeli hajdani megnyilvánulásait.

10. Befejezés

Melkisédek áldása a Szilfák Alatt

Az utolsó hónapok minden sérelméért, megaláztatásáért, amelyek ifjú korom azelőtti legfényesebb sikereinek színhelyén, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen értek, bőségesen kárpótolt Édesapámnak az a megelégedett csendes mosolya, amellyel doktori diplomámat fogadta. Sőt, ez a mosoly tudatomat is megvilágította és megláttatta velem, hogy amit én azelőtt megaláztatásnak, vereségnek, rossznak éreztem, az a szülői mosoly derűs fényében valójában *dicséretes helytállás* volt, amelynek híre hamarabb érkezett Ákosra, mint én. Magyarázatot másnap, egy őszi napsugaras délutánon kaptam, amikor Édesapámmal a Tanyára kísértünk, és leültünk régi meghitt beszélgetéseink színhelyére, a Szilfák Alá. A múlt héten – mondta Édesapám – Tasnádon voltam az újonnan alakult Egyházmegye közgyűlésén. Nagy ovációval fogadtak, mert az akkor Kolozsvárról érkező *Sárközy Endre* szántai lelkész, azaz közös barátunk, Bandi, elhíresztelte, amit Rólad hallott: azt, hogy távozása előtt *Buza László* *professzor* Téged jelölt ki utódjául, hogy a jövőben helyette Te leszel az erdélyi magyarság jogi védelmezője. Hogy Te, nagyszerű helytállással meg is feleltél a megbízatásnak, még az Intézet

tevékenységét is fenntartottad annak végleges bezárásáig, és még a doktorrá avattatásokat is kiszorítottad az Egyetem új hatóságaiból. Mindez – mondta Bandi – Dobai Bálint gondnok testvérünk fiának az érdeme, teljesítménye. És mindenki nekem gratulált – folytatta Édesapám –, engem ünnepelt Temiattad, Fiam. Persze, jól tudom, hogy Istennek tartozom hálával mindezekért! Ebéd végén pedig Bandi négyszemközt elmondta nekem, hogy *Nagy András* professzor, a most szintén megszüntetett Főiskolás IKE elnöke Melkisédek, a *Béke Fejedelme áldását* küldi Neked, kedves tanítványának és barátjának, az életben Reád váró munkához. Nem a harchoz, mert a *Te kötelességed a Béke munkálása*, azért vagy a *béke jogának a doktora*, a békét biztosító nemzetközi bíróságok szakértője, és az *Igazság és a Béke Fejedelmének a küldöttje*. Nagy szavak ezek, Fiam, nagyon nagy szavak, de nem üresek. Ezek illenek a nehéz életutadra való indulásodhoz – fejezte be Édesapám. Szedelőzködtünk, és indultunk hazafelé a Szilfák alól, mert a délutáni nap már ott készült a lenyugváshoz az ákosi templom felett. Útközben mondtam, hogy Bandi mindent eltúloz, én semmi helytállásomról nem tudok, és Nagy András bácsi prófétai hangulatú üzenetét is hétköznapien kell érteni, de Édesapám leintett: ne szabadkozz, Fiam, mert minden üzenet és áldás egyértelműen a *békesség szolgálatára* biztat.

Édesapám, Dobai Bálint 1949. január 12-én elhunyt: a nagyvárad Securitatétól, annak 1948. február 13-14-i ákosi látogatása alkalmával elszenvedett verés – egyebek mellett, a fején törték el az alabástrom íróasztali készletet – sebei a koponyán belül agytályoggá fejlődtek, és állandó fejfájást okoztak. Fennjáró betegként élt év végéig, amikor betegsége diagnózisát megállapították, és műtetre a szatmári kórházba utalták. Valószínű, később került sor a műtetre, mert utána az altatásból már nem ébredt fel. A feddhetetlen életű, köztiszteltetben álló birtokos semmiféle politikai érdekekkel sem indokolható halála az egész környék lakosságát megdöbbenettette. Mint később a hatóságok elismerték, az ő céljuk az osztályharc induló aktusaként éppen a nép megrémítése volt. – *Mi azonban, Isten kegyelmes szeretetének a megnyilvánulását látjuk földi életének korai végében: nem kellett végigszenvednie a családjára, népére és az egész emberiségre következő nyomorúság fél évszázadát.*

Mesterem, Buza László folytatta Magyarországon oktatói-nevelői és tudományos munkásságát 1969-ben bekövetkezett haláláig. Nagy tekintélye megvédte a bolsevik diktatúra pizslicsáré támadásaitól. Túlságosan is megvédelmezte, mert valósággal elszigetelte nemcsak a közélettől, hanem még tanítványaitól és munkatársaitól is. Persze, nagyon finoman: két-három lelkes, fiatal munkatárs állott szolgálatára állandóan, akik előadásait hétköznapi nyelven továbbították és magyarázták tanítványai felé, akik vizsgáztattak helyette, és akik voltak szívesek tudományos dolgozatai, tankönyvei és minden munkájában segítségére lenni, még társszerzőséget is vállalni vele. Hozzám írott levelei bizakodó hangulatúak. Életszemlélete végig derűs maradt. Az új nemzetközi hatalom és jogrend kiépülésének lassúsága miatt aggódott ugyan – az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1945. júniusi megalakulása óta hiába várta az új nemzetközi hatalom tényleges működésének szervezeti kiépülését, az idegen katonai megszállások végét, hogy Európa valóban a népek békés és biztonságos életét folytathassa –, de ezirányú reményét nem adta fel. Töretlenül hitt a társadalmi együttélés lehetőségét biztosító jognak az erkölcs és igazság alapján való továbbfejlődésében, a jogtudomány hivatásában. És ezt sikerült tanítványain át a következő jogásznemzedéknek is átadnia. Mikor 1956 őszén az

egész magyarság és a világ minden jóakarátú, becsületes emberének érzelmeit, gondolatait, eszméit kifejező budapesti megnyilvánulásairól hallottam, *Buza László* tanításának gyümölcseit ismertem fel bennük: ő ültette belém és sokezer más tanítványába a meggyőződést és reményt, hogy *az önző érdekeket hajhászó pártoskodás helyett a közélet a pártatlan erkölcsiség színvonalára fog emelkedni*. Ez szolgált alapul az elhallgattatott és meg se kérdezett magyarság Ötvenhatos megnyilvánulásához, és az azt követő nehéz idők higgadt, józan, de céltudatos, egységes nemzeti és emberi munkálkodáshoz. Munkásságának, életművének a méltó értékelése még nem történt meg. Hiszem, hogy abban majd méltó figyelmet szentelnek a nagyon eredményes kolozsvári nyolc esztendőnek és a *legendás kolozsvári Buza László Intézetnek*, ahol legtovább művelték és oktatták a klasszikusnak mondott, tiszta, hagyományos, európai jogtudományt.

Mesterem intelmeinek megfelelően, a Gyűlölet Századának minden viszontagsága között igyekeztem jogász maradni, amíg hat évtized múltán, 2010-ben az új magyar alkotmány előkészítésében, mintha szükség mutatkozott volna jogász munkámra. Tehetek-e én, aki tudományos műhelyektől elzárva, kényszermunkásként éltem le életemet, valamint a *tiszta jogtani elvek* érvényesítésére, ha a világ elismert szaktekintélyeinek minden ezirányú igyekezete eredménytelen maradt?

Hans Kelsen, a *tiszta jogtan* atyamestere, még a második világháború előestéjén áttelepült az Egyesült Államokba, hogy az új világrend jogi megalapozásánál ott lehessen. Nagy tisztelettel fogadták, érdemeinek megfelelően meg is becsülték, ott volt az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának megfogalmazásánál, részt vett az Emberi Jogok Kartájának megszerkesztésében, sőt a Nürnbergi Nemzetközi Büntető Bíróság munkájában is részt vett: a legnagyobb tisztelettel hallgatták meg minden szavát, de javaslatából semmit sem fogadtak el. *Buza László*, aki az *általános jogelveknek* a nemzetközi jogba való átültetésével világhírnevet szerzett, hiába oktatott évtizedeken át, ha sok száz tanítványa közül egy sem használta fel a tőle tanultakat. A Buza-tanítvány *Szabó József*, korábban a *szuverenitás-elméletek* legnagyobb szaktekintélye egyetemi katedrán tanított ugyan itthon, de már a nevét sem ismeri sehol senki. Még szomorúbb, tragikomikusan szomorú sorsa volt a másik Buza-tanítványnak, *Bibó Istvánnak* a *Kényszer, jog, szabadság* című tudománytörténeti jelentőségű jogbölcseleti munka szerzőjének: a megérdemelt, általános köztisztelet Ötvenhatban államminiszteri hatalomra emelte, az utána elszenvedett börtön pedig szabadsághőssé avatta. Még életében tudományos munkaközösséget neveztek el róla, ahol a politikusi pályára készülő nemzedék megtanulhatta a *Bibó-jogfogalom cáfolatát*, illetve a Bibó-tételnek olyan szóözon-zagyvalékban keverését, hogy abból a *tétel ellentétes értelmében* kerüljön ki. Ezek után én, akinek a neve egy nap sem említhető az előbbiekével, éppen semmi sikerre, eredményre nem számíthatok. *Pusztában kiáltó szóként* mégis megírom jogtani észrevételeimet a készülő alkotmányról, mert erre nemcsak személyes becsületem kötelez, hanem az emberi műveltség legnagyobb szellemi alkotásának, a Jóság viselkedéstani érvényesítőjének, a *Jognak* a tisztelete is.

Székeljudvarhely, 2011.04.07.